

V. Ulusal Genç Akademisyenler
Sempozyumu

"MEKKE DÖNEMİ"
- Habeşistan Hicretine Kadar -

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

V. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu

Mekke Dönemi

- Habeşistan Hicretine Kadar -

SAMER

Kitap Adı	:	V. Genç Akademisyenler Sempozyumu “Mekke Dönemi -Habesistan Hicretine Kadar-”
ISBN	:	978-625-7617-49-9
İlmî Toplantılar	:	5
SAMER Yayınları	:	119
Dizgi & Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Yayın Koordinatörü	:	Arş. Gör. Asım Sarıkaya

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres	:	KSÜ Avşar Kampüsü Onikişubat/Kahramanmaraş
İletişim	:	0 344 300 47 59
e-posta	:	samer@ksu.edu.tr sameryayinlari@gmail.com

Kahramanmaraş-2023

Bu eserin tüm yayın hakları, KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi SAMER Yayınlarına aittir.

Yazıların ilmî ve hukukî sorumluluğu yazarlara aittir.

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Alptekin Yasım
Prof. Dr. Abdulkadir Evgin
Prof. Dr. Mehmet Akif Özdoğan
Prof. Dr. Şaban Öz
Prof. Dr. Zekeriya Pak
Doç. Dr. Feyza Betül Köse
Doç. Dr. Halit Çil
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Acarlıoğlu
Arş. Gör. Asım Sarıkaya

SEMPOZYUM BİLİM KURULU

Prof. Dr. Adnan Adıgüzel	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Demircan	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Âdem Apak	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Güzel	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Yahya Ayaz	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Erkoçođlu	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Güneş	Şırnak Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Akgün	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan Arslan	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Özdemir	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nahide Bozkurt	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nizamettin Parlak	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin Gemici	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Cafer Acar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Halide Rumeysa Küçüköner	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Hilal Kalkandelen	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Sabuncu	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Cide	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel Gengil	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin Barlak	Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülşen Ahmetođlu	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Ateş	Yozgat Bozok Üniversitesi

KATILIMCI LİSTESİ

Akıncan Akın

Hüseyin Şifan

İsmail Fethullah Caymaz

Merve Çalışır

Meryem Yıldız

Pınar Kurkut

Ruveyda Adıyaman

Serap Toğuşlu

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Harran Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Takdim

SAMER.....7

Tehannüs

Akıncan Akın8

Nübüvvetin İlk Yıllarında Mekke Toplumunun Allah Tasavvuru

İsmail Fethullah Caymaz.....18

İslam'ın Mübelliği Olarak İlk Müslümanlar

Pınar Kurkut.....30

İlk Müslümanlar ve Dini Sosyalleşme

Merve Çalışır38

İslâm'ın Tebliğ Sürecinde Asabiyetin Etkisi

Hüseyin Şifan51

Habeşistan Hicretine Kadar Müslüman Kadınların Durumları

Serap Toğuşlu.....60

Nübüvvetin Başlangıcından Habeşistan Hicretine Kadar Hz. Peygamber'e Atfedilen Mucizeler

Ruveyda Adıyaman82

İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye* Eserinde Mekke Dönemi Hadis Rivayetleri (Habeşistan Hicretine Kadar)

Meryem Yıldız.....91

TAKDİM

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (SAMER), kurulduğu günden bugüne genç bilim insanlarının akademik platformlarda kendilerini ifade edebilmeleri için gerekli ortamları hazırlamak konusunda gayretini devam ettirmektedir. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumları, genç akademisyenlere tecrübe, çalışmalarının sonuçlarını duyurma ve tanınırlık imkanı sunan bir organizasyondur.

Merkez, ilmî sahada gelenekleşmenin sağladığı katkıların bilincinde olarak düzenlediği faaliyetlerde sürekliliği hedeflemektedir. Bu doğrultuda ilkinin 2019 yılında düzenlediği Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumlarının bu yıl beşincisini bilim dünyamıza sunmaktadır. Merkezimiz, sempozyumları her yıl farklı bir tema ile devam ettirmek kararlılığındadır.

SAMER, V. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu'nun temasını "Mekke Dönemi - Habeşistan Hicretine Kadar -" olarak belirledi. Ülkemizin çeşitli üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora öğrenimini sürdüren çok sayıda genç bilim insanının başvuruda bulunduğu sempozyumumuzda, Bilim Kurulu sekiz tebliğin sunulmasını onayladı.

6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremlerin oluşturduğu tahribat nedeniyle organizasyonumuz fiilî olarak gerçekleştirilemedi. SAMER, metinlerin yayımlanması kararı alarak genç bilim insanlarının çalışmalarını bilim dünyasının dikkatine sunmuş oldu.

"Mekke Dönemi - Habeşistan Hicretine Kadar -" Sempozyumu bildirimleri, programın gerçekleştirilememesi nedeniyle oturumlara ve sunum sırasına göre değil, birbirleri ile olan alaka düzeyine göre sempozyum kitabına yerleştirildi. Ayrıca tebliğlerde usûl birliği sağlamak üzere başlıklar, bölümlendirmeler, kaynak gösterimleri gibi noktalardaki farklılıklar giderildi.

Ülkemizin ilk ve hal-i hazırdaki tek resmi Siyer araştırmaları merkezi durumunda bulunan SAMER olarak kurumsallaşmaya ve sürekliliğe verdiğimiz öneme binaen genç akademisyenlerimizin akademik gelişim ve faaliyetlerine destek vermeyi sürdüreceğiz. Bu çerçevede çalışmalarımıza destek olan başta rektörümüz Sayın Prof. Dr. Alptekin Yasım olmak üzere üniversitemiz yönetimine ve akademik çalışmalarımıza destek olan genç bilim insanlarına teşekkür ediyoruz.

SAMER

TEHANNÜS

Akıncan Akın*

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in nübüvvete hazırlık süreci bağlamında tehannüs, o çağın ve zamanın dışında bir uygulama olmayıp İslam öncesi Arap toplumunda pratiğe dökülmüş dinamik bir kavramdır. Beraberinde yer alan Kâbe'yi tavaf ve ihtiyaç sahiplerinin doyurulması gibi uygulamalar sebebiyle kavramın zihinlerdeki çağrışımları farklı değerlendirmelere kapı aralamaktadır. Kureyş için bir çeşit uzlet anlamına gelen tehannüs, Hız. Peygamber özelinde düşünüldüğünde vahye hazırlık süreci, yalnızlığın sevdirilmesi ve haber kaynağını tanıma gereğince Allah'ı tefekkür ve tezekkür olarak yeni bir anlam kazanmaktadır. Şirk temelli yaşayışın hayatın her noktasını sardığı Mekke toplumunda tehannüs gibi çok yönlü bir kavramın yer bulmuş olması ve Hız. Peygamber'in ilk vahiy öncesi dönemde bu ritüeli bizatihi tatbik etmesi, konunun İslam Tarihi araştırmalarındaki önemini gösterir niteliktedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tehannüs Kavramının Epistemolojik Tanımı

Tehannüs, kapalılığı ve tanımlamalar noktasında çeşitli kavramlarla ilişkilendiriliyor olması sebebiyle dil bilimciler tarafından farklı değerlendirmelere tâbi tutulmuştur. Yaygın olarak kullanılan anlamı kelimenin *hins* köküyle bağlantılı olarak *bir kimsenin kendisini günahlardan arındırması* şeklindedir. Bu tanımlama dışında kavramın anlamlandırılmasında aynı kökten türeyen benzer fiil örnekleri de kullanılmıştır.¹

"Tehannüs"ün anlamı ile ilgili olarak sözlüklerde çeşitli tanımlamalar bulunmakla beraber temelde iki farklı görüş üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki olan ve *h-n-s* kelime kökünden türetilen *hanîse* fiili, *حَنَّتْ* yeminini bozmak, *حَنَّتْ* ibadet etmek, günahıtan sakınmak anlamlarına gelmektedir.² Fiilin cümle içinde *اللَّيَالِي فِيهِ يَتَحَنَّتْ وَ بِمَكَانٍ يَخْلُو كَانَ* *bir köşeye çekilir ve geceleri ibadet ederdi* şeklindeki kullanımı da bulunmaktadır.³ Ayrıca "tehannüs", min harf-i ceri ile birlikte kullanıldığında anlamı tam tersine çeviren selb kalıbına dahil olup haram ve yasak olan şeylerden uzak durmak, her türlü günahıtan korunmak, belirli bir ruhsal olgunluğa erişmek gibi çeşitli anlamlara da gelmektedir.⁴ Sözlük anlamı ile ilgili olarak

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, akincanakin1@gmail.com.

¹ M. J. Kister, "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma", çev. Ali Aksu, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* II, sy 4 (Ankara 2020): 220.

² Muhammed el-Hüseyî ez-Zebîdî, *Tâcû'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, c. 1 (Kuveyt, 1965), 224; Abdullah b. Ahmed es-Süheyli, *er-Ravdu'l-ünnîf fi şerhi Sireti'n-Nebeviyye*, c. 1 (Beyrut, 1990), 411; Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, c. 1 (Beyrut, 2005), 168; Muhammed el-Hârîzmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, 1. bs, c. 2 (Beyrut, 1998), 217.

³ Kadir Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, 280.

⁴ Rağıp el-İsfahânî, *Müfredat/Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 312; Şükran Adıgüzel, *İlk Vahiy*, ed. Şaban Öz, 1. bs (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 78.

ön plana çıkan ikinci görüş ise kelimenin tebdil edildiği varsayımı üzerinedir. Buna göre kelime tehannüf olarak isimlendirilmiş ve *h-n-f* köküne bağlı *hanefe* fiilinden türemiştir.⁵ Nitekim *حَنَّفًا يَحْنِفُ حَنَّفَ* yönelmek, meyletmek⁶ anlamlarına gelmekte ve cümle içinde *حَنَّفَ الشَّرُّ إِلَى الْحَيْرِ إِلَى الْحَيْرِ* kötülükten iyiliğe yöneldi şeklinde kullanılabilir.⁷ Ayrıca *حَنَّفَ* fiili, putlardan uzaklaşıp hak dine yönelmek ve Müslüman olmak gibi anlamları da içermektedir.

İslam Tarihi kaynaklarında “tehannüs”ün, kavramsal çerçevesi ve uygulamadaki yansımaları noktasında farklı görüşler mevcuttur. Bu bağlamda söz konusu kelimeyi İbn İshâk, insanlardan uzak yaşayan, ibadet için inzivaya çekilen anlamındaki *نَسَكَ* fiili ve itikafa girmeyi ifade eden *جَوَار* kelimesi ile açıklamıştır. Ayrıca kelimenin doğrudan *teberrür* ile olan bağına da dikkat çekmiştir. İbn Hişam ise tehannüs kavramını yorumlarken *جَوَار* kelimesini kullanmasının yanı sıra temize çıkmak, aklanmak, itaatkâr olmak, hürmetkar olmak, iyileşmek gibi anlamları ihtiva eden *teberrür* kavramından yararlanmışır.⁸ Ayrıca Arapların *fa’yı sa* ile tebdil ederek tehannüs yerine *tehannüf* dediklerini ve bununla Hz. İbrahim’in dinine uyan Hanifiyyeyi kastettiklerini belirtmiştir. İbn Hişam, Arapların kabir manasına gelen *جَدَتْ* kelimesini *جَدَفَ* şeklinde söylemelerini ise bu tanımlamaya örnek olarak göstermektedir.⁹

Tehannüs kelimesinin kökeni ve anlamı hakkında yapılan çalışmalar yalnızca İslam bilginleri ile sınırlı kalmamıştır. Çağdaş araştırmacılar da kavramı anlamlandırmak ve özellikle Hz. Peygamber’in vahiy öncesi dini durumu hakkında çıkarımlarda bulunmak amacıyla detaylı analizler yaparak ulaştıkları sonuçları ortaya koymuşlardır. Avusturyalı araştırmacı Sprenger konu ile ilgili birçok rivayeti değerlendirmiş ve tehannüs kavramını ‘ağır ve kaba söz’ olarak tanımlamıştır. Ayrıca tehannüsün eskimiş, anlaşılmasız ve gizemli bir kelime olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Mekkelilerin Hira’daki uygulamalarını ise toplumun dini yapısına aykırı gördüğü için reddetmiş ve mekânın, yazlık dinlenme alanı olarak kullanıldığını savunmuştur. Tehannüs kavramını Theodor Nöldeke, ‘inzivaya çekilmiş bir kimsenin hayatı’, Grimme ‘dindar olmak’ ve Tor Andre ‘ibadet etmek’ olarak ifade etmiştir. Bell ise tehannüsü Hristiyan zahitlerin uygulamaları üzerine tesis edilmiş bir kavram olarak değerlendirmektedir.¹⁰

2. MEKKE TOPLUMUNDAKİ YANSIMALARI

2.1. Tevhîdî Duruş: Haniflik

Arabistan’ın ticari yönden en hareketli noktası Hicaz olmakla beraber bu bölgede ön plana çıkan iki önemli ticaret şehri, Tâif ve Mekke’dir.¹¹ Coğrafi konumunun etkisi ve tarihî bir yapı olarak, en az 4 bin yıllık geçmişi bulunan kutsal bir mekâna¹² ev sahipliği yapıyor olması açısından Mekke, farklı düşünce, inanç ve eğilimlere sahip insanların ortak noktası olmuştur. Bu kültürel zenginlik özellikle kutsalın tezahürü noktasında kendini göstererek politeist ve nispeten monoteist bir sistemin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Putperestlik, Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik ve Haniflik, bu inanç çeşitliliğinin bölgedeki başlıca yansımaları olarak gösterilebilir.¹³ Gerek Hz. Peygamber’in İslam öncesi yaşam tarzı konusunda gerekse tehannüs yaptığı belirtilen Zeyd b. Amr b. Nevfel gibi isimlerin dini eğilimleri noktasında dikkat çekici bir kavram olan Haniflik, tevhidi esas alan duruşu sayesinde vahdetin temsilcisi olarak ön plana çıkmaktadır. Tehannüs kelimesi ile irtibatlı olarak çeşitli eserlerde¹⁴ kullanılmış olması

⁵ Şükran Adıgüzel, *İlk Vahiy*, 77.

⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 1 (Mısır, 1883), 404.

⁷ Kadir Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, 281.

⁸ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, c. 1 (Beirut, 2009), 311.

⁹ İbn Hişam, 1:312.

¹⁰ M. J. Kister, “et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma”, 221-25.

¹¹ Ahmet Turan Yüksel, “Yakın Doğu’da Ticaret Merkezleri ve Panayırlar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, 309-34.

¹² Hakan Demir, “Kutsalın Tezahürü ve Mekânın Etkisi Bakımından İslam Öncesi Arap Yarımadasındaki Kâbe/Beytler?”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 26 (2021): 123.

¹³ Sami b. Abdullah b. Ahmed el-Mâğlus, *Siyer Atlası*, çev. Abdullah Karakaş (İstanbul: Siyer Yayınları, 2010), 86.

¹⁴ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1:312; Rağıp el-İsfahânî, *Müfredat/Kur’an Kavramları Sözlüğü*, 313.

ve kelimeyi anlamlandırma noktasında sağlayacağı katkılardan hareketle Hanifliğin, kavramsal çerçevesine ve Kur'an'daki yansımalarına değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kur'an-ı Kerim'de Hanif kelimesini ihtiva eden ayetler nüzul sırasına göre incelendiğinde kelimenin öncelikle Hz. İbrahim'in dini için akabinde ise Müslümanlar manasında kullanıldığı görülecektir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de Hanif kelimesi on yerde, çoğulu olan Hunefâ ise iki yerde¹⁵ geçmektedir. Bu on iki yerin dokuzunda Hanifliğin Müşriklik'ten farklı ve onun karşıtı olduğu belirtilmekle birlikte¹⁶ sekiz yerde Hz. İbrahim'in imanını ifade etmektedir.¹⁷ Bu sekiz yerin beşinde ise aynı zamanda din manasına gelen "millet" kelimesi yer almakta ve bir yerde de bizzat Hz. İbrahim kendini Hanif¹⁸ olarak nitelemektedir.¹⁹

Kur'an-ı Kerim'deki kullanımlarının yanı sıra "hanif" kelimesi, çeşitli kaynaklarda hem İslam alimleri hem de müsteşrikler tarafından farklı tanımlamalara tabi tutulmuştur. Nitekim Nöldeke bu kelimeyi, tehannüsün sülasî kalıbından olan حَنَّث ile ilişkili göstererek; münzevi, sofi hayat yaşayan şeklinde kullanmış ve tasavvufla alakalı olduğunu ifade etmiştir. Hirschfeld ile Charles James Lyall'in Hanif kelimesinin çeşitli kullanımlarından biri olan "tehannüs"ün İbranice'de dualar anlamına gelen "tehinot"tan türediği şeklindeki yorumu iki kavram arasındaki bağlantıya işaret ediyor gibi görünse de bunun doğru bir çıkarım olmadığı ortaya konulmuştur.²⁰ Hz. Aişe'den rivayetle aktarılan tehannüs hadisinde ise Ebu Amr eş-Şeybani'ye "yetehannesu"nun manası sorulduğunda, "Bilmiyorum ama bu (kelime), İbrahim (as.)'in dini Haniflik'ten gelme bir kelime olarak 'yetehannefu' olmalıdır"²¹ şeklindeki yorumu tehannüs kelimesinin çeşitli anlam duraklarından birinin Haniflik olduğunu gösterir niteliktedir.

Konu ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer nokta ise kavramın doğuşunda etkisi olduğu düşünülen Fil hadisesidir. Buna göre bahsi geçen olay akabinde Arap yarımadasının büyük çoğunluğuna hâkim olan putperest inanca karşı ciddi şüpheler ve uzaklaşmalar olmuştur.²² Nitekim putlara tapmanın anlamsızlığını sorgulayıp tatmin edici bir inanç arayışında olan ve klasik kaynaklarda hanif olarak zikredilen isimlerin tamamı Fil hadisesinden sonra yaşamıştır.²³ Bu isimlerden en ünlüleri olan ve "Hunefa-ı Erbaâ" olarak bilinen; Osman b. Huveyris, Varaka b. Nevfel, Zeyd b. Amr b. Nevfel ve Ubeydullah b. Cahş, putlar adına kurban kesilmesini doğru bulmayarak yeni bir din arayışına girmişlerdir.²⁴ Söz gelimi Cahiliye Arapları için olumsuzluk ifade eden Hanif kavramı, İslam dini tarafından Arapların sahip oldukları yerleşik yanlış kanaatlere muhalefeti sebebiyle olumlu bir eylem olarak kabul edilmiş ve "putperest olmayan" anlamında Hz. İbrahim ile ilişkilendirilmiştir.²⁵

2.2. Hira'nın Seçilme Nedeni

Cebeli Nûr adıyla bilinen Nur Dağı Mekke'nin Kuzeydoğusunda, Kâbe'ye yaklaşık beş, Hz. Peygamber'in evine ise bir kilometrelik mesafede yer almaktadır.²⁶ Uzaklardan bakıldığında dahi etrafını çeviren dağlardan ayırt edilebilir bir yapıya sahip olduğu görülebilmektedir. Hz. Peygamber'e ilk vahyin burada nazil olması ve dolayısıyla vahyin göz aydınlığı oluşuna nispetle²⁷ bu ismi aldığı düşünülse

¹⁵ Hacc 22/31; Beyyine 98/5.

¹⁶ Bakara 2/135; Al-i imran 3/67, 95; En'am 6/79, 161; Yunus 10/105; Nahl 16/120, 123; Hacc 22/31.

¹⁷ Bakara 2/135; Al-i imran 3/67, 95; Nisa 4/125; En'am 6/79, 161; Nahl 16/120, 123.

¹⁸ En'am 6/79, 161.

¹⁹ Şaban Kuzgun, "Hanif", içinde TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 35.

²⁰ Şaban Kuzgun, İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik (Bilge Kültür Sanat, 2015), 128-29.

²¹ Bedrüddin, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-karî fi şerhi Sahîhi'l-Buhari* (İstanbul, 1308), 58-67; Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, 129.

²² Adnan Demircan, *Hız. Peygamber'in (sas) Doğduğu Çevre ve Toplum* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 265.

²³ İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer Ve'l-Meğâzî*, çev. Adnan Demircan ve Ali Bakkal (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 167.

²⁴ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1:295.

²⁵ Adnan Demircan, *Hız. Peygamber'in (sas) Doğduğu Çevre ve Toplum*, 273.

²⁶ Fuat Günel, "Hira", içinde TDV İslam Ansiklopedisi (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1998), 121, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hira>.

²⁷ Sami b. Abdullah b. Ahmed el-Mâğlus, *Siyer Atlası*, 117.

de konu ile ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Nitekim Muhammed Hamidullah hac sebebiyle Mekke'ye gelenlerin gece yollarını bulabilmeleri için bu dağın üzerinde kandiller yakılmasını, isimlendirmenin gerekçesi olarak ifade etmektedir. Gerek kandillere nispetle gerekse izzet ve azameti sebebiyle olsun, bizim için Cebeli Nûr'u ve dolayısıyla Hira mağarasını özel kılan durum vahye ev sahipliği yapmış olmasıdır. Hz. Peygamber nübüvvet öncesi dönemde manevi açıdan kendisini kemale ulaştıran hazırlık sürecini burada geçirmiş, peygamberlik görevi burada kendisine tevdi edilmiş ve Müslümanlar için hayat rehberi olan Kur'an-ı Kerim yine bu mekânda nazil olmaya başlamıştır.²⁸

Bölgenin ve daha ziyade mekân olarak belirlenen Nur Dağının coğrafi yapısı düşünüldüğünde insanların bu zorlu ritüeli yerine getirmelerinin sebeplerini irdelemek, tehannüse yüklenen anlam ve amacın genel çerçevesini çizibilme noktasında yol gösterici bir öneme sahiptir. Toplumsal yozlaşmanın getirdiği düzensizlik ve kaostan uzaklaşıp yalnız kalmak, kendi içine sığınmak ve özüne dönmek kişinin manevi olarak olgunlaşmasını sağlayan temel faktörler olarak gösterilebilir. Ruhun ve bedenün insanlardan uzaklaşmak insanın fıtratına yerleştirilmiş olan Yüce olana sığınma durumunu da ortaya çıkarmaktadır. Ancak tam bu noktada böyle bir yalnızlaşma için seçilen mekânın önemi de gözden kaçırılmamalıdır. Dağ inziva ve ayinlerinin Cahiliye döneminde Allah'a/ilahlara yaklaşma ritüelleri²⁹ olarak kabul ediliyor olması bu bağlamda kıymetli bir göstergedir. Nitekim Ebû Talip tarafından bizlere ulaşan şu beyitler İslam Öncesi dönemde mekâna verilen önemi ortaya koymaktadır: "Sevr'e ve onun mekânına, Sebir dağını sabit kılan kimseye, Hira'ya çıkması için ona yükselene ve inene yemin ederim."³⁰

Cahiliye dönemi Arapları bilgi, burhan ve tefekkür temelinden yoksun düşünce yapıları sonucu Allah'ı ulaşılmaz görerek kendilerine çeşitli varlıklardan tanrılar üretmişler ve atalardan tevarüs edilen şirke dayalı Allah inancını benimsemişlerdir.³¹ Elleri ile üretmiş oldukları putlara kutsallık atfederek kurbanlar adamışlar, tavaf etmişler ve onlardan menfaat dilemişlerdir. Müşrikler, bir yandan çamurdan, tahta parçalarından veya taştan yaptıkları putlara tapınırken bir yandan da melek ve cin gibi soyut varlıklarla irtibat halinde olmak için gayret göstermişlerdir. Cinlerle iletişim kurduklarına inanan ve kendilerindeki bu durumu ayırt edici bir vasıf olarak tanımlayan kişiler ise toplum tarafından Kâhin ve Arrâf olarak isimlendirilmişlerdir.³²

Kâhin ve arrâf gibi kavramlar ile cinlere yüklenen misyon ve iletişim çabaları Cahiliye toplumunun soyut düşünce yapısına sahip olduğunu gösterir nitelikte olsa da Kur'an-ı Kerim'deki kıssalar, darb-ı meseller ve cennet ile ilgili tasvirler toplumun hayatı algılayış biçimi ve olaylara yaklaşımı noktasında materyalist bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda İslamiyet öncesi dönemde Cahiliye Araplarının yaşadıkları çevrede hayatları boyunca nesnel olarak görebildikleri en büyük varlık dağlardır. Özellikle yakınlığı ve göz önünde olmasının yanı sıra izzet ve azameti şiirlere konu olan Nur Dağı'nın Mekke toplumunda üstün olana sığınma içgüdüsünün dışavurumu olabileceği düşünülebilir. Ayrıca atalarının geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan İslam öncesi Arap toplumunda geçmişten gelen böyle bir uygulamanın yalnızca bir ritüel olarak devam ettirilmiş olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

2.3. Mekke'de Tehannüs

Mekke toplumunda Cahiliye Dönemini yaşamakla birlikte bu sistemin bir an olsun dışına çıkıp kendi benliklerine dönmek, yapıp ettikleri hakkında tefekkürde bulunmak ve nefis murakabesi yapmak isteyen ve bu niyetle inzivaya çekilenler olmuştur.³³ Tehannüs olarak adlandırılan bu uygulamayı baş-

²⁸ Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İstem*, sy 24 (2014): 4.

²⁹ Emrah Dindi, "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21, sy 1 (2017): 603.

³⁰ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1:110.

³¹ Fatih Tok, "Şirkin Tevhide Dönüştürülmesinde İlahi Metot", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11, sy 2 (Ağustos 2019): 713.

³² Feyza Betül Köse, *Kâhin* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 88.

³³ Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", 5.

latan ilk kişinin Abdülmuttalip olduğu kabul edilmektedir. Rivayete göre O, Ramazan ayında hilali görünce Hira'ya giderek orada inzivaya çekilir ve ay bitinceye kadar orada bulunurdu. İhtiyaç sahiplerine yemek yedirir ve Kabe'yi tavaf ederdi.³⁴ Ayrıca O'nun Fil vakası öncesinde Ebrehe'ye gidip develerini istedikten sonra tekrar Mekke'ye döndüğünde Hira dağına çıktığı ve burada Allah'a dua ettiği de kaynaklarda nakledilmektedir.³⁵

Abdülmuttalip tarafından uygulanmaya başlanılan tehannüs, sonraki dönemlerde Mekke toplumu tarafından da benimsenmiştir. Rivayetlerde Ramazan ayı girdiğinde Kureyş'ten kendisini ibadete vermek isteyenlerin Hira'ya gittikleri ve bu süre zarfında yanlarına gelen ihtiyaç sahiplerini doyurarak Şevval ayının hilali görülünceye kadar orada kaldıkları ifade edilmektedir. Tehannüsün bitiminde ise bir hafta Kâbe'yi tavaf etmeden evlerine dönmedikleri bildirilir.³⁶ Hira'da bulunan süre boyunca ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi ve inzivanın sonunda Kâbe'yi tavaf ritüelleri tehannüsün ayrılmaz parçaları olarak aktarılmaktadır. Kâbe'yi tavaf ile mabede saygı vurgulanırken ihtiyaç sahiplerinin doyurulması ile de *birr* kavramı referans alınmış olmalıdır. Nitekim tehannüsün *birr* ile bağlantısına vurgu yapılarak anlamının 'insanlar için yapılan iyi işler' olduğu da ifade edilmektedir.³⁷

Hira'da tehannüs yaptığı belirtilen kişiler arasında Hâlid b. el-Hâris b. Ubeyd b. Teym b. Amr b. el-Hâris b. Mebzül el-Hâris b. Abdimenât b. Kinâne, Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf, Şeybe b. Rabîa b. Abdışşems, Zeyd b. Amr b. Nevfel, Varaka b. Nevfel ve Ebu Ubeyde b. Nevfel gibi isimler bulunmaktadır.³⁸ Bu isimler arasında putlara tazimde bulunmayan ve onlar adına kesilen hayvanların etlerinden dahi yemeyen Zeyd b. Amr b. Nevfel, dikkat çekmektedir. O Kureyş kabilesinin üzerinde bulunduğu putperestliği ilk ayıplayan kişi olarak bilinmektedir.³⁹ Sırtını Kâbe'ye yaslayıp: "Ey Kureyş! Zeyd'in nefsi, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, benden başka sizden hiç kimse İbrahim dininde değil" diyerek bu durumu açıkça dile getirmiştir.⁴⁰ Ayrıca Zeyd'in kendisine eziyet eden Hattâb b. Nüfeyl'den kaçıp Hira mağarasını mesken edindiği de İlk dönem İslam Tarihi kaynaklarında bildirilmektedir.⁴¹

3. NÜBÜVVETİ İNŞASI

3.1. Hz. Peygamber'in Tehannüsü

Hz. Peygamber'in risâlet öncesi dönemde siyasî-dinî fikirleri ve faaliyetleri ile ön plana çıkan etkin bir birey olmadığı görülmektedir. Nitekim O'nun Arap toplumunca bir liderde bulunması gereken zenginlik, iyi bir asker veya aristokrat gibi vasıflara sahip olmadığı da malûmdur. Ayrıca dönemin ayırt edici özelliklerinden olan şiir, edebiyat ve hitabet gibi alanlarla da meşgul olmamıştır. Hayatının hiçbir aşamasında puta tapmamış ve putlar adına kesilen kurbanlardan yememiştir. Risalet kadar geçen süreçte kendine has yaşam tarzı ve uygulamaları olan ferdi bir hayat sürmüştür.⁴²

Hz. Peygamber 35 yaşına ulaştığında *Mekke'de manevi hayat ve canlılığın uyanmasına sebep olan olay*⁴³ olarak aktarılan Kâbe'nin yeniden inşası hadisesi gerçekleşmiştir. Kâbe'nin içinde yakılan tütsülerin rüzgârın etkisiyle alevlenmesi ve akabinde yağın şiddetli yağmurların sebep olduğu sel baskınları kutsal yapının yenilenmesini gerekli kılmıştır. Ancak yapımı tamamlanan mabedin duvarlarına resimler çizilmesi ve kaynakların verdiği bilgilere göre yaklaşık 360 putun Kâbe ve etrafına yerleştirilmesi inanç

³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, ed. Adnan Demircan, çev. Mehmet Akbaş ve Musa K. Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 121.

³⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan, çev. Musa Kazım Yılmaz ve Mahmut Polat, 1. bs (Siyer Yayınları, 2019), 83.

³⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 142.

³⁷ M. J. Kister, "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma", 229.

³⁸ Emrah Dindi, "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi", 603; Şükran Adıgüzel, *İlk Vahiy*, 72-73.

³⁹ Adnan Demircan, *Hz. Peygamber'in (sas) Doğduğu Çevre ve Toplum*, 268.

⁴⁰ İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer Ve'l-Meğâzî*, 167.

⁴¹ İbn İshâk, 169.

⁴² Adem Apak, *Siyer-i Nebî*, ed. Hüseyin Kahraman, 5. bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 105.

⁴³ Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, c. 1 (Ankara, 2003), 68.

noktasında belli ideallere sahip bir kısım şehir ahalisini uzun düşüncelere yöneltmiştir.⁴⁴ Hz. Peygamber’de özellikle Hacer-ül’ Esved’in yerine konulması hadisesinde etkin rol oynaması sebebiyle olaylara doğrudan şahit olmuştur. Nitekim bu hadiseden sonra kendisinde başlayan derin tefekkür ve Hira’daki tehannüs hali nübüvvete kadar devam etmiştir.

Hz. Peygamber’in vahiy öncesi durumu Kur’an-ı Kerim’de çeşitli ayetlerde ifade edilmiştir.⁴⁵ Konu ile ilgili olarak Şûra sûresinde: *“مَا كُنْتُ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ”* *“Sen o Kitabı ve (esasları belirlenmiş) o imanı bilmezdin”*⁴⁶ buyurulmaktadır. Burada Hz. Peygamber’in nübüvvet öncesi dönemde ilahî vahiy anlamında *el-Kitab* ve kurumsal bir sistem olarak da dört başı mamur bir *iman* bilgisine sahip olmadığı ortaya konulmaktadır. Bu arada Hz. Peygamber’in, Hz. İbrahim’den kalma sözlü kültür anlamında bir muvahhid yani Yüce Allah’ı tek ilah bilen bir anlayışın sahibi olduğu, hiçbir zaman putlara tapmadığı da bilinmektedir.⁴⁷

Hz. Peygamber’in risâlet öncesi hayatı hakkında yine Kur’an-ı Kerim’de: *“وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ”* *“Şaşkınen seni bulup doğru yola ulaştırmıştı”*⁴⁸ buyurulmaktadır. Ayette verilmek istenen mesaj Hz. Peygamber’in hakikati bilmemesi nedeniyle risâlet öncesi dönemdeki şaşkınlığıdır. Bu durumu ifade eden *dallen* kelimesi “sapkın” değil, “şaşkın” anlamında yorumlanmalıdır. Hidayet ise şaşkınlığın giderilmesidir. Dalâlet kavramı çeşitli ayetlerde de buradaki anlamında kullanılmıştır.⁴⁹

Kur’an-ı Kerim’in tanıtması ve tarihi veriler ışığında söylenebilir ki Hz. Peygamber, İslam öncesi dönemde inanç ve itikat noktasında tevhit ilkesi aleyhinde hiçbir faaliyette bulunmamış, şirk temelli her türlü uygulamadan uzak kalmıştır. Bununla beraber O, fikir ve düşüncelerini ortaya koyup insanların inançlarını etkileme veya yönlendirme gibi bir çaba içine de girmemiştir. Vahyin nüzulüne beş yıl kalıncaya kadar devam eden bireysel yaşam serüveni 35 yaşlarından itibaren hayatına giren tehannüs ile yeni bir boyut kazanmış ve peygamberliğe uzanan tefekkür yolunu aydınlatmıştır.

3.2. Sadık Rüyalar ve Çeşitli Varlıkların Selamlaması

Kâbe hakemliği hâdisesinden sonra başlayan Hz. Peygamber’in tehannüs sürecinin detayları İlk dönem İslam Tarihi kaynaklarından itibaren konu edilmeye başlanmıştır.⁵⁰ Çeşitli rivayetlerde Hz. Peygamber’in her sene Ramazan ayında Hira’da itikafa çekilip kendisine gelen miskinleri doyurduğu ve ayın sonunda ibadetini bitirince ilk olarak Kâbe’yi tavaf ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca nübüvvet alâmeti olarak ortaya çıkan ilk durumun sadık rüyalar ve yanından geçtiği varlıkların kendisini selamlaması olduğu bildirilmiştir. Konuya dair rivayetler hadis kaynaklarında da yer almaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in tehannüsünü tüm yönleri ile kavrayabilmek adına Hz. Aişe’den nakledilen hadis-i şerifi incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

“وَكُنْ يَخْلُو بِعَارِ جِزَاءٍ فَيَتَحَنَّنُ فِيهِ - وَهُوَ التَّعَبُّدُ - اللَّيَالِي دَوَاتِ الْعَدَدِ،”

Bize Yahya ibn Bukeyr (104-231) *tahdîs edip şöyle dedi: Bize Leys (93-167) Ukayl (141)'den, o da İbn Şihâb(124)'dan, o da Urvetu'bnü'z-Zubeyr'den tahdîs etti. Mü'minlerin annesi Âişe (R) Şöyle demiştir: Rasûlullah'ın ilk vahy başlangıcı uykuda doğru ru'yâ görmeye olmuştur. Hiçbir ru'yâ görmezdi ki sabah aydınlığı gibi açık seçik zuhur etmesin. Ondan sonra kalbine yalnızlık sevgisi bırakıldı. Artık Hırâ Dağı'ndaki mağara içinde yalnızlığa çekilip, orada ailesinin yanına gelinceye kadar adedi muayyen gecelerde tehannüs -ki taabbüd demektir- eder ve yine azıklanıp giderdi. Sonra yine Hadîce'nin yanına dönüp, bir o kadar zaman için yine azık tedârik ederdi.*

⁴⁴ Muhammad Hamidullah, 1:71.

⁴⁵ İhsan Arslan, “Hira Mağarası’nı Aydınlatan Nur”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, sy 13 (Haziran 2021): 31.

⁴⁶ Şûrâ 42/52.

⁴⁷ Mehmet Okuyan, *Kur’an Meal- Tefsir* (Haliç Üniversitesi Yayınları, 2022), 652.

⁴⁸ Duhâ 93/7.

⁴⁹ Mehmet Okuyan, *Kur’an Meal- Tefsir*, 1321.

⁵⁰ İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer Ve'l-Meğâzî*, 174; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1:110; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 195; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 142.

*Nihayet Rasûlullah'a bir gün Hirâ mağarasında bulunduğu sırada Hak (yânî vahy) geldi. Şöyle ki, ona melek geldi ve: İkrâ', (yânî: Oku) dedi. O da: "Ben onu okumak bilmem" cevâbını verdi.*⁵¹

Hz. Peygamber'in Hira mağarasındaki risalet yolculuğunun anlatıldığı söz konusu rivayetin "ve kâne yahlû bi-gâri Hirâin fe yetehannesü fihi -ve hüve't-teabbüdü- el-leyâliye zevâtî'l-adedi" (O Hira mağarasına çekilir ve burada birkaç gün tehannüs ederdi- tehannüs ki taabbüd demektir-) ibaresindeki "ve hüve't-teabbüdü" ifadesini hadisin râvilerinden Zührî açıklama için ilâve etmiş fakat daha sonraki râviler bu açıklamanın hadisin metnine ait olduğunu zannetmişlerdir.⁵²

Hz. Aişe'den nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber'in tehannüs sürecinde karşılaştığı ilk hâdise, gördüğü sâdık rüyalar⁵³ Rüyada gördüğü her şeyin sabah aydınlığı gibi apaçık gerçek olması ilahi iletişimin başlangıcıdır. Bu durum aynı zamanda bir beşerin direkt olarak melek ve açık vahiy ile karşılaşmasının kaldırılamayacak bir yük olduğunu da göstermektedir.⁵⁴ Nübüvvete hazırlık sürecinin bir diğer aşaması olarak taşların ve ağaçların Hz. Peygamber'i selamlaması hakkında İbn İshak'tan nakledilen bir rivayette "Allah, Resûlullah'ın (s), izzet ve şerefini arttırmak istediği zaman, onun peygamberliğine işaret olmak üzere, yanından geçtiği her taş ve ağaç, kendisine selam veriyor; Resûlullah (s) da onların selamını duyuyordu. Resûlullah (s), arkasına, sağına ve soluna döndükçe, onu, 'es-Selâmü aleyke ya Resûlullah!' diyerek peygamber selamıyla selamlayan ağaçları ve taşları görüyordu" şeklindeki bilgilere yer verilmiştir.⁵⁵ Konu ile ilgili İbn Hişam ise "Resûlullah (s) hiçbir taş ve hiçbir ağaca rastlamıyordu ki ona 'Esselâmü Aleyke Yâ Resûlallah' demesin. Etrafına, sağına, soluna ve arkasına bakıyor, taş ve ağaçtan başka bir şey göremiyordu. Resûlullah (s) bu durumda Allah'ın takdir ettiği kadar bir müddet kaldı" diyerek görüş bildirmiştir.⁵⁶

Gördüğü rüyaların gerçek olması ve yanından geçtiği varlıkların kendisine selam vermesi gibi olağanüstü hadiseler yaşamış olsa da Hz. Peygamber yalnızlık sürecinden vazgeçmemiş ve bu uygulamayı kendisine risalet tevdi edilene kadar yaklaşık beş yıllık süre boyunca tekrarlamıştır. Elbette ki bu istikrarının altında kendisinde gördüğü manevi olgunlaşma ve ruhsal doygunluk yer almaktadır. Çocukluğundan itibaren içinde bulunduğu saplantılı din anlayışından ve ahlaki yozlaşmadan tehannüs ile uzaklaşmak O'na sevimli gelmiştir. Ayrıca bu süre zarfında kendisine el açan ihtiyaç sahiplerini doyurması da hissettiği rahatlık, huzur ve güven duygusunun bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Tehannüsün sonunda Kâbe'yi tavaf ve hürmet ise Hira'daki tefekkür, yalnızlaşma ve yardımlaşma sürecinin ilahi boyutunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Hira'daki günlerinin bir yalnızlaşma hareketi mi, olgunlaşma süreci mi yoksa toplumda var olan bir geleneğin yerine getirilmesi mi olduğu yönünde farklı yaklaşımlar ve rivayetler söz konusudur. Nitekim İbn İshak'ta Hz. Peygamber'in fakir fukarayı doyurduğu hakkında bilgi verilirken Buhari'de ise böyle bir rivayet bulunmamaktadır. Buhari'ye göre Hz. Peygamber'in tehannüsü; yalnız olarak gerçekleştirdiği ve sadece erzak tedarigi için evine döndüğü, toplumdan soyutlanmaya yönelik bir uygulamadır. İbn İshak'ın rivayetine göre ise Hz. Peygamber zaman zaman eşi Hz. Hatice'yi de beraberinde götürmüştür.⁵⁷ Burada dikkat çeken husus, her iki durumda da Hz. Peygamber'in geçirmiş olduğu yalnızlık sürecidir. Bu süreç O'nun, beşerin dostluğundan ve örfteki alışkanlıklardan uzaklaştırılması olarak da değerlendirilebilir.⁵⁸

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh* (İstanbul, 2022), 8; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'us-Sahîh* (İstanbul, 2022), 83.

⁵² Şaban Kuzgun, "İslam Ansiklopedisi", içinde *Hanîf* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 473.

⁵³ İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer Ve'l-Meğâzî*, 174; İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1:110; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Bed'ul Vahy*, 8; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Kitâbu'l-imân*, 83.

⁵⁴ Emine Demil, "Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivâyetler" (Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı, 2016), 349.

⁵⁵ İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer Ve'l-Meğâzî*, 174.

⁵⁶ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, 1:109.

⁵⁷ M. J. Kister, "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma", 218.

⁵⁸ Emine Demil, "Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivâyetler", 348.

Hira'da geçirilen tehannüs sürecinin Hz. Peygamber'in vahye hazırlığı noktasında bir gereklilik olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Nitekim Muhammed et- Tâci tevhid akidesinin idrak ve benliğe sindirilmesi bağlamında tehannüsü peygamberlik görevi adına yaşanılması gereken zaruri bir süreç olarak tanımlamıştır. Tevhid inancının öncelikle tebliğ vazifesi ile sorumlu ve insanlara hakikati aktarmakla görevli olan peygamberler tarafından tam anlamıyla benimsenmesi gerektiğini ifade eden et-Tâci, tehannüsün iki aşamadan oluştuğunu belirtmiştir. Buna göre ilk aşama peygamberliğe ön hazırlık süreci ve tevhid akidesinin hazmedilmesi, ikinci aşama ise peygamber tarafından tam anlamıyla özümşenen akidenin halka tebliğ ve tebyin edilmesidir.⁵⁹

SONUÇ

Tarihin akışında kırılma dönemleri diyebileceğimiz anlar önemli bir yere sahiptir. Olayların odak noktasında yer alan bu anlar genel perspektifin dinamiklerini oluşturuyor olsa da öncesi ve sonrası olan iki temel zemine dayanmaktadır. İslam Tarihi araştırmalarında da odak noktası kuşkusuz Hz. Peygamber'in nübüvveti ile Cahiliye döneminin kırılıp yeni İslâmî dönemin başlamasıdır. Bu başlangıcın temelinde ise Hz. Peygamber ve vahiy ilişkisi yer almaktadır. Bu bağlamda nübüvvetin ve dolayısıyla vahyin doğru anlaşılabilmesi son nebinin hayatının tüm yönleri ile ele alınmasına bağlıdır. Hz. Peygamber'in vahiy öncesi uygulamalarından biri olarak aktarılan tehannüs de vahyi anlamlandırabilme noktasında üzerinde durulması gereken temel bir kavram olmuştur.

Cahiliye toplumunun kötü alışkanlıklarından, akli selime ters düşen âdet, gelenek ve göreneklerinden ve doğup büyüdüğü şehrin tüm dinamiklerini sarmış olan şirk inancından uzak kalmak amacıyla Hz. Peygamber nübüvvetine giden süreçte Kâbe'nin inşasından sonra Hira'da inzivaya çekilmeye başlamıştır. Esasen onun inziva hayatına yönelmesinde başta dedesi Abdülmuttalip olmak üzere kendisinden önce benzer şekilde hareket ederek tefekkürde bulunanların etkisi de söz konusudur.⁶⁰ İnsanlığa bir rahmet ve dahi Yüce Allah'ın rahmetinin bir tecellisi olarak gönderilen son nebinin, vahyin manevi ağırlığına hazırlığı merhalesinde olan tehannüs, Hz. Peygamber için toplumdaki sıradan bir uygulama olmayıp ilahi yönlendirmedir. Ona yalnızlığın sevdinilmesi vahiy meleği ile buluşmaya, Hira'daki tefekkür hali ise vahyin sahibini görüp hakikati özümsemeye giden bir yolun ilk adımlarıdır. Yalnızca inziva ve tefekkür ile kalmayıp ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunması ise İslam'ın temel şiarından olan inanç ve salih amel birlikteliğini çağrıştırmaktadır.

İlahi kelâmın üstünlüğü, beşerin dünyevi donanımı ve muhatapların gelenekçi bağlılığı düşünlüğünde Hz. Peygamber'in tehannüs sürecinin yüklendiği misyon giderek artmaktadır. Sadık rüyalar ile başlayıp ağaç ve taşların kendisini selamlaması ile devam eden bu süreci tek başına bir yalnızlaşma hareketi değil, son elçinin evrensel tebliğine hazırlığı olarak değerlendirmek gerekir. Ayrıca O'nun peygamber olarak uygulamış olduğu sünnetini tatbik etmenin yanı sıra risalet öncesi yaşantısına dair çıkarımlarda bulunulabileceği de unutulmamalıdır. Tehannüs ile başlayan tefekkür süreci Kur'an'da belirtilen aklın kullanılmasına, Kâbe'yi gören Hira'da inzivası, bugün o topraklardan uzak Müslümanların manevi yolculuğuna ve kendisine el açan ihtiyaç sahibini doyurması ise infak kavramına remzedilerek hayata taşınmalıdır.

⁵⁹ Mehmet Özdemir, "Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Muhammed B. Tavî et-Tancî Zaviyesinden Hz. Peygamber, 2015, 430.

⁶⁰ Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar", 5.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Ahmed es-Süheyli. *er-Ravdu'l-ünüf fi şerhi Sireti'n-Nebeviyye*. C. 1. Beyrut, 1990.
- Âdem Apak. *Siyer-i Nebî*. Editör Hüseyin Kahraman. 5. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Adnan Demircan. *Hız. Peygamber'in (sas) Doğduğu Çevre ve Toplum*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Ahmet Turan Yüksel. "Yakın Doğu'da Ticaret Merkezleri ve Panayırılar". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, 309-34.
- Bedrüddin, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî. *Umdetü'l-karî fi şerhi Sahîhi'l-Buhari*. İstanbul, 1308.
- Belâzürî. *Ensâbü'l-eşraf*. Editör Adnan Demircan. Çeviren Mehmet Akbaş ve Musa K. Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'us-Sahîh*. İstanbul, 2022.
- Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. C. 1. Mısır, 1883.
- Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'us-Sahîh*. İstanbul, 2022.
- Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî. *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. C. 1. Beyrut, 2005.
- Emine Demil. "Hz. Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivâyetler". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Hadis Ana bilim Dalı, 2016.
- Emrah Dindi. "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21, sy 1 (2017): 577-638.
- Fatih Tok. "Şirkin Tevhide Dönüştürülmesinde İlahi Metot". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11, sy 2 (Ağustos 2019): 713-33.
- Feyza Betül Köse. *Kâhin*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Fuat Günel. "Hira". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hira>.
- Hakan Demir. "Kutsalın Tezahürü ve Mekânın Etkisi Bakımından İslam Öncesi Arap Yarımadasındaki Kâbe/Beytler?" *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 26 (2021): 120-49.
- İbn Hişam. *es-Sîretu'n-nebeviyye*. C. 1. Beyrut, 2009.
- İbn İshâk. *Kitâbü's-Siyer Ve'l-Meğâzî*. Çeviren Adnan Demircan ve Ali Bakkal. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- İbn Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. Editör Adnan Demircan. Çeviren Musa Kazım Yılmaz ve Mahmut Polat. 1. bs. 1-2 c. Siyer Yayınları, 2019.
- Kadir Güneş. *Arapça- Türkçe Sözlük*. Tam Eğitim Matbaacılık. Mektep Yayınları, 2011.
- M. J. Kister. "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma". Çeviren Ali Aksu. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* II, sy 4 (Ankara 2020): 215-30.
- Mehmet Okuyan. *Kur'an Meal- Tefsir*. Haliç Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Mehmet Özdemir. "Uluslararası Prof. Muhammed b. Tavî et-Tancî Sempozyumu". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Muhammed B. Tavit Et-Tancî Zaviyesinden Hz. Peygamber, 2015, 423-41.

- Muhammad Hamidullah. *İslâm Peygamberi*. Çeviren Salih Tuğ. C. 1. Ankara, 2003.
- Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *Esâsü'l-belâga*. 1. bs. C. 2. Beyrut, 1998.
- Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. C. 1. Kuveyt, 1965.
- İhsan Arslan. "Hira Mağarası'nı Aydınlatan Nur". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, sy 13 (Haziran 2021): 24-49.
- Rağıp el-İsfahânî. *Müfredat/Kur'an Kavramları Sözlüğü*. Çeviren Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Sami b. Abdullah b. Ahmed el-Mâğlus. *Siyer Atlası*. Çeviren Abdullah Karakaş. İstanbul: Siyer Yayınları, 2010.
- Şaban Kuzgun. "Hanif". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16:33-39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Şaban Kuzgun. *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*. Bilge Kültür Sanat, 2015.
- Şükran Adıgüzel. *İlk Vahiy*. Editör Şaban Öz. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Ünal Kılıç. "Hz. Peygamber'in Nübüvvet Öncesi Uzlet İçin Hira Mağarası'nı Seçmesi Üzerine Bazı Mülahazalar". *İstem*, 24 (2014): 3-11.

NÜBÜVVETİN İLK YILLARINDA MEKKE TOPLUMUNUN ALLAH TASAVVURU

İsmail Fethullah Caymaz*

GİRİŞ

Nübüvvetin ilk yıllarında Mekke toplumunun zihinlerindeki Allah tasavvurunun bilinmesi önem arz eden bir meseledir. Zira bu tasavvur doğru bir şekilde tespit edilmeden Mekke halkının dini noktadaki inanç, tutum ve davranışlarının nedenlerine dair isabetli çıkarımlarda bulunulması mümkün değildir. Aynı zamanda vahyin ilk muhatapları olan Mekkelilerin sahip olduğu Allah inancının nasıl bir muhtevaya sahip olduğunun ortaya koyulması, Kur'an'ın şirk bağlamında kendilerine yönelttiği eleştirilerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Böylece nüzul sürecinin sonunda İslam'ın en temel ilkesi olan tevhid inancı bakımından gerçekleşen insanî ve toplumsal değişimin boyutları da daha iyi anlaşılabilir.

Her şeyden önce Allah isminin, Cahiliye ve İslam döneminde kullanılan müşterek bir ad olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka deyişle Kur'anî vahiy bu kelimeyi kullanmaya başladığında Mekke toplumunu daha önce duymadıkları yeni ve yabancı bir isimle ilk defa tanıştırmış olmuyordu.¹ Ancak Allah lafzı her ne kadar Cahiliye döneminden beri kullanılan bir isim olsa da Mekke toplumunun zihinlerindeki Allah tasavvuru ile Kur'an'ın vahiyle beraber yerleştirdiği Allah inancı elbette ki birbirinin aynısı değildi.² Bu durumun gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse de Hz. Peygamber (s.a.v) ve müminlerin şahsında Mekke müşrikleriyle şiddetli bir mücadeleye girilmesindeki ana etken olduğu söylenebilir. Ayrıca İslam'da üzerinde en çok durulan ilkenin tevhid olmasında da yine bu durumun önemli bir sebebiyet teşkil ettiği ifade edilebilir. Bu nedenle bilhassa nübüvvetin ilk yıllarında Mekke toplumunun Allah inancının nasıl bir muhtevaya sahip olduğunun tespit edilmesi ehemmiyet arz etmektedir.

1. ŞİRKE DAYALI ALLAH TASAVVURU

Kur'an-ı Kerim ilk olarak Mekkelilere hitap etmiş, onların seviyelerini, inanç ve pratik yaşamlarına dair durumlarını göz önünde bulundurmuştur. Dolayısıyla Kur'an'ın ilk muhatapları olan Mekke toplumunun inanç dünyasının, bilhassa da Allah tasavvurunun bilinmesi, Kur'an'da sunulan Allah

* Yüksek Lisans Öğrencisi., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Ana Bilim Dalı, ismailfethullahcaymaz@gmail.com.

¹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 152.

² Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm* (b.y.: Darü's-sâkî, 2001/1422), 11/44-45.

inancının doğru bir şekilde anlaşılabilmesi açısından mühim bir husustur. Mekke toplumunun inanç yapısı incelendiğinde ise onların esasında yüce bir Allah inancına sahip olmakla birlikte ibadette, yöne- lişte, yardım ve şefaate dilemede, çeşitli kötülükler ve musibetlerden sığınmada ilah olarak gördükleri başka varlıklardan medet umdukları, onlara kayıtsız kalamadıkları, hatta onları hayatlarının merke- zinde bulundurdıkları görülür.³ Başka bir ifadeyle Mekkeliler, inanç yapısının en tepesinde Allah'ın yer aldığı ancak bununla birlikte Allah'tan daha alt kademedede bulunan ve muhtelif görevleri yerine getiren ikinci dereceden birçok tanrı ya da tanrıçanın bulunduğu bir tanrılar sistemine inanıyor, Allah'ı rablerin rabbi, ilahların ilahı olarak tasavvur ediyor ve kulluk noktasında bu ikinci derecen tanrılara büyük önem veriyorlardı.⁴ Kendilerini Allah'a yaklaştırması, dualarını O'na ulaştırması, aracılık yapması, şefaatte bulunması gibi nedenlerle bu düşük dereceden ilahları günlük hayatlarının merkezine almaları, Mekke müşriklerinin Allah'ı çok uzaklarda tasavvur etmelerinin bir sonucu olarak görülebilir.⁵ Buradan anlaşılacağı üzere ilk muhataplar Allah'a inanıyorlar ama O'na bir şekilde ortak koşmaktan da geri durmu- yorlardı. Bu bakımdan Mekke toplumunun dini inanç noktasındaki en karakteristik özelliğinin Allah'a şirk koşmak olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu durum Kur'an-ı Kerim'de de "*Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a iman etmezler*"⁶ ayetiyle dile getirilir. Bütün bu bilgiler, Mekke müşriklerinin Al- lah'ı bilmelerine rağmen O'nu gerçek hüviyetinde tanıyıp kabul etmediklerini, bir başka ifadeyle Allah'ı, ulûhiyet noktasında paydaşları olan bir ilah olarak tasavvur ettiklerini göstermektedir.

Mekke müşriklerinin Kur'an-ı Kerim'de sorulan sorulara verdikleri cevaplardan hareketle ken- dilerini,⁷ gökleri ve yeryüzünü yaratanın,⁸ yerden ve gökten rızıklandırıp kâinattaki bütün işleri idare edenin,⁹ yağmur yağdıran ve ölümünden sonra yeryüzüne hayat verenin,¹⁰ bütününü varlığın yönetimi elinde olan, kendisi koruyan ama korunmaya ihtiyacı olmayanın¹¹ yüce Allah olduğunu kabul ettikleri söylenebilir. Bu anlamda şirk ve şirke bağlı inançları bir tarafa bırakılacak olursa Mekke müşriklerinin mükemmele yakın bir Allah tasavvuruna sahip oldukları sonucuna ulaşılabilir.¹² Ancak bununla birlikte ilgili ayetlerde müşriklerde var olan yerleşik bir inancın aktarılması değil, onları köşeye sıkıştırma ve sahte tanrılara yönelmenin anlamsızlığını vurgulama hedefinin ön planda olduğu da göz ardı edilme- melidir.¹³ Nitekim bu ve benzer ayetlerle pratik yaşamlarında Allah düşüncesinin kayda değer bir etki- sinin görülmediği, fiilen Allah'sız bir hayat yaşayan ve ilah olarak gördükleri muhtelif varlıkları hayat- larının merkezine almış bulunan Mekke toplumunun fitratlarına ve vicdanlarına seslenilerek onlara ha- kikatini ikrar ettirme, ibadet hayatlarından tamamen sildikleri Allah'ı hatırlatma amacı gaye edilmekte- dir.¹⁴ Yani ilahi kelimada, onların Allah ile ilgili inanç ve söylemleriyle günlük hayattaki davranışları

³ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 1/405.

⁴ Resul Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 152.

⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, "Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler", *İslâmî Araştırmalar* 1/1 (1986), 27.

⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), Yûsuf 12/106.

⁷ ez-Zuhruf 43/87.

⁸ Lokmân 31/25.

⁹ Yûnus 10/31.

¹⁰ el-Ankebût 29/63.

¹¹ el-Mü'minûn 23/88-89.

¹² Mevlüt Güngör, "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı", *Dini Araştırmalar* 8/23 (2005), 14.

¹³ Zekeriya Pak, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 316.

¹⁴ Pak, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", 316-317.

arasındaki açık çelişki ele alınmış, Allah'ın dışındaki varlıklara tapılıp sempati duyulma nedenlerinin hiçbir temele dayanmadığı ortaya koyulmuş ve onların gerçek bir ilahta olması gereken vasıflara sahip olmadıkları vurgulanmıştır.¹⁵ Bu anlamda Allah'ı rableri olarak kabul ettikleri de göz önünde bulundurulduğunda, ilk vahyedilen surelerde “Allah” isminden ziyade “Rab” ifadesinin kullanılmasıyla Mekke müşriklerine bildikleri ve ikrar ettikleri rububiyet sıfatından yaklaşıldığı görülmektedir.¹⁶ Böylelikle rububiyet sıfatı esasınca kâinatta olup biten her şeyin yalnızca Allah'ın irade, takdir ve tasarrufu neticesinde gerçekleştiği vurgulanmış, gerçek rabbin yalnızca Allah olduğu belirtilerek müşriklerin Allah'tan başka varlıklara tapmalarının yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Bütün bu bilgiler doğrultusunda Kur'an'ın ilk muhatapları olan Mekkelilerin pratik hayatlarında hâkim olan şirk unsuru bazı hususların incelenmesi, analiz edilmesi ve değerlendirilmesi ehemmiyet arz etmektedir.

1.1. Putlara Tapıyorlar

Vahyin ilk muhatapları olan Mekke toplumunun en belirgin inanç şekli, hiç şüphesiz ki İslam'ın getirdiği tevhid inancının taban tabana zıddı olan putperestliktir. Cahiliye döneminden beri ekseriyetle putperest olan Mekke toplumunun Lât, Menât, Uzzâ, Hubel, İsaf ve Nâile gibi birtakım putlara ilahlık vasfı yüklediği, onlara değer atfettiği ve bu putlardan medet umduğu tarihi verilerle sabittir.¹⁷ Bunlar dönemin en bilinen putlarından olmakla birlikte her evde bir putun bulunduğu, insanların yolculuğa çıkarken ya da yolculuktan dönüşte evlerinde bulunan bu putları mesh etmeye önem verdiği de bilinmektedir.¹⁸ Altından, gümüşten, değerli taşlardan veya tahtadan yapılan,¹⁹ çeşitli suretlerdeki bu putlara²⁰ sadece bir taş olarak bakılmıyor, bunların içinde ilahi bir gücün yaşadığına inanılıyor ve bu gücün kendilerine maddi manevi birçok yardımda bulunduğu düşünülüyordu.²¹ Öyle ki bunun önemli ölçüdeki etkisiyle Mekke müşriklerinde putlar adına yemin etme, kurban kesme, adak adama, mallarının bir kısmını putlara taksim etme, hac ibadetini putları merkeze alarak yerine getirme gibi birçok durumun varlığına rastlanmaktadır.²² İbadet hayatlarının merkezinde putların bu denli mühim bir konuma sahip olmasında ise oldukça muğlak bir Allah inancına sahip olmalarının tesiriyle bu varlıkları Allah ile aralarında aracı olarak görmelerinin büyük bir etkisi bulunmaktadır.²³ Bu anlamda Allah ile aralarında bağ kurduğuna inandıkları bu putları kendileri için bir itibar ve güç vesilesi²⁴ olarak görmeleri de yine kayda değer bir husustur. Aynı zamanda atalarını bu yol üzere bulmaları ve onlara olan derin bağlılıkları²⁵ da putlara değer atfetmelerinde önemli bir etken olarak zikredilebilir. Dolayısıyla ilah olarak gördükleri

¹⁵ Bkz. Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennü'l-Kasasi*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 152-154.

¹⁶ Kur'an'ın nüzul sürecinin ilk 5 yılında “Rab” isminin 261 defa kullanılmasına karşılık, aynı dönemde “Allah” ismi yalnızca 89 kez kullanılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Nas, *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur'an'da Rubûbiyet* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 44-50.

¹⁷ Örneğin bkz. Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî es-Sâlih Malhas (Beyrut: Darü'l-Endülüs, ts.), 1/116-129.

¹⁸ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, thk. Ahmet Zeki Paşa (Kahire: Darü'l-Kütübü'l-Misriyye, 2000), 33.

¹⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 11/61.

²⁰ Putların şekilleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, “Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2014), 24-27.

²¹ Sarıkçıoğlu, “Kur'an'a Göre Müşrikler ve Putperestler”, 30.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Söylemez, “Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri”, 19-24.

²³ Âdem Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 279.

²⁴ Meryem 19/81.

²⁵ el-Bakara 2/170; Lokmân 31/21.

putların ilk dönem Mekke toplumunun hayatında öyle bir yeri ve kıymeti bulunmaktadır ki bunları terk edip de tek bir ilaha kulluk etmenin onların nazarındaki en zor şeylerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu sebeple nübüvvetle birlikte kendilerinden tevhide tasdik etmeleri istendiğinde Mekke müşrikleri, “Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!”²⁶ diyerek hayretlerini dile getirmişlerdir. Bu tepkileri, onların esasında Allah’ın en yüce ilah olduğu inancına sahip olmakla birlikte ilahların teke indirilmesine karşı çıktıklarını göstermektedir.

Kur’an-ı Kerim’de ilk muhatapların bu durumu da dikkate alınarak Allah’ın varlığından ziyade O’nun tek olması ve kendisinden başka hiçbir ilahın bulunmaması konu edilmiştir. Müşriklerin akıllarına, fıtratlarına ve vicdanlarına hitap eden örnekler yoluyla putların gerçek bir ilaha olması gereken vasıflara sahip olmadıkları birçok kez vurgulanmıştır. Bu doğrultuda bizzat hayatın içinden örnekler sunulurken Allah’ın dışında yalvardıkları putların kendilerine hiçbir karşılık vermeye muktedir olmadıkları, putların hepsi bir sinek yaratmak için bile bir araya gelseler bunu yapamayacakları, hatta sinek kendilerinden bir şey kapsa onu dahi kurtaramayacakları veciz bir şekilde ifade edilerek müşriklerin taptıkları bu varlıkların aciziyeti dile getirilmiştir.²⁷ Zira bu putlar ne tutacak ellere, ne görececek gözlere, ne de işitecek kulaklara sahip değilken,²⁸ müşriklerin bir insan olmaları hasebiyle putlara göre çok daha yetkin ve kemal sahibi bir varlık oldukları, buna rağmen kendilerinden daha aciz bir konumda olan bu varlıklara taparak gaflet içerisine düştükleri belirtilmiştir.²⁹ Yine Kur’an’ın nazil olmaya başladığı dönemde Mekke’de yaygın ve yerleşik bir uygulama olan efendi-kölelik ilişkisi üzerinden örnekler verilerek kendi kölelerini sahip oldukları mallarına ortak kabul etmeyen ve onları herhangi bir açıdan kendilerine eşit saymayan bu insanların, Allah’a ulûhiyet noktasında birtakım ortaklar isnat ederek çelişki içine düştüklerinin altı çizilmiştir.³⁰ Çünkü durum gerçekten öylesine ilginçtir ki ilah olarak kabul ettikleri putlarını yüce Allah’a ortak koştuktan sakınmayan bu kimseler, kölelerinin kendi mallarına ortak olmasını ve köleleriyle eşit haklara sahip olmayı asla kabul etmeyen bir zihniyete ve yaşama sahiptir. Yani verilen örnek aslında “Sizinle aynı türden olan köleyi efendisine eşit saymıyorsunuz da yaratılmış olanı yaratıcısına nasıl eşit görürsünüz?” manasında bir eleştiri ve uyarı anlamı da taşımaktadır.³¹ Bu bakımdan Kur’an-ı Kerim’de, insanların kendi nefsi için bile kabul etmediği ve razı olmadığı bir durumu Allah’a yakıştırmamanın garabetten başka bir açıklamasının olamayacağı etkileyici bir anlatım yoluyla dile getirilmiştir.³² Böylece Kur’an’da benzerlerine sıkça rastlanabilecek olan bütün bu örnekler vasıtasıyla Mekke müşriklerinin putlara tapmalarının anlamsızlığına ve beyhudeliğine dikkat çekilmiştir.

1.2. Putlar ve Bazı Metafizik Varlıkların Allah ile Soy Bağı Olduğunu İleri Sürüyorlar

Allah’ın en yüce ilah olduğuna inanmakla birlikte ulûhiyetinde O’na ortak koşan Mekke müşriklerinin Allah tasavvuruyla ilgili olarak dikkat çeken bir başka husus ise putların ve birtakım metafizik varlıkların Allah ile akrabalık bağı olduğunu ileri sürmeleridir. Nitekim Kureyş’in inkârcıları, tapmakta

²⁶ Sâd 38/5.

²⁷ Bkz. el-Hac 22/73.

²⁸ el-A’râf 7/195.

²⁹ Muhammed Alî es-Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr* (Kahire: Darü’s-Sâbûnî, 1997/1417), 1/452.

³⁰ “Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan köleleriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı?” er-Rûm 30/28.

³¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 4/310.

³² Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bahru’l-Ullûm* (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 3/10.

oldukları putların ve gözle görülmeyen varlıklardan olan meleklerin Allah'ın kızları olduğuna inanıyorlardı.³³ Hatta onların arasında İblis ve cinlerin Allah ile soy birliği olduğunu iddia edenler bile bulunmaktaydı.³⁴ Öyle ki klasik kaynaklarda müşriklerle ilgili aktarılan rivayetler ışığında, Allah ile İblis'in kardeş oldukları, Allah'ın iyilik ve cömertliği, İblis'in ise kötülük ve cimriliği temsil ettiği şeklinde Mecusilikteki düalist tanrı anlayışına benzer bir inanaşa sahip olanların varlığına ulaşmak mümkündür.³⁵ Yine Allah'ın cinlerle evlendiği ve bu evlilikten meleklerin doğduğu şeklindeki müşriklerin uç bir inancına da rivayetler arasında rastlanabilir. *“Kureyş'in inkarcıları: 'Melekler Allah'ın kızlarıdır' deyince Hz. Ebu Bekr: 'Peki o zaman anneleri kimdir?' diye bir soru sordu. Onlar da 'Cinlerin en şerefli olan dişileridir' dediler.”* şeklinde klasik kaynaklarda geçen bir rivayetin varlığı bu meseleyle ilgili dikkat çeken bir hususiyete sahiptir.³⁶ Zira onlarda, Allah'ın cinlerle evliliği sonucunda nârdan nûr, yani meleklerin doğduğu şeklinde bir inanç görülmektedir.³⁷ Dolayısıyla Mekke müşrikleri arasında Allah'ın melekler, cinler ve İblis gibi bazı metafizik varlıklar ile soy bağı olduğunu ileri sürenlerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Burada ifade edilmesi gereken önemli bir husus da Mekke müşriklerinin, ibadet hayatlarında önemli bir yeri olan putları sadece bir taş ve tahta olarak görmedikleri, onların içerisinde ilahi bir gücün yaşadığına inandıkları ve bilhassa da putları meleklerin, cinlerin ve ölmüş atalarının sembolleri olarak düşündükleridir.³⁸ Nitekim bu durumun önemli ölçüdeki etkisiyle Mekke müşrikleri, melekleri sembolize ettiğine inandıkları bazı putları Allah'ın kızları olarak kabul etmişler ve kendilerine Allah katında şefaatçi olacakları düşüncesiyle onlara tapmayı hayatlarının önemli bir düsturu haline getirmişlerdir.³⁹ Bu anlamda Kureyş'in Lât, Menât ve Uzzâ gibi taptıkları bazı putlara müennes isimler vermeleri ve onların Allah'ın kızları olduğunu ileri sürmeleri,⁴⁰ melekleri Allah'ın kızları olarak telakki etmelerinin mühim bir sonucu olarak kabul edilebilir. Yani onlar melekleri Allah'ın kızları olarak vasıflandırmış, melekleri temsilen yaptıkları bu dişi tanrıçaları da Allah'ın kızları görerek tapmışlardır.⁴¹ Bu durum ise Kur'an-ı Kerim'de *“Erkek çocuklar size de kızlar O'na öyle mi? Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim! Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar (putperestler) sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara rablerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır.”*⁴² şeklinde eleştirilmiştir. Öyle ki Müşriklerin kız çocuklarını istemedikleri, kendileri bir kız çocuğuyla müjdelenecek olsalar yüzlerinin öfke ve üzüntüden kapkara kesildiği ancak buna rağmen melekleri ve putları Allah'ın kızları olarak kabul etmekle yanlış, tutarsız ve samimiyetsiz bir düşünceye sahip oldukları vurgulanmaktadır.⁴³ Netice itibariyle müşriklerin putlara tapmalarının ve

³³ Bkz. Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Neyl (Mısır: Dâru'l-fikri'l-İslamî, 1989), 571; el-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 19; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/141-142.

³⁴ Bkz. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidü't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407), 4/64.

³⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb* (Beyrut: Dâr İhyau't-Turâsî'l-Arabî, 1420), 26/360.

³⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 571; Ebü Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camiü'l-Beyan an Te'vili Ayyi'l-Kur'an* (Mekke: Dâru't-Terbiye, ts.), 21/121; er-Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, 26/360.

³⁷ Süleyman Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2003), 13/173-174.

³⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/475.

³⁹ Ebu'l-Fidâ İmâdû'd-Dîn İsmail b. Şihâbidîn Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed Sellâme (b.y.: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1999), 2/414.

⁴⁰ el-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 19.

⁴¹ Güngör, “Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı”, 17.

⁴² en-Necm 53/21-23.

⁴³ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/142.

pratik yaşamlarında putları hayatlarının merkezinde bulundurmalarının arka planında onların böyle bir inanca sahip olmalarının yattığı göz ardı edilmemelidir.

2. ALLAH İLE İLGİLİ DİĞER BAZI TASAVVURLARI

2.1. Allah'ın Gökte Olduğuna İnanıyorlar

Nübüvvetin ilk yıllarında Mekke müşriklerinin öne çıkan bir başka tasavvuru ise onların Allah'ın gökte olduğuna yönelik inançlarıdır. Zira Mekke toplumu Allah'ın varlığına inanıyor, aynı zamanda güç, kudret ve yücelik gibi çeşitli faktörlerin de etkisiyle O'nun mekân itibariyle gökte olduğunu tasavvur ediyordu.⁴⁴ Hatta Arapların vahiy sürecinden çok önceki dönemlerde bile böyle bir inanca sahip oldukları söylenebilir.⁴⁵ Öyle ki onların Allah ile ilgili olarak "zü's-Semâvî" yani göğün rabbi olarak söz ettiği bilinmektedir.⁴⁶ Zira puta tapan Araplara göre gök, insanın dolayısıyla da yerin üzerinde olması sebebiyle Rab ya da rablerin karar kılacağı bir yüceliktir.⁴⁷ Bu duruma Kur'an-ı Kerim'de de işaret eden ayetler bulunmaktadır. Örneğin "Göktekinin sizi yerin dibine batırmayacağından emin misiniz? Bir de bakarsınız yeryüzü altüst olmuş! Yahut gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir fırtına göndermeyeceğinden emin misiniz? Uyarılarımın ne demek olduğunu yakında anlayacaksınız!"⁴⁸ ayetinde bu durum görülebilir. Öyle ki erken dönemin önemli isimleri arasında yer alan Ahmed b. Hanbel, bu ve benzer ayetleri delil göstererek Allah'ın gökte olduğu görüşünü savunmuştur.⁴⁹ Bu görüşe sahip olmasında bu gibi ayetleri teyit eden hadislerin ve sahabe sözlerinin de büyük bir etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bütün bunlar ise vahyin ilk hitap çevresinde Allah'ın gökte olduğu şeklinde bir kanaatin varlığını göstermektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde "gökte olan" dan maksadın Allah, gökteki melekler veya Allah'ın azabı olduğu şeklinde görüşler ortaya koyulmakla birlikte buradan maksat Allah olsa bile bunun mecazi bir anlatım olup bu ifadeyle O'nun yüceliğinin ve sonsuz kudretinin vurgulandığı şeklinde bir görüş benimsenmiştir.⁵⁰ Bununla birlikte her halükarda ilk muhatapların zihinlerindeki Allah tasavvurunun böyle bir muhtevaya sahip olduğu, başka bir ifadeyle vahyin ilk senelerinde Mekke toplumunun geçmişten beri süregelen inanç mirasının da etkisiyle büyük oranda Allah'ı gökte tasavvur ettiği söylenebilir.

2.2. Allah'ın Putları Çok Sevdiğini ve Yeryüzünde Putlar Aracılığıyla Tasarrufta Bulduğunu İddia Ediyorlar

Vahyin ilk yıllarında Mekke toplumun dini hayatının merkezini putların teşkil ettiği kuşku götürmez bir gerçektir. Bu durumla da ilişkili olarak Mekke müşriklerinde, putların Allah nezdinde çok kıymetli olduğuna, bu nedenle de onları memnun etmenin esasında Allah'ı memnun etmek anlamına geldiğine, başka bir ifadeyle putlara taparak aslında Allah'a ibadet ettiklerine yönelik bir inancın varlığı

⁴⁴ er-Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, 30/592.

⁴⁵ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı (Beyrut: Dâr İhyau't-Turâsî'l-Arabî, 1418), 5/230.

⁴⁶ Mehmet Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 19/49 (2019), 104.

⁴⁷ Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", 152.

⁴⁸ el-Mülk 67/16-17.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*, thk. Sabrî b. Selâme Şâhîn (b.y.: Dârü's-Sebât Li'n-Neşr, ts.), 146.

⁵⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/422.

göze çarpmaktadır.⁵¹ Kur'an'da da geçtiği üzere Mekke müşriklerinin, putların kendilerini Allah'a yaklaştırdığını ve Allah katında şefaathçileri olacağını iddia etmelerinin⁵² arka planında böyle bir kanaate sahip olmalarının söz konusu olabileceği göz ardı edilmemelidir. Aynı zamanda bu kanaatlerinin önemli ölçüdeki etkisiyle Allah'ın yeryüzünde putlar aracılığıyla tasarrufta bulunduğu ve adeta bu putlar aracılığıyla hayata müdahale ettiği şeklinde bir inanca sahip olduklarını da ifade etmek mümkündür. Nitekim bu durum, Mekke müşriklerinin Allah'ı kendisine erişilmesi mümkün olmayan bir ilah olarak telakki etmelerinin önemli bir sonucu olarak da görülebilir. Onların hayatlarında Allah'ın yeryüzündeki bütün tasarruflarını putların aracılığıyla gerçekleştirdiğine yönelik bir inanca sahip oldukları fikrini güçlendiren izlere rastlanabilir. Bununla ilgili olarak fal oklarının pratik yaşamlarındaki yeri ve önemi kayda değer bir husustur. Zira özellikle önemli bir işe karar verme aşamasında putların önünde çektikleri fal oklarının neticesinde "Rabbim bana bunu emretti" ya da "Rabbim bana bunu yasakladı" şeklinde bir yargıya varmaları onların putları adeta Allah'ın yeryüzündeki eli olarak telakki ettikleri fikrini kuvvetlendirmektedir.⁵³ Dolayısıyla nübüvvetin ilk yıllarındaki Mekke müşriklerinin, Allah'ın putlara çok değer verdiği ve hayata putlar aracılığıyla müdahale ettiği şeklinde bir inanca sahip oldukları söylenebilir.

2.3. Allah'ın Mükâfatlandırmasının ve Cezalandırmasının Dünyada Olacağını İleri Sürüyorlar

Nüzul döneminin ilk yıllarında Mekke toplumunun Allah ile ilgili tasavvurlarına dair öne çıkan bir başka husus ise onların Allah'ın mükâfatlandırmasının ve cezalandırmasının dünyada olacağı şeklindeki kanaatleridir. Nitekim Mekke müşrikleri dünyadaki durumu iyi olanların, zenginlerin ve rahat bir şekilde hayatını devam ettirenlerin Allah'ın iyi kulları olduğunu düşünüyor; durumu kötü olan yoksullar, köleler ve güçsüz kimselerin de Allah'ın kötü kulları olduğunu ileri sürüyorlardı.⁵⁴ Bunu başka bir şekilde ifade etmek gerekirse dünyada rahat bir hayat yaşayan kimselere Allah katında kıymetli kimseler, sıkıntılı bir hayat yaşayan kimselere ise Allah katında değersiz kimseler olarak bakıyorlardı. Hiç şüphesiz ki Mekke müşriklerinin böyle bir düşünceyi benimsemeleri, onların ekseriyetle günlük hayatlarında ahiret diye bir gündemlerinin bulunmamasına ve öldükten sonra hesap vereceklerine yönelik bir inançtan yoksun bulunmalarına dayanmaktadır.⁵⁵ Diğer bir deyişle onlara göre ahiretin yokluğu ödül ve cezanın bu dünyada olmasını gerektirmektedir.⁵⁶ Bu nedenle ki onlar toplumdaki zayıf kimseleri içlerinde hiçbir huzursuzluk duymadan hor görebiliyorlar ve onlara vicdanlarında herhangi bir rahatsızlık hissetmeden çeşitli kötü muamelelerde bulunabiliyorlardı.

Mekkelilerin böyle bir inanca sahip olmalarının Kur'an-ı Kerim'e yansıyan boyutları da bulunmaktadır. Örneğin "*Onlara, 'Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın' dediğinde, inkârcılar mü-*

⁵¹ Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", 17.

⁵² Bkz. Yûnus 10/18; ez-Zümer 39/3.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", 17-19.

⁵⁴ Güngör, "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı", 23.

⁵⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/20.

⁵⁶ es-Sâbüni, *Safoetü't-Tefsîr*, 3/583.

minlere derler ki: 'Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılığınız içindediriz.'⁵⁷ ayetinde sahip oldukları bu inancın izlerine rastlanabilir. Bu durumu adeta Allah'ın fakir olmalarını takdir ettiği kimselere harcayarak Allah'ın iradesine karşı çıkmak gibi telakki eden muhataplar, yoksul kimselere yardımda bulunmaya davet eden müminleri sapkınlıkla suçlayacak bir tavır içerisine girmişlerdir.⁵⁸ Çünkü onlar Allah dileseydi falancayı zengin ederdi, dileseydi onu şerefendirirdi, dileseydi onu doyururdu gibi bir bakış açısına sahiptiler.⁵⁹ Yine ilahi kelamda onların bu söylemlerini çok daha ileri bir boyuta taşıyarak tapmakta oldukları batıl tanrılarla ilgili olarak bile "Rahman dileseydi biz onlara ibadet etmezdik"⁶⁰ diyecek sözler sarf ettikleri yer almaktadır. Aynı zamanda Maun suresinde geçen "Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen!"⁶¹ ayetlerinde de benzer bir durum görülmektedir. Zira burada geçen din kelimesi birçok müfessir tarafından yeniden diriliş, karşılık ve mükâfat olarak yorumlanmış⁶² ve onların ahiret inancına sahip olmamaları neticesinde yetimlere kötü davrandıkları, yoksullara kayıtsız bir tutum içerisine girdikleri ifade edilmiştir.⁶³ Bütün bunlar vahyin ilk yıllarındaki Mekke müşriklerinin Allah'ın mükâfatlandırmasının ve cezalandırmasının dünyada olacağı şeklinde bir görüşe sahip olduklarının göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu inanca sahip olmalarında ise ekseriyetle ahiret hayatını inkâr ediyor olmaları kayda değer bir sebebiyet teşkil etmektedir.

2.4. Rahmân İsmine Muhalefet Ediyorlar

Vahiy sürecinin başlamasından itibaren birçok Mekkî ayete konu olan önemli bir mesele de Mekke müşriklerinin Rahmân ismine karşı tepki göstermeleri ve Rahmân ismini inkâr eden bir tavır içerisine girmeleridir. Nitekim Mekke döneminin özellikle ilk yarısında nazil olan birçok ayette Allah'ı ifade etmek için Rahmân isminin kullanıldığı müşahede edilebilir.⁶⁴ Ancak bu durum dönemin Mekke müşriklerinin ciddi tepkisine yol açmış ve Rahmân ismini reddeden bir tutum göstermişlerine neden olmuştur. Oysa İslam'dan önceki Arapların, putlara tapmakla birlikte yüce bir yaratıcının varlığına da inandıkları, aynı zamanda O'nu hem Allah hem de Rahmân isimleriyle andıkları bilinmektedir.⁶⁵ Cahiliye döneminde yazılan şiirlerde bu durumun izlerine rastlanabilir. Örneğin Taberî, Arapların "Rahmân" ifadesini bilmediklerini ve bunun onların dillerinde olmadığını söyleyenleri ahmak olarak nitelendirmiş ve Cahiliye dönemindeki şiirlerde "Rahmân" kelimesinin kullanımına dair örnekler vermiştir.⁶⁶ Ayrıca bu meseleyle ilgili tıpkı "Allah" ismi gibi "Rahmân" kelimesinin de çoğul halinin olması dikkat çekmektedir.⁶⁷

⁵⁷ Yâsîn 36/47.

⁵⁸ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/15.

⁵⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/19.

⁶⁰ ez-Zuhruf 43/20.

⁶¹ el-Maûn 107/1-3.

⁶² et-Taberî, *Camiü'l-Beyan*, 24/629; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 8/493; er-Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, 32/301.

⁶³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5/696-697.

⁶⁴ Mustafa Maden, *Kur'an'da Er-Rahman İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Ayetlerin Yorumu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 111-112.

⁶⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/529.

⁶⁶ et-Taberî, *Camiü'l-Beyan*, 1/131-132.

⁶⁷ Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", 105.

Bununla birlikte vahyin ilk muhatapları olan Mekke müşrikleri kendilerinden Rahmân'a secde etmeleri istendiğinde, "*Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz!*"⁶⁸ diyerek tepkilerini dile getirmişlerdir. Hiç şüphesiz ki müşriklerin er-Rahmân ismine duydukları tepki, onların Rahmân ismiyle Allah'ın kastedildiğini bilmemelerinden değil, İslam'a duydukları nefretten, karşılarında yeni bir oluşumun teşekkül etmesinden ve muhtelif menfaatlerinin ellerinden gitmesi korkusundan kaynaklanmaktaydı.⁶⁹ Başka bir ifadeyle onlar bu tepkileriyle tevhidi tanımadıklarını dile getirmekteydi. Kaldı ki müşrikler ilk başta bu ismi bilmiyor olsalar bile vahyin hemen ilk yıllarında bu isimle kastedilenin Allah olduğu ortaya koyulmuştur. "*İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur.*"⁷⁰ ayeti bunun en güzel örneklerinden birisi olarak kabul edilebilir. Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin Rahman ismini kullandıklarını ve kabul ettiklerini gösteren söylemlerine de⁷¹ bu minvalde bakmak gerekir. Netice itibarıyla onlar bazen bu ismi kullanıp kabul ettiklerini gösteriyorlar, bazen de muhtelif ayetlerde geçtiği üzere bu isimde bir ilah tanımadıklarını ifade ederek tevhide ve İslâm'a olan tepkilerini dile getiriyorlardı.

SONUÇ

Nübüvvetin ilk yıllarında Mekke toplumunun dini inanç noktasındaki en temel karakteristik özelliği, tevhidin taban tabana zıddı olan şirk ve bunun bir uzantısı olan putperestliktir. Bu nedenle ki her türlü şirk ve şirke bağlı unsurları ortadan kaldırmayı hedefleyen İslam, vahiy süreciyle birlikte ilk muhataplarının dini hayatlarına yönelik önemli eleştirilerde bulunmuş, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber ve müminlerin şahsında Mekke müşrikleriyle şiddetli bir mücadeleye girmiştir. Mekke müşrikleriyse İslam'ın getirdiği tevhid inancı karşısında sert ve katı bir tutum göstermekten geri durmamıştır. Onların bu tevhid davetine aşırı tepki vermelerinin arka planında ise dinsizlik değil tam tersi dinlerine olan derin bağlılıklarının yatmakta olduğu tespit edilmelidir. Zira Cahiliye döneminden beridir süregelen inanç mirasının ve atalarına olan derin bağlılıklarının etkisiyle onların dini hayatlarının merkezinde, Allah ile aralarında aracı ihdas ettikleri putlar bulunmaktadır. Mekke müşriklerinin Allah ile aralarına aracılar koyarak ilah olarak gördükleri birtakım varlıklara kulluk etmelerinde ise son derece muğlak, kendisine ulaşılması ve irtibat kurulması imkânsız bir Allah tasavvuruna sahip olmalarının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bu inançları, Allah'ın yeryüzüne putlar aracılığıyla müdahale ettiği ve putlar aracılığıyla tasarrufta bulunduğu şeklinde bir kanaatin de gelişmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla putların Mekke müşriklerinin hayatında öyle bir yeri ve kıymeti bulunmaktadır ki onları bırakarak tek bir ilaha kulluk etmek kendileri için adeta kabul edilemez bir durum olarak görülebilir.

Mekke müşrikleri aynı zamanda Allah'a çocuk isnat etmekten de geri durmuyor, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu bağlamda yine onlar adeta meleklerin yeryüzündeki sembolleri olarak gördükleri bazı putların da Allah'ın kızları olduğunu iddia ediyorlardı. Hatta bu söylemlerini melekler dışındaki diğer bazı gaybî varlıkların da Allah ile soy bağı olduğunu dile getirecek kadar ileri götürdükleri bilinmektedir. Dolayısıyla onların, ibadet hayatlarının merkezinde olan putları sadece bir taş ve tahta olarak görmedikleri, onlara çok daha büyük anlam yükledikleri açıktır. Bunun etkisiyle

⁶⁸ el-Furkân 25/60.

⁶⁹ Maden, *Kur'an'da Er-Rahman İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Ayetlerin Yorumu*, 117.

⁷⁰ el-İsrâ 17/110.

⁷¹ Müşriklerin "*Rahmân evlat edindi*" ya da "*Rahmân dileseydi*" gibi ifadeleri için bkz. Meryem 19/88; el-Enbiyâ 21/26; ez-Zuhruf 43/20.

Mekke müşrikleri, putları memnun etmeyi Allah'ı memnun etmek gibi görüyor, dünyada arzu ettikleri şeylere ulaşmak ve korktukları şeylerden emin olmak için putlara yakarıyorlardı. Ayrıca zayıf hatta hiç yok denilebilecek bir ahiret inancına sahip olmalarının da etkisiyle onlar, bu dünyada rahat bir hayatı olanları Allah'ın sevdiği kulları; sıkıntılı bir hayatı olan güçsüzleri ise Allah'ın değersiz kulları şeklinde telakki ediyorlardı. Bütün bunlar, vahyin ilk yıllarındaki Mekke müşriklerin Allah ile ilgili son derece ilginç, muğlak ve karmaşık tasavvurlara sahip olduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 20 Cilt. b.y.: Darü's-sâkî, 4. Basım, 2001.
- Apak, Âdem. *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2014.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân Ansiklopedisi*. 30 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2003.
- el-Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâri't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâr İhyau't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1418.
- Bölükbaşı, Mehmet. "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 19/49 (2019), 97-120.
- Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2011.
- el-Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah. *Ahbâru Mekke*. thk. Rüşdî es-Sâlih Malhas. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l- Endülüs, ts.
- Güngör, Mevlüt. "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı". *Dini Araştırmalar* 8/23 (2005), 13-28.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasi*. çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 7. Basım, 2019.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdü'd-Dîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 2. Basım, 1999.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2007.
- Kur'an Yolu Meali*. çev. Hayreddin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2018.
- el-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Kitâbü'l-Esnâm*. thk. Ahmet Zeki Paşa. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 4. Basım, 2000.
- Maden, Mustafa. *Kur'an'da Er-Rahman İsmi ve Bu İsme Yönelik İddialara Muhatap Olan Ayetlerin Yorumu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc et-Tâbi'î. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebû'n-Neyl. Mısır: Dâru'l-fikri'l-İslamî, 1. Basım, 1989.
- Nas, Hasan. *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur'an'da Rubûbiyet*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Öztürk, Resul. "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 133-157.

- Pak, Zekeriya. “Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur’ânî Boyutu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001).
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Fahreddîn. *Mefâtihü'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâr İhyau't-Turâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- es-Sâbûnî, Muhammed Alî. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Darü's-Sâbûnî, 1997.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. “Kur’an’a Göre Müşrikler ve Putperestler”. *İslâmî Araştırmalar* 1/1 (1986), 26-32.
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahru'l-Ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ts.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”. *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2014), 9-50.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *er-Red 'ale'z-zenâdıka ve'l-Cehmiyye*. thk. Sabrî b. Selâme Şâhîn. b.y.: Dâru's-Sebât Li'n-Neşr, 1. Basım, ts.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Camiü'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiye, ts.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Cârullah. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidü't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbî'l-Arabî, 3. Basım, 1407.

İSLAM'IN MÜBELLİĞİ OLARAK İLK MÜSLÜMANLAR

Pınar Kurkut*

GİRİŞ

Resulullah Cahiliye Dönemi'ndeki Mekkeliler için yeni bir dinin tebliğcisidir. Tebliğ görevini üstlendikten sonra kadın-erkek, genç-ihtiyar, zengin-fakir, hür-köle ayrımı yapmadan her kesimden insanları dine davet etmiştir.¹ Bunun sonucunda da önce aile efradından ve yakınlarından olmak üzere Müslümanların sayısı artmıştır.

İslam'a giren bu ilk Müslümanların tebliğe katkıları oldukça önemlidir. Zira Peygamberin davasına ortak olmuş, onun yükünü hafifletmiş ve kararlılıklarıyla, çalışmalarıyla tebliğin yayılmasını hızlandırmışlardır. Kuran-ı Kerim "İslam'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da ondan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler hazırlamıştır."² ayetiyle ilk inananların Allah katındaki önemine dikkat çekmiştir. Gerek erkek gerek kadın olsun ashabın İslam'ı yayma çabası, fedakârlıkları, Hz. Peygambere yardım ve destekleri İslam halkasının genişlemesini sağlamıştır.

1. İLK MÜSLÜMANLARIN TEBLİĞ FAALİYETLERİ

1.1. Hz. Hatice

Allah Resulü'ne ilk inananın ve onu ilk tasdik edenin Hz. Hatice olduğu konusunda ittifak vardır.³ Hz. Hatice iffetli, saygın, ticaretle uğraşan bir hanımdı. Hz. Peygamberle olan evliliği boyunca ona layık bir eş olmuştur. Nübüvvetten sonra da öncesinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in en yakını ve en büyük destekçisi konumundadır. Hz. Peygamber'e destek konusunda Hz. Hatice'nin herkesten ileride olduğu kabul edilmektedir. Hem kendi yardımseverliği hem de kocasının etkisiyle, İslam'dan önceki yıllarda bile servetini fakirlere yardım için harcardı. İslamî dönemde de servetini Allah yolunda sarf etmekten geri durmadı.⁴

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Ana Bilim Dalı pinaryagmurkurkut@gmail.com.

¹ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (1)* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 158.

² Tevbe 9/100.

³ Muhammed İbni İshak, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi* Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri, thk. Süheyl Zekkâr, çev. Ali Bakkal (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018), 187; İbni Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2021), 1./306.

⁴ Ömer Sabuncu, *Hz. Peygamber'in İlk Hanımı Hz. Hatice'nin Hayatı ve Kişiliği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Tez (Yüksek Lisans), 2008) (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi), 51.

Hiz. Hatice'nin şahsî tebliğ faaliyetlerine geçmeden önce büyük mübelliğ Hiz. Peygamber'i bu göreve nasıl hazırladığına, motive ettiğine, onun yolunu nasıl aydınlattığına kısaca değinmek isteriz. Hiz. Peygamber kendisine peygamberlik gelmeden önce özellikle Ramazan aylarında Hira'da inzivaya çekiliyordu. Hiz. Hatice bu süreçte eşini yakından takip ediyor, bazen ulaşamadığında aramaları için arkasından yardımcılarını gönderiyordu.⁵ Yine Hiz. Peygamber'in ilk vahye muhatap olduktan sonraki psikolojik sıkıntı durumunu atlatmasına yardımcı olmuş⁶ ve onu amcasının oğlu Varaka ile görüştürek teskin etmiştir. Cibril'in melek olup olmadığını deneyip Hiz. Peygamber'in bu konuda rahatlamasını sağlamıştır.⁷ Allah Resulü tebliğde bulunurken müşrikler tarafından reddedilip hakarete uğradığı zamanlarda Hiz. Hatice destekleriyle eşinin yükünü omuzlamış, gördüğü protestolara ve yalanlamalara ve duyup da hoşlanmadığı şeylere karşı onu teselli etmiştir.⁸ Ayrıca Allah Resulü Cebrail'den abdesti ve namazı öğrendikten sonra ilk olarak Hiz. Hatice'ye öğretmiştir.⁹

Hiz. Peygamber'in kızları Rukiyye, Zeynep, Ümmü Külsüm ve Fâtıma İslam'ın gelişine yetişip Müslüman olmuşlardır. Diğer taraftan Hiz. Hatice'nin Atik bn. Abid el-Mahzumî'den olan kızı Hind de Müslüman olmuştur.¹⁰ Bunda bir anne olarak Hiz. Hatice'nin payı yadsınamaz. Hiz. Hatice sadece çocuklarına değil kadın erkek fark etmeksizin evinde hizmet eden kölelerine, akrabalarına, çevresine İslam'ı anlatmıştır. Varlıklı bir kadın olduğundan İslam'dan evvelki hayatında da fakirlere yardımda bulunduğuna için üzerinde topladığı saygı ve itibar insanları bu yeni dine yönlendirmesine katkı sağlamıştır. Mekkeli bir Hristiyan olan Addâs'ın hidayete ermesi Hiz. Hatice'nin ikna edici sözlerine bağlanabilir.¹¹ Yine Hiz. Hatice'nin yeğeni Ümeyme ve kızları en-Nehdiyye, Bint Ümeyme, Ümmü Ubeyys ve Zinnire ilk dönem müslüman olanlardandır.¹² Bu kızların hidayetinde onları satın alıp azat eden Ebu Bekir'in ve halaları Hiz. Hatice'nin etkisi vardır. İbni İshâk'ın Hiz. Ebû Bekir'in aracılığıyla Müslüman olan kişiler arasında saydığı Zübeyr bn. Avvâm'ın Hiz. Ebû Bekir'in yanı sıra halası Hiz. Hatice'den de etkilenmiş olması muhtemeldir.

Hayatının sonuna kadar Hiz. Peygamber'in tebliğ faaliyetlerine maddi ve manevi anlamda katkı sağlayan ve İslam'ın örnek ailesinin kurulmasında büyük payı olan Hiz. Hatice'nin İslam dönemindeki hayatından Müslümanların alacağı önemli dersler bulunmaktadır.¹³ Hiz. Peygamber'in "Kendi zamanındaki kadınların en hayırlısı İmran'ın kızı Meryem'dir. Kendi zamanındaki kadınların en hayırlısı da Huveylid kızı Hatice'dir."¹⁴ hadisi Hiz. Hatice'nin değerinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Hatta Hamidullah'a göre Hiz. Hatice'nin bu kıymetli hizmetleri olmasaydı Hiz. Muhammed büyük bir başarı sağlayamadan göçüp gidebilirdi.

⁵ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./302.

⁶ İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hiz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 175-176; İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./302; Davud El-Belâzurî, *Ensâbü'l Eşrâf Hiz. Muhammed'in Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*, ed. Adnan Demircan, çev. Hikmet Akdemir (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018), 1./196.

⁷ İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hiz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 190; İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./304.

⁸ İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hiz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 187-188; İbn Kesîr, *Hiz. Peygamberin Hayatı (Es-Siyretün-Nebeviyye)*, çev. Hanifi Akın (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014), 164.

⁹ El-Belâzurî, *Ensâbü'l Eşrâf Hiz. Muhammed'in Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*, 1./204; İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hiz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 194; İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./311.

¹⁰ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./245-248.

¹¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991), 1./169.

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 10/370-371.

¹³ Adem Apak, *Hiz. Hatice - Peygamberimizin İzinde 40 Sahabi*, ed. Adnan Demircan - Şaban Öz (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 10.

¹⁴ İmam Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, çev. Hanifi Akın (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2015), 928.

1.2. Hz. Ebû Bekir

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in davetine ilk icabet edenlerdendir.¹⁵ Müslüman olmadan önceki hayatı, özellikle çocukluk ve gençlik yılları ile ilgili kaynaklarda neredeyse hiç bilgi yoktur. Ancak İslam'dan önce ahlak ve mizaç itibarıyla kendisine benzeyen ve şahsiyetini takdir ettiği Hz. Peygamber ile yakın bir arkadaşlık ve dostluk kurmuştur.¹⁶ Toplum tarafından saygı duyulan, sözüne itibar edilen, bilgili, doğruluğu ve dürüstlüğü ile ön planda olan biriydi.¹⁷ Ayrıca mal varlığı da çoktu.¹⁸

Hz. Ebû Bekir, Müslüman olmayı tereddütsüz kabul etmiştir. Hz. Peygamber İslam'a davet ettiği kişiler arasında duraklamadan, tereddüt etmeden, düşünme süresi istemeden Müslüman olan tek kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemiştir.¹⁹

Hz. Ebû Bekir sadece Müslüman olarak kalmamış, çevresindeki insanları da İslam'a davet etmiştir ve bu davetine da karşılık bulmuştur. Çünkü Mekke'nin önde gelenlerinden, kavmi tarafından sevilen, yumuşak huylu, insanların ilminden, tecrübesinden faydalanmak için danıştığı biriydi.²⁰

Hz. Ebû Bekir'in çabalarıyla ilk olarak aile efradından kızları Esmâ ile Aişe Müslüman olmuştur.²¹ Ayrıca annesi Selma bnt. Sahr Habeşistan Hicretinden önce babası ise Mekke'nin Fethinden sonra Müslüman olmuştur. Ailesinden sonra güvendiği, beraber vakit geçirdiği insanları dine davet etmiştir. Abdurrahman bn. Avf, Zübeyr b. Avvâm, Osman b. Affân, Talhâ b. Ubeydullah onun eliyle Müslüman olmuştur.²² Bu isimler sonraki dönemde İslam Tarih sahnesinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Böylece Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'i ileride yeni kurulacak olan İslamî devletin omurgası haline gelecek olan beş erkekten oluşan bu grupla tanıştırmıştı.²³ Bu şahıslardan sonra Osman b. Mazun, Abdullah b. Mesud, Habbab b. Eret, Erkam b. Ebû'l-Erkam, Said b. Zeyd, Abdullah b. Cahş, Ammâr b. Yâsir, Suheyb b. Sinan da onun çabalarıyla Müslüman olmuşlardır.²⁴

Hz. Ebû Bekir, İslam ve Hz. Peygamber uğruna fiili saldırılara da maruz kalmıştır. Kızı Ümmü Gülsüm babasının bir gün başının tepesinden yarılmış bir şekilde eve döndüğünü söylemiştir.²⁵ Yine bir gün Ebû Bekir'in ısrarları üzerine Müslüman olanlardan her biri Mescid-i Haram'da kendi aşiretlerinin yanına dağıldı. Ebû Bekir Allah'a ve Resul'üne davet eden ilk konuşmacı olarak ayağa kalkıp konuşmak istedi. Bunun üzerine onu ve diğer Müslümanları şiddetle dövdüler.²⁶ Hz. Ebû Bekir burada riskleri göze alarak bir cesaret örneği sergilemiştir.

¹⁵ İbni İshak, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 198; Ebu Cafer Muhammed bn. Cerir Et-Taberi, *Tarih-i Taberi*, çev. Faruk Gürtenca (Sağlam Yayınevi), 3. /71; İbni Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, 1./317; İbn-i Kesir, *Hz. Peygamberin Hayatı (Es-Siyretün-Nebeviyye)*, 158.

¹⁶ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2015), 27-28.

¹⁷ El-Belâzurî, *Ensâbü'l Eşrâf Hz. Muhammed'in Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*, 1./317.

¹⁸ Et-Taberi, *Tarih-i Taberi*, 3. /71.

¹⁹ İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 138; İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, 1./319.

²⁰ El-Belâzurî, *Ensâbü'l Eşrâf Hz. Muhammed'in Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*, 1./222; İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 198; İbn Kesir, *Hz. Peygamberin Hayatı (Es-Siyretün-Nebeviyye)*, 165.

²¹ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, 1./321.

²² İbni İshak, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 199; İbni Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, 1./318-319; Et-Taberi, *Tarih-i Taberi*, 3. /75.

²³ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, çev. Erdem Türközü (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 47.

²⁴ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, 1./319-321.

²⁵ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, 1./368.

²⁶ İbn Kesir, *Hz. Peygamberin Hayatı (Es-Siyretün-Nebeviyye)*, 166-167.

Mekke toplumunun en alt tabakası nerdeyse hiç hakları bulunmayan köle ve cariyelerden oluşmaktaydı.²⁷ Özellikle bu güçsüz kesimden Müslüman olanlar daha çok eziyete uğramıştır. Hz. Ebû Bekir'in İslam tebliğine olan bir diğer katkısı da bu bazı eziyet gören Müslüman köleleri ve cariyeleri kendi ekonomik gücüyle satın alıp azat etmesidir. Cumah oğullarından birinin kölesi olan Bilal, Müslüman olduktan sonra müşrikler tarafından ağır işkencelere uğramıştır. Hz. Ebû Bekir bu eziyete şahit olunca bu duruma tepki göstermiştir. Bilal'in sahibi, onu sen bozdun içinde bulunduğu durumdan da onu sen kurtar, deyince Hz. Ebû Bekir de kuvvetli bir siyah kölesini ona vererek Bilal'i satın almış ve azat etmiştir.²⁸ Müslüman olduktan sonra sahipleri tarafından türlü işkencelere maruz kalan Ebu Fukeyhe, Ummü Ubeyy ve Amir b. Fukeyre de Ebû Bekir'in eliyle azat edilmişlerdir. İslam'a girdikten sonra gördüğü işkencelerden dolayı görme yetisini kaybeden Zinnîre de Ebû Bekir tarafından satın alınıp azat edilmiştir. Abdudâr oğullarından birinin kölesi olan Nehdiyye ve kızını da zulümden kurtarmıştır.²⁹ Ömer b. Hattâb tarafından İslam'ı seçtiği için işkenceye uğrayan Lübeyniye isimli cariyeyi de Hz. Peygamber'in dostu satın alıp özgürlüğüne kavuşturmuştur.³⁰

Kureyş tarafından ağır eziyetlere uğrayan Ammâr b. Yâsir ve ailesine Hz. Ebu Bekir "Ey Yâsir ailesi sabredin, buluşma yeriniz cennettir." diyerek onları teselli etmiş, moral vermiştir.³¹ Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhafe, oğlunun Mekke'deki bu zayıf köleleri azat ettiğini görünce oğluna kendisini koruması için güçlü, kuvvetli, yiğit kimseleri azat etmesini önermiştir. Ama Ebû Bekir, babasına tek isteğinin Allah'ın rızası olduğunu söylemiştir.³²

Ayrıca Hz. Ebû Bekir, evinin bahçesindeki mescidinde namaz kılar; Kur'an okur ve ağlardı. Etrafına kadınlar, çocuklar ve köleler toplanır, onu dinler ve kalpleri yumuşardı.³³ Hz. Ebû Bekir, vakarlı duruşuyla insanları etkilemiştir.

Hz. Ebû Bekir her zaman Hz. Muhammed'in yanında olmuş, onun davasını sahiplenmiş ve var gücüyle bu uğurda mücadele etmiştir. Dostluğun ve sadakatin müthiş bir örneği olmuştur. Allah Resulü'nün ölümünden sonra ilk halife olması da sahip olduğu güçlü karakterin kanıtıdır.

1.3. Hz. Osman

Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla Erkam'ın evine girmeden önce Müslüman olmuş kimse lerdendi. Hz. Osman'ın Müslüman olduğunu öğrenen annesi büyük tepkiler verirken amcası Hakem b. Ebî'l As b. Ümeyye onu bir direğe bağlayıp işkence etti. Ama metaneti ve kararlığı karşısında onu bırakmak zorunda kaldı.³⁴ Aslında Hz. Muhammed'in yeni din teklifine en büyük tepkiyi Hz. Osman'ın kabilesi olan Ümeyye oğulları vermişti. Hz. Osman'ın da böyle bir ortamda İslam'ı tercih etmesi büyük bir cesaret örneği olarak kabul edilebilir. Hz. Osman'ın çabalarıyla Ümeyye oğullarından İslam'ı seçenlerin

²⁷ Geniş bilgi için bakınız. Feyza Betül Köse, *Cariye* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022).

²⁸ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./406-407; El-Belâzurî, *Ensâbü'l Eşraf Hz. Muhammed'in Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*, 1./341.

²⁹ *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 364; *Ensabü'l Eşraf Hz. Muhammed'in Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*, 355-358; *Cariye*, 114.

³⁰ İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 357; İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./408.

³¹ İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 266; İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./409.

³² İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./408.

³³ İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 325-326.

³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 3/31.

sayısı artmıştı. Hz. Osman'ın Müslüman olmasından hemen sonra kız kardeşi Âmine de İslam'ı seçti.³⁵ Daha sonra annesi Erva bnt. Kureyz ve kız kardeşi Ümmü Gülsüm bu isimlerdendir. Burada Hz. Osman'ın ailesini İslam'a girmeleri için yönlendirdiğini ve kısmen de olsa başarılı olduğunu görmekteyiz.

Hz. Osman Müslüman olmadan önce olduğu gibi Müslüman olduktan sonra da her ne kadar müşrikler engellemeye çalışsa bile ticari faaliyetlere devam etmiştir. Kazandığı kazancı İslam uğruna harcamıştır. O da Hz. Ebû Bekir gibi işkence görüp sıkıntılar yaşayan Müslüman köleleri satın alıp azat etmiştir.³⁶

1.4. Erkam b. Ebü'l-Erkam (Darü'l-Erkam)

Bi'setin ilk yılında Müslüman olan Erkam b. Ebü'l Erkam Safa tepesi yakınlarındaki evini Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara açarak İslam'ın tebliğine önemli bir katkıda bulunmuştur.³⁷ Hatta bu ev sonraları sahabenin İslam'a giriş sıralaması için bir kriter olarak kabul edilmiştir.³⁸ Hz. Peygamber burada bir yandan ashâb-ı kirâma dinî bilgiler öğretirken bir yandan da insanları İslam'a davet ediyor, onlara Kur'ân-ı Kerîm okuyor ve onlarla birlikte namaz kılıyordu. Hz. Peygamber'in bu evdeki faaliyetlerinin sonucunda birçok kimse müslüman olmuş, Ömer de İslamiyet'i burada kabul etmişti. İslâm'a davet için bu evin seçilmesinde, Kâbe'nin haremine dahil oluşu, hac ve umre için Mekkelilerle ve dışarıdan gelen pek çok kimse ile dikkati çekmeden temas kolaylığı sağlaması gibi hususlar göz önüne alınmıştır.³⁹

Erkam'ın yaşının genç olmasına rağmen evini Müslümanlara açabilmesi sülalesinde söz sahibi olduğunu gösterir.⁴⁰ Dönemin şartları, müşriklerin baskıları, yeni bir din oluşumu gibi etkenler içinde böylesine bir mekân Hz. Muhammed için büyük bir fırsat olmuştur. Bu ev hem Müslüman olanlar arasındaki iletişimi sağlamış hem de bir buluşma yeri, bir tebliğ merkezi gibi olmuştur. Bükeyr oğullarından Amir, Âkıl ve İyas bu evde Müslüman olan ilk isimlerdi.⁴¹

Buraya kadar ele aldığımız isimler dışında Nübüvvetin ilk yıllarında Allah Resulü'ne yardım eden, tebliğine katkı sağlayan başka isimler de vardır. Hz. Ömer, Hz. Hamza ve Ebû Ubeyde b. El-Cerah alenî bir şekilde İslam'a davette bulunuyorlardı.⁴² Yaşı küçük olmasına rağmen Hz. Ali, Allah Resulü'nün artık amcalarını açıkça Allah'a imana davet ettiği ve kimsenin olumlu cevap vermediği gün Hz. Peygamber'e yardımcı olacağını söz vermiştir⁴³ ve her zaman ona yardımcı olmuştur. Aile içinde de birbirini ekileme söz konusuydu. Mazun'un oğulları, Selit ve kardeşi, Cahş b. Riab ve kardeşleri, Said b. Zeyd ve karısı Fâtıma bnt. El-Hattab, Ayyaş b. Ebi Rebia ve karısı Esmâ bnt. Saleme, Cafer b. Ebû Talip

³⁵ Murat Akarsu, *Hz. Osman Ve Hilâfeti* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Tez (Doktora), 2001) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 27.

³⁶ Hüseyin Güneş, *Hz. Osman* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 20.

³⁷ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./320; M. Asım Köksal, "Erkam'ın Evi - Diyanet Dergisi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* 20/3 (Eylül 1984), 3.

³⁸ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018), 345.

³⁹ M. Asım Köksal, "TDV İslam Ansiklopedisi", *Dârülerkam* (İstanbul, 1993), 8./520-521.

⁴⁰ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2020), 135.

⁴¹ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./328.

⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 1/254.

⁴³ İbn Kesir, *El-Bidaye ven-Nihaye*, 3/44.

ve karısı Esmâ bnt. Umeyy, Hatîb b. Haris ve karısı Fâtîma bnt. Müeccel, Hatîb'ın kardeşleri ve kardeşlerinin hanımları, Hâlid b. Said ve karısı Emine bnt. Halef gibi isimleri bu duruma örnek verebiliriz.⁴⁴

1.5. Tebliğ Faaliyetlerinde Bulunan Bazı Kadın Müslümanlar

Küçük büyük bütün dinî, sosyal ve siyasal hareketlerde kadınlar mutlaka yer almıştır. Anaç yapıları, kararlılıkları, etkileme güçleri, duygusallıkları göz önüne alındığında İslam'ın ilk yıllarında kadınların da önemli bir yere sahip oldukları anlaşılabilir. Rivayetlere göre kadınlar arasındaki ihtida hareketlerinin çoğunlukla Hz. Peygamber'in yakınları olan kadınlar arasında başladığını söylemek mümkündür.⁴⁵ Özellikle Hz. Hatice'nin ailesini ve yakınlarını nasıl yönlendirdiğinden daha önce bahsetmiştik.

Eşinin yanı sıra Hz. Peygamber'in halalarının da tebliğin ilk yıllarında kendisine destekte bulduklarını görmekteyiz. Erva bt. Abdülmuttalib yeğeninini davetine hemen icabet etmemiş olsa bile oğlu Tuleyb b. Ömer Erkam'ın evinde müslüman oldu. Bu durumu annesi Erva'ya haber verdiğinde annesi bunu memnuniyetle karşıladı ve çok geçmeden o da müslüman oldu. Artık Erva diliyle Allah Resulü'ne destek veriyor ve oğlunu da ona yardım etmesine ve dinin tebliğinde onun emirlerini yerine getirmesi konusunda teşvik ediyordu.⁴⁶ Bir diğer halası Safiyye de ilk dönem Müslümanlardan olup yeğenini korumuş ve ona yardımcı olmuştur.⁴⁷

Guzeyye isimli kadın birçok kadının Müslüman olmasını sağlamıştır. Bedeviler arasından çıkıp Mekke'ye yerleşmiş biridir. Mizacından dolayı yorulmak nedir bilmeyen, insanları etkileme kabiliyeti yüksek olan bu kadının faaliyetleri Mekkeli müşrikleri rahatsız etmiş, bu sebeple onu kabilesine sürgün etmişlerdir. Yolculuğu boyunca sıkıntılar yaşamış, aç susuz bırakılmıştır. Ama yolda bu insanları da ikna etmiş, İslam'a geçmelerine vesile olmuştur.⁴⁸ Aynı kadın ile ilgili İbn Sa'd şu bilgileri vermektedir. Adı, Guzeyye bt. Câbir b. Hakîm olan ve Ezd kabilesine mensup Ümmü Şerîk eşi Ebu'l-Akr Müslüman olunca kocasının ailesi, Ümmü Şerîk'i de sorguya çekmiş ve onun da Müslüman olduğunu öğrenmişlerdi. Bunun üzerine Ümmü Şerîk'i üç gün susuz bir şekilde güneşin altında bırakarak dinini değiştirmeye zorlamışlardı. Ümmü Şerîk'i Allah'ın düşmanı olmakla suçlamışlar, o ise bu ithama "Asıl Allah'ın düşmanı olanlar onun dinine muhalefet edenlerdir." şeklinde karşılık vermiştir. Nihayet Ümmü Şerîk yaptığı tebliğ ile kabilesinin topluca Müslüman olmasına vesile olarak bu işkenceden kurtulmuştur.⁴⁹

Zatünnitakayn (iki kuşaklı kadın) lakabı verilen Esmâ bnt. Ebû Bekir ilk Müslümanlardandır.⁵⁰ Babası Ebu Bekir'in yönlendirmesiyle Müslüman olan Esmâ, İslam'a pek çok hizmette bulunmuş, İslam'ın yayılmasına, Hz. Peygamber'e ve babasına elinden geldiğince yardımcı olmuştur. Abdülmutta-

⁴⁴ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./320-327.

⁴⁵ Rıza Savaş, *İslam'ın İlk Asrında Kadın* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 149.

⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2015, 3/70.

⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2015, 10/59.

⁴⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991), 169-170.

⁴⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2015, 10/227-228.

⁵⁰ İbn Hişâm, *Siret-i İbn Hişâm*, 1./325.

lib'ten yaşça büyük olan Rukayka bt. Ebi Sayfî b. Hâşim de bi'sete yetişip müslüman olmuş ve müşriklerden Hz. Peygamber'e hayati bilgiler taşımıştır. Üstelik henüz müslüman olmayan oğlu Mahreme'ye müminlere yaptıklarından dolayı en sert davranan kişiydi⁵¹

Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma bnt. el-Hattab eşi Said b. Zeyd ile İslam'a girmiş ve Hz. Ömer'in şehadetinde oldukça etkili olmuştur. Bir gün evinde Kuran okurken abisine yakalanan Fatıma bu durumu ondan gizlemeye çalışsa başaramayıp ondan şiddet görmüştür. Daha sonra okuduğu ayetleri dinleyen Hz. Ömer kalben yumuşamış ve Müslüman olmuştur.⁵² Fatıma'nın okuma yazma biliyor olması insanlar üzerindeki etkililiğini artırmıştır.

SONUÇ

Peygamberlikle görevlendirilen Hz. Muhammed İslam dininin mübelliği olarak büyük başarılarla ulaşmıştır. Ancak bir dinin yayılması, kitlelere ulaşması sadece bir peygamberin, bir tebliğcinin çabasıyla mümkün değildir. Tıpkı çok güçlü bir komutanın tek başına zafer kazanamayacağı gibi bir peygamberin de tek başına zafere ulaşması düşünülemez. Sonuçta peygamber de bir beşerdir; olağanüstü güçlere sahip değildir, sihirli bir değneği de yoktur. Yardımcılara, yol arkadaşlarına ihtiyacı vardır.

Hz. Muhammed peygamberlik yolunda inkâr, yalanlama, alay, eziyet gibi durumlarla karşılaşmıştır. Yanındakilerle, ona inananlarla bu psikolojik ve fiziksel engellerin üstesinden gelmiştir. İşte Nebiye üstün gayret ve çabayla yardım eden bu sahabiler hem Allah katında hem müslümanlar nazarında çok önemli bir yere sahiptirler.

Bu sahabiler arasında Hz. Hatice'nin yeri oldukça önemlidir. Hz. Hatice de yolun başından beri eşini nübüvvete hazırlamış, sonrasında da en büyük destekçisi olmuştur. Hem eşine yardımcı olmuş hem de İslam'ın yayılması için bireysel faaliyetlerde bulunmuştur. Hz. Ebû Bekir de İslam'ın en büyük mübelliğlerinden biri olmuştur. Tereddüt etmeden İslam'ı kabulü, pek çok insanın hidayete ermesine vesile olması, insanları zulümden kurtarması, malını, canını bu uğurda hiçe sayması Hz. Ebû Bekir'in İslam davetine olan katkısının büyüklüğünü gösterir.

Hz. Ali, Peygamberin her zaman yanında olup bir nevi sağ kolu görevini üstlenmiştir. Hz. Osman'ın toplum içindeki konumunu, maddi gücünü kullanması; Erkam'ın tüm riskleri göze alarak evinin kapılarını İslam yoluna açması dinin yayılmasını kolaylaştırmıştır. İlk müslümanlar iman edip bir köşeye çekilmemiş, başkalarının da iman etmesine vesile olmaya çalışmışlardır. Kaynaklarda eşleri, çocukları ve kardeşleri ile beraber müslüman olan sahabilerin örneklerinin fazlalığı yönlendirmenin aile içinde başladığını göstermektedir. Yine ilk müslüman kadınlarının büyük çabaları İslam dininin yayılmasında büyük öneme sahiptir.

İlk Müslümanların dini yayma çabası büyük bir cesaret örneğidir. Çünkü zaman zaman kendi aileleri, çoğu zaman da müşrikler tarafından İslam'ı seçtikleri için baskı altına alınmış, şiddete uğramış, hatta bazıları aileleri tarafından reddedilmişlerdir. Ancak her şeye rağmen İslam yolundan taviz vermemişler, insanları bu yola davet etmek için ellerinden geleni yapmışlardır.

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2015, 10/330-331.

⁵² İbn İshâk, *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*, 253-255.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Murat. *Hiz. Osman Ve Hilâfeti*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Tez (Doktora), 2001. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (1)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 10. Basım, 2013.
- Apak, Adem. *Hiz. Hatice - Peygamberimizin İzinde 40 Sahabi*. ed. Adnan Demircan - Şaban Öz. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 1. Basım, 2018.
- El-Belâzurî, Davud. *Ensâbü'l Eşrâf Hiz. Muhammed'in Hayatı ve Şahsiyeti, Siyasi ve Askeri Mücadeleleri*. ed. Adnan Demircan. çev. Hikmet Akdemir. 2 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1. Baskı., 2018.
- Et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed bn. Cerir. *Tarih-i Taberi*. çev. Faruk Gürtunca. Sağlam Yayınevi, ts.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 3., 2015.
- Güneş, Hüseyin. *Hiz. Osman*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 5. Baskı., 1991.
- İbn Hişâm. *Siret-i İbn Hişâm*. çev. Abdülvehhab Öztürk. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2021.
- İbn İshâk, Muhammed. *Kitabü's-Siyer vel'l Meğazi Hiz. Peygamberin Hayatı ve Gazveleri*. çev. Ali Bakkal. thk. Süheyl Zekkâr. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2. Baskı., 2018.
- İbn Kesîr. *El-Bidaye ven-Nihaye*, 2014.
- İbn Kesîr. *Hiz. Peygamberin Hayatı (Es-Siyretün-Nebeviyye)*. çev. Hanifi Akın. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2014.
- İbn Sa'd. *Tabakât*. ed. Adnan Demircan. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İmam Müslim. *Sahih-i Müslim Muhtasarı*. çev. Hanifi Akın. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2015.
- Köksal, M. Asım. "Erkam'ın Evi - Diyanet Dergisi". *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* 20/3 (Eylül 1984), 7.
- Köksal, M. Asım. "TDV İslam Ansiklopedisi". *Dârülerkam*. C. 8. İstanbul, 1993.
- Köse, Feyza Betül. *Cariye*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2., 2022.
- Sabuncu, Ömer. *Hiz. Peygamber'in İlk Hanımı Hiz. Hatice'nin Hayatı ve Kişiliği*. Şanlıurfa: Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Tez (Yüksek Lisans), 2008. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Savaş, Rıza. *İslam'ın İlk Asrında Kadın*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *Hiz. Muhammed Mekke'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2., 2020.
- Watt, W. Montgomery. *Hiz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*. çev. Erdem Türközü. İstanbul: İletişim Yayınları, 4., 2021.

İLK MÜSLÜMANLAR VE DİNİ SOSYALLEŞME

Merve Çalışır*

GİRİŞ

Sosyalleşme/ toplumsallaşma; bireylerin, kendi benlik gelişimini tamamlarken aynı zamanda yaşadığı toplumun kültürel norm ve değerlerini öğrenmesi ve özümsemesi sürecidir. Bu süreç, sosyologların çıkarımlarına göre çocukluk döneminde başlayıp ölene kadar devam etmektedir.¹ Yani sosyalleşme, beşikten mezara değin sürmektedir denilebilir.

Sosyalleşme sürecinde etkili olan birçok unsur vardır, bunlardan biri de dindir. Dinin bu sürece katılımı dini sosyalleşme olarak adlandırılır. Dini sosyalleşme, bir toplumda var olan dinin toplum tarafından yeni mensuplara aktarılma sürecidir.² Sosyalleşmede, dinin öğretileri, emir ve yasakları, ahlaki ilkeleri, din tarafından insandan beklenen davranış ve tutumlar, bireylere aktarılır. Birey tarafından yaşantıları aracılığı ile benimsenir. Böylece din, sonraki nesillere sosyalleşme süreciyle aktarılmış olur.

Vahiy kaynaklı dinlerin sonuncusu olan İslam dini de sonraki nesillere dini sosyalleşme aracılığıyla aktarılmıştır. Hz. Peygamber'in insanlara tebliği ile yayılmaya başlayan İslam'a ilk dâhil olan Müslümanların dini sosyalleşme süreci, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu dönemde var olan inançların arasından, kendisinden önceki inanışların tümünün hükmünün geçerliliğinin kalktığı iddiasıyla ortaya çıkan İslam dini, dönemin toplumuna yeni bir inanç alanı sunmuştur.

Toplumda dini yönelimler çeşitlilik arz ederken, bazıları da İslam'ı din olarak kabul etmiştir. İlk Müslümanlar için başlayan, dinin öğrenilmesi ve tatbiki olarak değerlendirilen bu süreç, tam olarak "yeniden dini sosyalleşme" sürecini ifade eder. Bu çalışmanın konusu da, Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan bireylerin yeniden dini sosyalleşme sürecinin özellikleridir.

1. SOSYALLEŞME

* Yüksek Lisans Öğr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı,calisirmrv@gmail.com.

¹ Giddens Anthony - Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Esgin (Ankara: Phoenix, 2020), 254.

² Büşra Ortakaya, "Kur'an'da Yeniden Dini Sosyalleşme", *Journal of Analytic Divinity* 3/2 (15 Aralık 2019), 155.

İlk çağlardan günümüze kadar devam eden, bir arada yaşamak mecburiyeti, bireylerin toplumu oluşturmalarını sağlamıştır. Çünkü insanların, hayatın devamını sağlayabilmek için birbirine ihtiyacı vardır.³ Sosyoloji bilimi de bu kabulden yola çıkarak var olmuştur. İnsanlar, sosyal varlıklardır ve içinde dünyaya geldiği toplumun bir parçası olmak zorundadır.

Sosyalleşme, sosyoloji başta olmak üzere, antropoloji, eğitim, siyaset, sosyal psikoloji gibi farklı disiplinlerin kullandığı bir kavramdır. “Socius” ismi, Latince “dost, arkadaş, iştirakçi, iş arkadaşı” anlamlarına gelmektedir. “socialis” toplumsal, topluma ait olan anlamındayken; “socialization” kelimesi Türkçeye “sosyalleşme” olarak, toplumsallaştırma, sosyal entegrasyon, sosyal uyum, anlamıyla geçmiştir.⁴

Sosyalleşme kavramı, Türkçe sözlüklerde toplumsallaşma olarak da karşılık bulur. Toplumsallaşma “Bireyin kişilik kazanarak belli bir toplumsal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşmesi süreci, sosyalleşme.” şeklinde ifade edilir.⁵

Ünver Günay’ın sosyalleşme tanımı şöyledir: “ferdin içinde yaşadığı grubun, toplumun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete mahsus duyuş, düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini alması ve kendi tipinde 'özdeşleştirmek' suretiyle şahsiyetine mâl etmesi ve böylece çevresine uyum sağlama sürecidir.”⁶ Günay’ın sosyalleşme tanımında, sosyalleşmenin, hem sosyal yapının devamlılığı için bireyi kuşatmasını, hem de bireyin bu süreçte kişiliğini oluşturup korumasını vurguladığını görmek, mümkündür.

Sosyalleşme kavramını, 1895 yılında ilk kez Georg Simmel “The Problem of Sociology” isimli makalesinde kullanmıştır. Onun tanımı daha çok toplumsal birliği ve devamı içermektedir. Ondan farklı olarak Giddings 1897’de “The Theory of Socialization” isimli eserinde bu kavrama, daha çok bireylerin gelişimi boyutuna vurgu yaparak yaklaşmıştır. Bu iki bakış açısı, bugün sosyolojideki iki büyük teorinin (yapısal fonksiyonalizm ve sembolik etkileşimcilik) yaklaşımını yansıtmaktadır.⁷

Sosyalleşme kavramı, farklı disiplin ve teorilerde, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu farklılıklar özetle sosyalleşme sürecinin iki temel yönüne vurgu yapar. Birincisi, toplumun üyesi olarak bireylerin gelişimi; diğeri, insan topluluklarının düzenli ilişkisi, birliği ve devamlılığı konusudur.⁸ Sosyologların sosyalleşme tanımları birbirinden farklılaşsa da tanımlarda özet olarak, toplumun ve bireylerin etkileşim sürecine işaret edilir.

Sosyalleşme, çocukluk döneminde yoğun bir şekilde başlar. Çocuğun, topluma uyum sağlamakla beraber kendi kişiliğini oluşturması şeklinde sürer. Buna “birincil sosyalleşme” denir. Fakat birey toplumda var oldukça, genişleyen sosyal çevreden öğrenecekleri bitmez ve ölene dek sürer. Bu da “ikincil sosyalleşmedir”.⁹ Bireyin hayatında, olağan yaşantısının dışında durumlar ortaya çıkabilir, büyük

3 Yakup Coştu, “Toplumsallaşma ve Din”, *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 369.

4 Ortakaya, “Kur’an’da Yeniden Dini Sosyalleşme”, 150.

5 *Güncel Türkçe Sözlük*, “Toplumsallaşma” (Erişim 04 Mart 2023).

6 Fazlı Arabacı, “Türkiye’de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri”, *Dini Araştırmalar* 6/16 (Haziran 2003), 40.

7 Coştu, “Toplumsallaşma ve Din”, 371.

8 Coştu, “Toplumsallaşma ve Din”, 370.

9 Anthony - Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, 254.

değişiklikler olabilir. Yeni duruma uyumu ifade eden süreç ise “yeniden sosyalleşme” kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁰ Tüm bu süreçler çok yönlü, komplike şekilde ilerler. Simmel, Giddings, Mead, Cooley, Elkin ve Handel, Berger ve Luckmann, Parsons, Bourdieu, Willis gibi teorisyenler, sosyalleşme sürecinin karmaşık işleyişini detaylı bir şekilde temellendiren isimlerden bazılarıdır.

1.1. Dini Sosyalleşme

Dini sosyalleşme, “her bir dinin ya da dini geleneğin, kendine özgü inanç, öğreti ve kuralları gözetiminde, kişinin nasıl bir dini tutum geliştirmesi gerektiğinin öğretilmesi ve bunun sonucunda da kişinin içinde bulunduğu toplumun, dini alışkanlıklarına, beklentilerine uygun davranışlar göstermesi süreci” olarak tanımlanabilir.¹¹

“Dini sosyalleşme” kavramı, “dini toplumsallaşma” “dinsel sosyalizasyon” ve “dinsel sosyalleşme” gibi ifade biçimlerine de sahiptir.¹² Dini sosyalleşme, sosyalleşme süreciyle beraber işler, ondan bağımsız değildir. Sosyalleşme esnasında toplumun maddi unsurları gibi manevi unsurları da bireye tanıtılır ve bireyin bunları özümsemesi beklenir. Bu manevi unsurlardan biri olan din, geleneksel toplumlarda sosyalleşme sürecine daha görünür biçimde dâhilken, modern toplumlarda durum değişebilmektedir.¹³

Birincil dini sosyalleşme sürecinde birey, yani çocuk, ilk defa dini tutum oluştururken çevresinden etkilenir. Bazı sosyologlar, ilk tutumun gelişimini, tamamen içinde bulunulan sosyal çevreye bağlamışlardır.¹⁴ Fakat Ünver Günay burada, İslami bir bakış açısıyla, dini sosyalleşme sürecine “fitrat” olgusunu da dâhil etmiştir. Süreci aşağıdaki gibi bir formül ile ifade etme yoluna gitmiştir.¹⁵

Dini Sosyalleşme = İnsan Fitratı x Toplum-Kültür-Din = Dini Kişilik/Kişisel Dindarlık

Bu formülde fitrat konusunda, Hz. Peygamber’in, her çocuğun Müslüman olarak dünyaya geldiğini belirten hadisi (Buhârî, Cenâiz, 92) referans alınmıştır. Formüle göre, her çocuk fitratı gereği Müslüman doğar ve yaşadığı dini sosyalleşmeyle dini tutum geliştirmeye devam eder. Bu sosyalleşme onu, Müslüman olarak yaşamaya, farklı bir dine inanmaya, ya da din olgusuyla ilgili çeşitli tercihlerden birine götürür.

Dini sosyalleşme 3 unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; her din ya da inanç sisteminin farklı özellikler içermesi ve farklılaşması; dini sosyalleşmenin öğrenme-öğretme süreci olması; hedefin, bireyi toplumun dini kabullerine dâhil etmek olmasıdır.¹⁶ Dini sosyalleşme tanımları farklılaşsa da hepsinin bu üç unsuru içerdikleri ifade edilebilir.

¹⁰ Ejder Okumuş, “Din ve Sosyalleşme”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 9/11 (2014), 439.

¹¹ Coştu, “Toplumsallaşma ve Din”, 375.

¹² Mustafa Özdemir, *Çalışan Annelerin, Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 50.

¹³ Necla Köylü, *Popüler Bir Dini Sosyalleşme Ortamı Olarak Sosyal Medya (Facebook Örneği)* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 15.

¹⁴ Coştu, “Toplumsallaşma ve Din”, 374.

¹⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 423.

¹⁶ Mahir Kaya, *Dini Sosyalleşmede İnternet ve Sosyal Medya Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 19.

Dini sosyalleşmede bireyler yalnızca dinin öğretilerini, ritüellerini öğrenmiş olmaz. Aynı zamanda, dinin kendinden istediği kişilik yapısını, kendi benliği ile bütünleştirmeye çalışır. Din mensubu olan kişi, aile ilişkileri, eğitim hayatı, komşuluk ilişkileri, iş hayatı gibi sosyal çevresinde nasıl davranması gerektiğini de öğrenip, diğer kurumlarla ilişkisini düzenler.¹⁷

Sosyalleşme, tek bir hat üzerinden gerçekleşmediği gibi dini sosyalleşme de farklı kanalların etkisinde devam etmektedir. Bu etkenler “sosyalleşme ajanları” olarak da adlandırılır.¹⁸ Bireyin dış dünyayı algılamaya başlaması ile beraber başlayan sosyalleşme, dini unsurları da barındırır. Bu da dış dünya ile etkileşim başladığı an, dini sosyalleşmenin başladığına işaret eder. Aile, eğitim, sosyal çevre dini sosyalleşmeyi biçimlendiren bazı etkenlerdir.

Aile, birincil sosyalleşmenin gerçekleştiği, din ile ilgili ilk temellerin atıldığı kurumdur. Çocuk kendi kişiliğini oluşturmak için içine doğduğu kültürün ilk unsurlarıyla ve dinle burada tanışır. Çocuğun algı, anlama kapasitesi, yetenekleri, ilgileri, bireysel farklılıkları ile beraber ailenin, dini inancı, tutumu, ibadetlere yaklaşımı, çocukta dinin ilk anlamını oluşturur.¹⁹ Çocuğun gelişim dönemlerine göre ailenin vereceği din eğitimi, onun ileride din ile ilgili olumlu, olumsuz ya da ilgisiz tutumlar geliştirmesini pekiştirebilir. Çocuk aileyi örnek alır, ondan öğrendiklerini farklı bir sosyal çevreyle temasa geçene kadar içselleştirmeye devam eder.²⁰

Aileden sonra çocuğun sosyalleşmesinde kurumsal olarak eğitim faktörü devreye girer. Eğitim, formel ya da informal olarak toplumun her biriminde yer almaktadır. Dini sosyalleşme, formel eğitim veren okullarda ya da din eğitimi kurumlarında gerçekleşebildiği gibi, informal şekilde herhangi bir sosyal çevrede de gerçekleşebilmektedir.²¹ Eğitim kurumlarında verilen formel din eğitimi devletin belirlediği eğitim politikasına bağlı olarak şekillenir.²² Türkiye örneğine bakılırsa, okullardaki zorunlu din dersleri, camiler, Kur’an kursları, çeşitli dernek ve vakıfların verdiği yaygın eğitimler, dini sosyalleşmenin eğitim formudur.

Dini sosyalleşme, resmi bir eğitim kurumu ile sağlanırken de sosyal çevrenin etkisinden soyutlanmış düşünülemez. Çünkü toplumda yaşayan her birey diğerleriyle sözlü/sözsüz iletişim halindedir. Bu etkileşim, arkadaş, akrabalık, komşuluk, iş çevresinde devam eder. Formel bir şekilde din eğitimi veriliyor olsa da birey üzerinde çevrenin etkisi devam etmektedir. Dini sosyalleşme, çevrenin pekiştiren ya da çatışmaya yol açan tepkilerinden etkilenir.²³

Günümüzde sosyal çevreden ve sosyalleşmeden bahsederken, kitle iletişim araçları ve sosyal medya etkisi, göz ardı edilemez. Gazete, dergi, televizyon, radyo ile başlayan, günümüzde internete erişim ile sosyal medya platformlarıyla çeşitlenen iletişim yolları, sosyalleşmede fiziksel sınırları kaldır-

¹⁷ Okumuş, “Din ve Sosyalleşme”, 446.

¹⁸ Özdemir, *Çalışan Annelerin, Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman Örneği)*, 57.

¹⁹ Kaya, *Dini Sosyalleşmede İnternet ve Sosyal Medya Etkisi*, 21.

²⁰ Okumuş, “Din ve Sosyalleşme”, 448.

²¹ Coştu, “Toplumsallaşma ve Din”, 377.

²² Arabacı, “Türkiye’de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri”, 50.

²³ Kaya, *Dini Sosyalleşmede İnternet ve Sosyal Medya Etkisi*, 23.

mıştır. Bu sanal dünyada, dini sosyalleşmenin olumlu anlamda gerçekleşmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Bilgi kirliliği, kaynakların kontrolsüz üremesi ve sınırsız bir kitleye ulaşılabilmesi, olumsuz etkilere sebep olabilmektedir.²⁴

Dini sosyalleşmenin etkisi ve şekli her birey ve toplum için aynı formda devam etmemektedir. Bireylerin gelişim dönemlerine ve yaşlarına göre dini sosyalleşmenin özellikleri de değişmektedir. Bir çocuğun, yetişkinin ve yaşlı bireyin dini sosyalleşme sürecinin farklılık göstermesi, oldukça tabii görünmektedir.

Çocukluk dönemi, sosyalleşmenin ilk aşamasıdır ve ailenin etkisinde gerçekleşmektedir. Sosyolojide “grup primer” denilen sosyal grup türüne giren aile, dolaysız, net bir dini sosyalleşme ortamı sunar. Çocuklar, ailenin din konusundaki ilgi, bilgi, donanımı aracılığıyla dinle tanışarak ve aileyi model alarak kendi dini kimliğini oluşturmaya başlar.²⁵ Zamanla ailedeki dini sosyalleşmeye ek olarak, sosyal çevrede hayranlık duyulan rol modeller de devreye girer.²⁶ Hayranlık duyulan kişi, yakın çevreden biri olabileceği gibi medyadan tanınan biri de olabilir.

Ergenlik döneminde bireyler, kişilik oluşturma çabasıdadır. Çevresiyle girdiği her etkileşim, kimliğinin yapısına bir değer katmaktadır. Bireyler hayatın anlamı, kendisinin bu döngüdeki rolü gibi sorulara cevap ararken, din kurumunun sunduğu cevapları benimseyebilir. Bir gruba ait olma arzusu ile dini gruba, lidere, rol model aldığı kişilere bağlanabilir. Dinin emir ve yasaklarının getirdiği sorumluluğu üstlenmek veya inkâr etmek yoluna gidebilir. Ergenlik döneminin verdiği gelişimsel özellikler, dini sosyalleşmede uzun süren bocalamalara sebebiyet verebilmektedir.²⁷ Başarılı geçirilen bir ergenlik dönemi sonunda, şüpheler, arayışlar, kazanılan olgunlukla birlikte tutarlı bir dini görüşe ulaşmayı sağlar.

Yetişkinlikte yaş ilerledikçe, davranış değişikliği oluşturmak, inanç ve tutumlarda farklı tercihlere yönelmek zorlaşır. Fakat bu durum, dini sosyalleşmenin sona erdiğini ifade etmemektedir.²⁸ İlk yetişkinlikle beraber bireyde her anlamda bir dengelenme başlar. Önceden sosyalleşme sonucu edinilen tüm tutum ve davranışlar gözden geçirilir, içselleştirilir.

Yetişkinlikte dini sosyalleşme, aile çevresinden gelen uyaranlardan ziyade, iş ortamı, arkadaşlıklar, eğitimler, kurslar, sivil örgütlenmeler, cemaatler aracılığıyla sürer.²⁹ Orta yetişkinlik döneminde dini sosyalleşme alışkanlıklarında, o zamana kadar gelen birikime bağlı olarak istikrar devam eder. Çocukluk ve ergenlikteki dini sosyalleşmenin niteliği, orta yetişkinlikte dünya görüşüyle birleşerek bireye bir hüviyet kazandırması açısından önemlidir. Son yetişkinlik, ileri yetişkinlik veya yaşlılık olarak adlandı-

²⁴ Köylü, *Popüler Bir Dini Sosyalleşme Ortamı Olarak Sosyal Medya (Facebook Örneği)*, 25.

²⁵ Özdemir, *Çalışan Annelerin, Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman Örneği)*, 60.

²⁶ Gülderen Durna, *Görme Engellilerde Dini Sosyalleşme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 101.

²⁷ Durna, *Görme Engellilerde Dini Sosyalleşme*, 101.

²⁸ Durna, *Görme Engellilerde Dini Sosyalleşme*, 105.

²⁹ Kaya, *Dini Sosyalleşmede İnternet ve Sosyal Medya Etkisi*, 27.

rılan gelişim dönemi artık durulma, zayıflayan psikolojik, fiziksel ve sosyal şartlara uyum sağlama dönemidir. Bu şartlara uyum sağlayarak, sosyalleşme ve dini sosyalleşme devam eder. Önceki yaşantıya paralel olarak, dinle mesafe sürebileceği gibi, dine daha samimi bağlanma da görülebilir.³⁰

Yetişkin bireyler için yerleşmiş dini yönelimler değişime karşı oldukça dirençlidir. Buna rağmen bazen, radikal bir kararla mezhep veya din değiştirilebilir. Böyle köklü bir değişim, daha önceki dini sosyalleşme ile edinilen tüm bilgilerin, tutumların, rollerin de değişmesini gerekli kılar. Yeni din ya da mezhep öğretilerinin öğrenilmesi ve içselleştirilmesi için yeniden dini sosyalleşme süreci başlamaktadır.³¹

2. İLK MÜSLÜMANLAR

Hz. Peygamber, Miladi 610 yılının Ramazan ayında, peygamberlikle görevlendirilmiştir. Hira mağarasında yaşadığı vahiy sürecini, ilk olarak eşi Hz. Hatice ile paylaşmış ve onun tarafından teskin edilmiştir.³² İslam âlimlerinden bazıları, bu olayı işaret ederek tebliğ sürecinin vahyedilen ilk ayetlerle başladığını kabul etmektedir. Bazıları ise ilk vahiyden bir süre sonra gelen başka bir emirle, tebliğin gizli olarak başladığını ve sonrasında açık olarak devam ettiğini öne sürmektedir.³³

Hz. Peygamber'in tebliğ görevini 4 adımda gerçekleştirdiği, bunların şöyle sıralandığı anlaşılmaktadır.³⁴

- 1-Gizli (ferdi) davet
- 2-Açık (akrabalara yönelik) davet
- 3-Tüm Mekke ve Araplara yönelik davet
- 4-Tüm insanlığa yönelik davet

Tedrici olarak izlenen bu adımlarda, toplumun küçük gruplarından başlanarak geniş kitlelere ulaşıldığını görmemiz mümkündür

İlk tebliğ faaliyetinin ne zaman başladığı konusunda ihtilaflar olsa da, İslam tarihçileri arasında otorite sayılan bazı isimler, Müddessir veya Duha Sureleriyle, Hz. Peygamber'in insanları uyarmakla görevlendirildiği yönünde görüş bildirmiştir.³⁵ Bu ayetlerle başlayan gizli davet yaklaşık 3 yıl sürmüştür. Gizli davet ifadesinin ferdi olarak İslam'a çağrı şeklinde anlaşılması daha uygun görülmektedir.³⁶ Gizli davet sürecinde Hz. Peygamber en güvendiği kişiler başta olmak üzere, çevresine yönelik tebliği sürdürmüştür. 3 yılda Müslüman olanların sayısı, 46'ya ulaşmıştır.³⁷

³⁰ Köylü, *Popüler Bir Dini Sosyalleşme Ortamı Olarak Sosyal Medya (Facebook Örneği)*, 32.

³¹ Coştu, "Toplumsallaşma ve Din", 383.

³² Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 1/152.

³³ Mustafa Hocaoğlu - Öznur Hocaoğlu, "Siyer- Kur'an Bağlamında Peygamberin Davete Başlaması ve Gizli Davet Döneminin Mahiyeti", *Akademik Siyer Dergisi* 2/3 (01 Aralık 2020), 24.

³⁴ Fikret Karaman, "Hz. Muhammed'in Nübüvvetten Önceki Hayatı ve İlk Tebliğ Merhaleleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (Haziran 1997), 43.

³⁵ Karaman, "Hz. Muhammed'in Nübüvvetten Önceki Hayatı ve İlk Tebliğ Merhaleleri", 43; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 1/153.

³⁶ Hocaoğlu - Hocaoğlu, "Siyer- Kur'an Bağlamında Peygamberin Davete Başlaması ve Gizli Davet Döneminin Mahiyeti", 30; Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 1/156.

³⁷ Abdurrahman Kurt, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 29.

Hız. Peygamber, 3 yılın sonunda artık açık davete başlamış, önce akrabalarına bir yemek daveti vermiş, sonra Mekke'nin ileri gelenlerine, Sefa tepesinde bir konuşma yaparak çağrıda bulunmuştur. Açık davet süreci bu ikisiyle sınırlı kalmamış, hicrete kadar devam etmiştir. Hız. Peygamber, panayır-larda, çarşıda, Kâbe'de, kendi kabilesine ve şehir dışından gelen Araplara yönelik olarak görevini sür-dürmüştür.³⁸

2.1. İlk Müslümanların Demografik ve Sosyolojik Yapısı

İlk Müslümanların demografik yapısına bakıldığında, yaş dağılımı olarak genç bir nüfus oranına sahip olduğu görülür. 46 kişilik ilk Müslüman grubunda, 31 yaş altındaki kişilerin oranı %65'tir.³⁹ Ço-ğunlukla gençlerden oluşan bu grup, dinamiktir ve yeniden dini sosyalleşme yaşantılarına açıktır. Dini sosyalleşmede yaş dönemlerinin özellikleri göz önüne alındığında, genç ve sorgulayan nüfusun bu yeni çağrıya ilgi duyması oldukça doğal görünmektedir.

Cinsiyet olarak bakıldığında, ilk Müslümanların %72'si erkeklerden oluşmaktadır. 30 erkeğe mu-kabil 16 kadının Müslüman oluşu, dönemin şartlarına göre az bir oran olarak kabul edilmemiştir. Bu kadınlar, hemen hiçbir konuda söz sahibi olmadıkları, fikirlerinin sorulmadığı bu toplumda, yeni dinin doğrudan muhatabı olmuşlar ve ona iman etmişlerdir.⁴⁰

Söz konusu 46 kişilik ilk Müslüman gruba sosyoekonomik açıdan bakıldığında, ekseriyetin orta tabaka olduğunu görmek mümkündür. Köle ve fakir kişilerin sayısı az olmamakla beraber, %13 oranla çoğunluğu oluşturmamıştır. Bölgenin aşırı zengin olan kesiminden ise Müslüman olan 3-4 kişi sayıla-bilmektedir. Yeni bir dine ilgi noktasında, gençlerin ve toplumsal eşitliğe ihtiyacı olan kesimin çoğunluk olması, sosyolojik olarak beklenen bir tablodur.⁴¹

3. İLK MÜSLÜMANLARIN SOSYALLEŞME İMKÂN LARI

3.1. Mekke'de Dini Sosyalleşme

Mekke, toplumsal ve dini çeşitlilik noktasında zengin bir şehir olarak kabul edilebilir. Farklı inançların kendine yer bulabildiği bu şehirde, dini sosyalleşmenin en kapsayıcı imkânlarını sağlayan merkez, Kâbe olarak sayılabilir. Çeşitli kültürel ve ticari etkinlikler aracılığıyla Mekke dışında da Kâbe'nin tanıtımı yapılmıştır.⁴² Böylece Mekke çevre şehirlerden insanların da dini sosyalleşmesine ola-nak sağlayan bir yer haline gelmiştir.

İslam'dan önce, Mekke'de çeşitli inançlar ve dinler varlığını sürdürürken, putperestlik inancının daha hâkim olduğu görülmüştür. Mekke'nin kabileci yapısı, din konusunda da onları ayrılığa düşür-müş, her kabilenin kendine ait putlara ibadet ettiği, çeşitli kaynaklarda yer almıştır. Mekkeliler putlarını "tağut" adı verilen yapılarda saklayıp, oralarda ibadet etmişlerdir. Kâbe'nin içine putlarını koyabilmek

³⁸ Rıdvan Köse, *Mekke Dönemi İlk Müslümanlar* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 37.

³⁹ Kurt, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar", 31.

⁴⁰ Köse, *Mekke Dönemi İlk Müslümanlar*, 40.

⁴¹ Kurt, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar", 38.

⁴² Köse, *Mekke Dönemi İlk Müslümanlar*, 22.

ise ayrıcalık kabul edilmiştir.⁴³ Yalnızca nüfuzlu kabileler, putlarını Kâbe çevresine ve içine yerleştirebilmiştir.

Kâbe'nin tüm Araplar tarafından kutsal kabul edilmesi neticesi olarak, ibadetlerin büyük kısmı orada ifa edilmiştir. Büyük putlar Kâbe'nin çevresinde yer almakta, burada, hediye takdimi, tavaf, kurban, hac, zekât, adak, telbiye, yemin etmek, kutsanmak amacıyla dokunmak ve isim koyma ibadetleri yapılmıştır.⁴⁴

Tüm bu ibadetler, Mekke'de dini sosyalleşmenin büyük oranda Kâbe merkezli yaşandığını göstermektedir. Mekkeliler, dini nitelikteki isim koyma töreninden itibaren, çocuklarını, inançlarının gereklilikleriyle yetiştirmeye çalışmışlardır. Çocuklar yetiştirilirken, kültürlemenin doğal seyri içerisinde dini sosyalleşme gerçekleşmiştir.

3.2. Dini Sosyalleşmenin Önündeki Engeller

Hız. Peygamber'in İslam'ı tebliğ ettiği ilk insan Hız. Hatice'den itibaren, yeniden dini sosyalleşme başlamıştır. Hız. Peygamber, ilk vahiyle yaşadıklarını anlatmasının ardından ona iman eden Hız. Hatice'ye, abdest ve namaz ibadetini öğretmiştir.⁴⁵ İki beraber namaz kılmış, dua etmiştir.

Sonrasında, onlarla beraber yaşayan Hız. Ali, ikisinin beraber namaz kıldıklarını görmüş ve bu dinle tanışmıştır. Böylece kendisine yapılan tebliğe olumlu cevap vermiş, Müslüman olarak, yeniden dini sosyalleşme sürecine katılmıştır. Benzer bir şekilde Hız. Ebu Bekir de onların arasına katılmış ve hatta başkalarının da Müslüman olmasında öncülük etmiştir.⁴⁶ Sürecin bu şekilde gelişmesi, hayatın doğal akışında dini sosyalleşme yaşandığını göstermektedir.

Gizli davet süreci olarak adlandırılan 3 yılda, Müslüman olanların bir kısmı ibadete şahit olarak, bir kısmı Müslüman olan yakınlarının telkinleriyle İslam'ı seçmiştir. Dini sosyalleşme ağı, gizli ve ağır bir şekilde yayılmaya devam etmiştir. Bu süreçte Müslümanların çoğu, cemaat olarak bir yerlerde görünmekten imtina ederken, yalnız Hız. Peygamber ve bazı sahabeler Kâbe'de alenen ibadet edebilmiştir.⁴⁷

Müşrikler, Mekke'de çeşitli kaygılarla farklı dinlerden insanlara hoşgörülü davranmalarına karşın, Müslümanlara, saldırgan tavırlar sergilemiştir. Başlangıçta tehlike arz etmeyen yeni din, tüm tepkilere rağmen yayılmaya devam ettikçe, müşriklerin önlemleri ve baskıları şiddetlenmiştir.⁴⁸ Hız. Peygamber'e yönelik şair, kâhin, mecnun gibi ifadeler zamanla iftiraya ve hakarete dönüşmüş, sonrasında fiziksel rahatsızlıklara varmıştır. Dönemin nüfuzlu isimlerinden Hız. Peygamber'in amcası Ebu Talip sayesinde, çok şiddetlenmeyen bu davranışlar uzlaşma tekliflerine dönüşmüştür. Reddedildikçe korumasız Müslümanlara yönelik psikolojik ve sözlü şiddet, işkence artmış, hatta bazıları öldürülmüştür.⁴⁹

⁴³ Abdurrahman Okuyan, "Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Din Yapı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Aralık2018), 112.

⁴⁴ Okuyan, "Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Din Yapı", 117.

⁴⁵ Köse, *Mekke Dönemi İlk Müslümanlar*, 30.

⁴⁶ Hocaoğlu - Hocaoğlu, "Siyer- Kur'an Bağlamında Peygamberin Davete Başlaması ve Gizli Davet Döneminin Mahiyeti", 24.

⁴⁷ Gencal Şenyayla, *Müşriklerin Hız. Peygamber ve Müslümanları Boykota Tabi Tutmaları* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 11.

⁴⁸ Şaban Öz, "İlk Dönem İslâm Toplumunda Değişime Direnc Üzerine Teşhisi Bir Değerlendirme", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Haziran 2009), 62.

⁴⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*.

Müslümanların en çok zorlandıkları konulardan biri de ibadet etmelerinin engellenmesidir. Müşrikler, Kur'an ayetlerinin okunması esnasında, alay etmek, okuyanlara engel olmak amacıyla gü-rültü yapmak, bazı Müslümanlara işkence etmek gibi davranışlarda bulunmuşlardır. Herkese açık alan-larda namaz kılabilen az kişi ve Hz. Peygamber'e engel olmaya çalışmışlardır. Bu yüzden Müslümanlar ibadetlerini yapmak için halka uzak yerleri tercih etmiştir.⁵⁰ Peygamberliğin 6. Yılında Müslümanlardan imkânı olanlar Habeşistan'a hicret ederek bu durumdan kurtulmuştur. Müşriklerin daha çok hırslan-masına sebep olan bu hicret, boykot uygulamasını getirmiştir.⁵¹ Boykot, Müslümanların daha izole bir halde sosyalleşmesine olanak tanımanın yanı sıra, açlık, hastalıklar, yoksulluk gibi durumlarla mücadele etmelerine sebep olmuştur.

3.3. Hz. Peygamber'in Dini Sosyalleşmedeki Rolü

İslam tarihinde, ilk örgün eğitim ve planlı dini sosyalleşme merkezi, Mescid-i Nebi'de eğitime ayrılan Suffa olarak kabul edilmiştir. Medine yıllarına kadar Mekke'de örgün eğitim imkânı mümkün olmamıştır. Fakat bu durum, Müslümanların eğitimsiz ve kendi hallerinde kaldıkları anlamına gelme-mektedir. Hz. Peygamber tarafından Müslümanlara, vahye dayalı olarak, yaygın bir şekilde yetişkin eğitimi yapılmıştır.⁵²

İslam'ın ilk yıllarında sahabelerin çoğu, dinle ilgili bilgi sahibi olmak, sorularını sormak, ibadet-leri öğrenmek için, Hz. Peygamber ile veya diğer Müslümanlarla, gizlice görüşmüştür. Mekke'de çok nüfuzlu olmayan sahabeler, şehrin çevresindeki vadilerde temkinli bir şekilde buluşup, ibadet edebil-mişlerdir.⁵³ Müslümanların henüz etkili bir sayıya ulaşmamış olması ve nitelik olarak zayıf durumda olmaları, onları birlikte hareket etme gücünden alıkoymuştur.

İlk olarak Hz. Peygamber ile şahsi olarak iletişim kuranlarla başlayan yeniden dini sosyalleşme, açık davetle devam etmiştir. Hz. Peygamber'in akrabalarına evinde verdiği yemek daveti ve Sefa tepe-sinde yaptığı ilandan sonra Kâbe'de yapılan tüm buluşmalar ve ibadetler tehditle karşılanmıştır. Müs-lümanlar da kendi evlerinde ibadet edip, sosyalleşmek durumunda kalmıştır. Hz. Peygamber ile bulu-şabilmek için ise birkaç mekân belirlenmiştir.⁵⁴

Mekke'de İslam'ın ilk döneminde dini sosyalleşmenin bazı özelliklerinden söz edilebilir. Önce-likle süreç, genel olarak Hz. Peygamber eksenli gelişmiştir. Rol model olarak herkes onu kabul etmiş ve tüm öğrenme, öğretme, sosyalleşme süreci onun çevresinde sürmüştür. Vahiy olgusunun ilk muhatabı olarak, vahyolunan Kur'an ayetleri ondan dinlenmiş, ona okunmuş, onun kontrolünde yazılmıştır. Ay-rica ilahi kitabın anlaşılmasına yönelik faaliyetler, onun tarafından yapılmıştır.⁵⁵

Dini sosyalleşmeyi sağlam bir zemine oturtmak için Hz. Peygamber'in dikkat ettiği hususlar var-dır. Müslüman olan kişilerin, fikrî olarak ikna edilmesi, taklidi değil tahkiki imanla dine bağlanması

⁵⁰ Dilek Çelenk, *Hz. Peygamber'in Mekke Devrinde Karşılaştığı Sıkıntılar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 89.

⁵¹ Şenyayla, *Müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanları Boykota Tabi Tutmaları*, 26.

⁵² İlhan Yıldız, "Hz. Peygamberin Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 1998), 310.

⁵³ Köse, *Mekke Dönemi İlk Müslümanlar*, 33.

⁵⁴ Yasin Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bakış", *Dini Araştırmalar* 15/40 (Haziran 2012), 208.

⁵⁵ Abdülhekim Ağırbaş, "Hz. Peygamber Döneminde Kur'an/Kırâat Eğitim-Öğretimi", *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (Aralık 2021), 105.

bunlardan biridir. Müslüman olduktan sonra bireyler, inanç, ibadet, ahlaki ve muamelat ilkeleri gibi dinin her boyutunda eğitime tabii tutulmuşlardır. Bütün bunlar aynı zamanda bizzat Hz. Peygamber'in yaşantısında da gözlemlenmiş, Müslümanlar, günlük hayatta onu her davranışıyla örnek alabilmişlerdir.⁵⁶ Bu sonucusu, dini sosyalleşmenin gerçekleşmesi ve içselleştirilmesi için önemli bir unsur kabul edilebilir. Böylece planlı ve plansız dini sosyalleşme birbirini tamamlamıştır.

3.4. Mekke'de Dini Sosyalleşme Mekânları

Mekke'nin çeşitlilik gösteren inanç ortamında, İslam dini mensuplarının sayısı gün geçtikçe artmıştır. Bununla birlikte kapsamlı bir din öğrenimi ihtiyacı da kendini göstermiştir. Fakat Müslümanlar, müşriklerin engelleriyle karşı karşıya olduklarından, bazı mekânlar tespit edilmiş ve buralar bir süre, dini sosyalleşmenin merkezi görevi görmüştür.

Dârü'l Erkâm olarak bilinen, Beni Mahzum kabilesinden Erkam b. Ebü'l-Erkam' ın Mekke'nin kalabalık bir bölgesindeki evi, bu evlerden biridir. Erkam'ın Evi, Müslümanların Hz. Peygamber ile buluşma, bir araya gelip ibadet etme, sosyalleşme ortamı görevi görmüştür. Sahabenin bazıları burada Müslüman olmuştur. "Dârü'l-İslâm" olarak da isimlendirilen bu ev toplam süre net olmamakla birlikte, Hz. Osman Müslüman olana kadar yaklaşık 6 yıl kullanılmıştır.⁵⁷

Dârü'l Erkâm, Müslümanların birbirleriyle ve Hz. Peygamber ile buluşup Kur'an-ı Kerim öğrendiği, ezberlediği, okuduğu, yazdığı bir okuldur. Bu sebeple "Dârü'l -Kur'an" ve "Dârü'l Kurrâ" olarak da isimlendirilmiştir.⁵⁸ Burada dini sosyalleşme planlıdır, plansız olarak çarşıda, pazarda yaşanan dini sosyalleşmeye göre daha sistemli ve eğitim üzerine kuruludur.⁵⁹ Burası, Müslümanların beraberce dini eğitim aldıkları, sosyalleşebildikleri, özgür olabildikleri yerlerden biridir.

Hz. Peygamber'in kendi evi de dini sosyalleşme mekânı olarak sayılabilir. Bu evdeki ilk toplantı, açık çağrının ilk hamlesi olan akrabalara yemek daveti ile başlamıştır. Sonraki süreçte, müşriklerin dik-katinin çekilmemesi amacıyla nadiren de olsa buluşmalar için tercih edilmiştir. Hz. Ebu Bekir'in evi de yine Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara sosyalleşme ortamı sağlamıştır.⁶⁰ Kâbe, Müslümanlar hicret edip tekrar Mekke'yi fethedene kadar, nadiren, yeniden dini sosyalleşmeye ev sahipliği yapabilmıştır.

SONUÇ

İlk Müslümanlar için, dini sosyalleşme sürecinin, kendine has özellikleri vardır. Sosyologların tanımlarında, dinin toplum tarafından bireye aktarılmasını ifade eden dini sosyalleşme, onlar için ilk birkaç yıl, çoğunlukla Hz. Peygamber etrafında gerçekleşmiştir. Bu durumun en önemli sebebi, dinin en önemli kaynağının Hz. Peygamber olmasıdır.

Sosyalleşmenin kısıtlı olmasının diğer bir önemli sebebi, Müslümanların dinî tercihlerinden dolayı, çeşitli zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmalarıdır. İnananlar, Müşriklere karşı mücadele or-

⁵⁶ Abdurrahim Arslan, "Hz. Peygamber'in Islâh Metodu", *Marifetname* 9/1 (07 Haziran 2022), 106.

⁵⁷ Çelenk, *Hz. Peygamber'in Mekke Devrinde Karşılaştığı Sıkıntılar*, 118.

⁵⁸ Ağırbaş, "Hz. Peygamber Döneminde Kur'an/Kirâat Eğitim-Öğretimi", 106.

⁵⁹ Okumuş, "Din ve Sosyalleşme", 441.

⁶⁰ Yıldız, "Hz. Peygamberin Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları", 318.

tamında, dini sosyalleşmenin sağlanması yönündeki engelleri, Hz. Peygamber'e olan bağlılıkları sayesinde aşabilmişlerdir. İlk yıllarda çoğunlukla Hz. Peygamber ile görüşmek suretiyle dinin esaslarını öğrenmişler, birbirleriyle ortak bir sosyalleşme sürecine nadiren girebilmişlerdir.

Mekke'de bazı sahabelerin evleri ve Mekke çevresindeki vadiler, dini sosyalleşme sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur. Tepki toplamayacak sayılarla, buluşmalar gerçekleşmiş ve eğitim öğretim faaliyeti yürütülmeye çalışılmıştır. Bu evlerden en önemlisi yaklaşık 6 yıl Müslümanların toplanma merkezi olan Dârü'l Erkâm olmuştur. Bazı sahabelerin Müslüman olmasında, Müslüman olanların dini öğrenmesinde, davranış ve tutum geliştirmelerinde, dini benimseyip içselleştirmelerinde, buradaki faaliyetlerin önemi büyüktür.

Dârü'l Erkâm'da, Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebu Bekir'in evinde dini sosyalleşme adına yapılan faaliyetler, Kur'an-ı Kerim etrafında şekillenmiştir. Bu süreç, Hz. Peygamber'in kendine vahyolunan ayetleri aktarması, açıklaması ve Müslümanlar tarafından dinin hızlıca hayatlarına tatbik edilmesi şeklinde ilerlemiştir. Sahabeler Hz. Peygamber'e vahyedilen ayetleri önce ondan dinleyip ezberlemiş, sonra Hz. Peygamber'e ve birbirlerine okumuşlardır. Kadın ve erkek sahabeler için ayrı oturumlar düzenlenerek onlara soru sorma imkânı tanınmış, dini ilkeler detaylı olarak açıklanmıştır.

Hz. Peygamber, Müslümanlara her anlamda rol model olmuş, bir Müslüman'ın hayatın her alanında sahip olması gereken tüm nitelikleri onlara yaşayarak göstermiştir. Müslümanlar, emir, yasak ve ibadetleri ondan örnek almış, ondan öğrendikleri ahlaki özellikleri ve dünya görüşünü kendi hayatlarında uygulamaya koymuşlardır.

İslam'ın yayılması ile beraber, dini sosyalleşmede sahabelerin etkisi artmıştır. Birbirlerinin Müslüman olmasına aracı olan, Hz. Peygamber'den öğrendikleri dini ilkeleri eşlerine öğreten, çocuklarını Müslüman olarak yetiştiren sahabeler, dini sosyalleşmenin bir başka boyutunu oluşturmuştur. Mus'ab b Umeyr'in (r.a.) bizzat Hz. Peygamber tarafından görevlendirilip, dini anlatmak ve yaşantısıyla örnek olmak için Medine'ye gönderilmesi, sahabelerin, dini sosyalleşme sürecine öncülük edecek yeterliliğe ulaşabildiğine işaret etmiştir.

Dini sosyalleşme, Habeşistan hicretine ve boykota kadar geçen süre zarfında, asgari sayıda bir araya gelen sahabelerle ve dikkat çekmeyecek şekilde sürdürülmüştür. Boykottan sonra Medine'ye hicretin başlaması ile artık Müslümanlar için, çok daha hızlı ve etkili bir dini sosyalleşme süreci başlamıştır. Böylece İslam dini, sosyalleşme merhalelerinden geçip, toplumsal yapılara katılarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, Abdülhekim. "Hz. Peygamber Döneminde Kur'an/Kırâat Eğitim-Öğretimi". *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (Aralık 2021), 83-117.
- Anthony, Giddens - Sutton, Philip W. *Sosyolojide Temel Kavramlar*. çev. Ali Esgin. Ankara: Phoenix, 4., 2020.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 9. Basım, 2012.
- Arabacı, Fazlı. "Türkiye'de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri". *Dini Araştırmalar* 6/16 (Haziran 2003), 39-54.
- Arslan, Abdurrahim. "Hz. Peygamber'in Islâh Metodu". *Marifetname* 9/1 (07 Haziran 2022), 83-110. <https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1082355>
- Coştu, Yakup. "Toplumsallaşma ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Çelenk, Dilek. *Hz. Peygamber'in Mekke Devrinde Karşılaştığı Sıkıntılar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Durna, Gülderen. *Görme Engellilerde Dini Sosyalleşme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Hocaoğlu, Mustafa - Hocaoğlu, Öznur. "Siyer- Kur'an Bağlamında Peygamberin Davete Başlaması ve Gizli Davet Döneminin Mahiyeti". *Akademik Siyer Dergisi* 2/3 (01 Aralık 2020), 20-42. <https://doi.org/10.47169/samer.811314>
- Karaman, Fikret. "Hz. Muhammed'in Nübüvvetten Önceki Hayatı ve İlk Tebliğ Merhaleleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (Haziran 1997), 39-49.
- Kaya, Mahir. *Dini Sosyalleşmede İnternet ve Sosyal Medya Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Köse, Rıdvan. *Mekke Dönemi İlk Müslümanlar*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Köylü, Necla. *Popüler Bir Dini Sosyalleşme Ortamı Olarak Sosyal Medya (Facebook Örneği)*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kurt, Abdurrahman. "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 27-41.
- Okumuş, Ejder. "Din ve Sosyalleşme". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 9/11 (2014), 429-454.
- Okuyan, Abdurrahman. "Arap Yarımadası'nda İslâm Öncesi Din Yapı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Aralık2018), 107-134.
- Ortakaya, Büşra. "Kur'an'da Yeniden Dini Sosyalleşme". *Journal of Analytic Divinity* 3/2 (15 Aralık 2019), 147-164. <https://doi.org/10.46595/jad.653815>

- Öz, Şaban. “İlk Dönem İslâm Toplumunda Değişime Direnç Üzerine Teşhisî Bir Değerlendirme”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Haziran 2009), 57-95.
- Özdemir, Mustafa. *Çalışan Annelerin, Çocuklarının Dini Sosyalleşmeleriyle İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Karaman Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Şenyayla, Gencal. *Müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanları Boykota Tabi Tutmaları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ünver Günay. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 16. Basım, 2020.
- Yıldız, İlhan. “Hz. Peygamberin Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 1998), 301-335.
- Yılmaz, Yasin. “Hz. Peygamber Dönemi Eğitime Genel Bakış”. *Dini Araştırmalar* 15/40 (Haziran 2012), 203-221.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 04 Mart 2023. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=toplumsallaşma>.

İSLÂM'IN TEBLİĞ SÜRECİNDE ASABİYETİN ETKİSİ

Hüseyin Şifan*

GİRİŞ

Cahiliye dönemi Arap toplumunun en etkin unsurlarından ve en belirgin özelliklerinden biri olup farklı şekillerde tezahür eden asabiyet olgusu, İslâm dininin tebliğinde menfi ve müspet yönde etkide bulunmuştur. Bununla birlikte İslâm öncesi dönemde Mekke'de meydana gelen kabileler arası mücadeleler, özellikle de Hz. Peygamber'in kabilesi olan Hâşimoğullarına karşı gösterilen düşmanlıklar, Kureyş kabilelerinin tebliğin başlangıcından itibaren yer aldıkları konumlarda ve verdikleri mücadelelerde belirleyici bir rol oynamıştır.¹ Bu sebeple asabiyetten kaynaklı olarak Hz. Peygamber döneminde meydana gelen hadiselerin daha iyi anlaşılması ve değerlendirilmesi için tebliğin ilk yıllarında asabiyetin tezahürlerini incelemek elzemdir. Asabiyetin etkisinin net bir şekilde görülmesi ve İslâm'ın tebliğine karşı gösterilen tepkilerin doğru yere konumlandırılabilmesi adına, Kureyş kabilesi içerisinde meydana gelen bazı siyasi hadiselerin tarihi süreç içerisindeki takibini yapmanın gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber'in dördüncü ceddi olan Kusay b. Kilâb², Kureyş'in Mekke'yi yurt edinmesini sağlamış ve dağınık halde bulunan kabilesinin kollarını Harem'in muhtelif kısımlarına yerleştirmiştir.³ Mekke idaresini üstlenip çeşitli görevler ihdas eden Kusay, vefatına yakın bir dönemde yürütmüş olduğu Kâbe görevlerini, oğullarından ikisi olan Abdüddâr ve Abdümenaf arasında paylaşmıştı. Ancak sonraki dönemde Abdümenaf oğulları, kendilerinin Kâbe ile ilgili görevleri yerine getirme konusunda daha ehil ve faziletli olduklarını iddia etmişler, Abdüddâroğullarının yerine getirmiş oldukları görevleri onların ellerinden almak istemişlerdir.⁴ Abdümenaf oğullarının bu talepleri yerine getirilmeyince Kureyş kabilesi ikiye bölünmüştür. Kureyş'in geriye kalan kolları da taraflardan birinin yanında yer almıştır.⁵ Bunun sonucunda taraflar birbirine karşı ittifak anlaşması yapmışlar ve böylece "Mutayyebûn" ile

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, huseyinsifan68@gmail.com

¹ Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, ed. Hüseyin Kahraman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 83.

² Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, ed. Adnan Demircan, çev. Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 1/96.

³ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, ed. Adnan Demircan, çev. Mehmet Akbaş - Musa Yılmaz (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 1/74; Muhammed Âbid Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, 2001), 100.

⁴ Ebû Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakka vd. (Beyrut, 2005), 130; İbrahim Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 59; Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: KURAMER, 2020), 38.

⁵ Taraflaşmalar için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 131.

“Ahlâf” grupları ortaya çıkmıştır.⁶ İslâm’ın ilk yıllarına kadar -hatta daha sonrasında da- etkisini sürdürmeye devam eden ve asabiyetin farklı şekillerde tezahür etmesine de sebep olan “gruplaşmaların” kökeni, burada gerçekleşen anlaşmazlığa dayanmaktadır.

Kureyş içerisinde meydana gelen ve ayrışmaya sebep olan bu ilk olaydan sonra Âs b. Vâil’in Yemenli bir tüccara haksızlık yapması sonucu oluşturulan ve genellikle Mutayyebûn’un devamı olarak görülen “Hilf’ul fudûl”⁷ hareketi, Ahlâf-Mutayyebûn bölünmesini daha da pekiştirmiştir.⁸

Daha dar çerçevede olup Cahiliye döneminde başlayan bir diğer asabiyet mücadelesi ise Abdümenafogulları içerisinde meydana gelen Hâşim ile Abdüşems boyları arasındaki mücadeledir. Bu iki boy arasında meydana gelen rekabet İslâm’ın ilk yıllarına kadar varlığını korumuş, sonraki nesiller tarafından da devam ettirilmiştir.⁹

Ahlâf-Mutayyebûn bloklamasından itibaren meydana gelen hadiseler ve Ümeyye-Hâşim mücadelesi göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Peygamber’in tebliğinin başlangıç sürecinde Mekke’de üç farklı gruplaşma oluşmuştur;¹⁰

<u>A Grubu</u>	<u>B Grubu</u>	<u>C Grubu</u>
Hâşim	Abdüşems	Ümeyye
Muttalib	Nevfel	Sehm
Zühre	Esed	Cumah
Teym	Âmir	Mahzûm
Hâris b. Fihri		Abdüddâr
Adî		

Kabilelerin hem geçmişe dayanan ittifakları hem de İslâm karşısındaki tutumları dikkate alınarak Watt tarafından oluşturulan bu tablo,¹¹ Cahiliye dönemindeki kabile gruplaşmalarının tespit edilmesi kadar, tebliğin ilk yıllarında Kureyş’in Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara karşı menfi ve müspet tavırlarının ortaya konulmasında da açıklayıcı bir özelliğe sahiptir.

Tebliğimizin asıl konusuna hazırlık mahiyetindeki bu girişten sonra, iki ana başlık halinde İslâm’ın ilk beş yılında -Kureyş kabilesi özelinde- Asabiyetin Hz. Peygamber’in tebliğine menfi ve müspet yöndeki etkilerini serdetmeye çalışacağız.

1. ASABİYETİN İSLÂM’IN TEBLİĞİNE MENFİ ETKİSİ

Hz. Peygamber, İslâm’ın tebliğine başladığı günden itibaren Mekke’de muhalif bir hareketle karşılaşmıştır. Mekke’nin ileri gelenleri atalarının dinine karşı çıktığı, ilahlarına kötü söz söylediği, onları

⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 131; İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/118; Belâzürî, *Ensâb*, 1/91.

⁷ Hilf’ul fudûl için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 132-133.

⁸ Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 84.

⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1/117-128; Sarıçam, Ümeyye-Hâşim çekişmesinin başlangıcı için ayrıca bkz. *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri*, 82-97.

¹⁰ Câbiri de benzer bir tasnif yapmıştır ancak Apak tarafından Watt’ın tasnifi daha tutarlı ve siyasi hadiselerle daha uygun bulunmuştur. Bkz. Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 86.

¹¹ Watt, *Muhammed Mekke’de*, 39.

akılsızlıkla itham ettiği¹² gibi sebeplerle birlikte menfaat ve nüfuzlarının ellerinden gideceği endişesiyle¹³ Hz. Peygamber'e karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte "Giriş" bölümünde genel çerçevesini çizmeye çalıştığımız Kureyş içerisindeki kabile mücadeleleri de onların Hz. Peygamber'in tebliğine muhalefet etmelerinin en önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Yukarıda tablosunu vermiş olduğumuz üzere tebliğin başlangıç sürecinde Mekke'de Kureyş kabilesi içerisindeki gruplaşmaları, detaylı bir şekilde incelememiz durumunda muhalefetin sebepleri ve kökeninin daha iyi anlaşılır olacağı kanaatindeyiz. Küçük farklılıklar ile A grubunda yer alan kabileler, eski "Mutayyebûn" ve "Hilf'ul-fudûl" olup-herpesi İslâm dinine girmiş olmasalar da- Hz. Peygamber'in tebliğ sürecinde ona destek vermişlerdir. Aynı şekilde küçük farklılıklar ile C grubunda yer alan kabileler ise eski "Ahlâf" grubunu oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'e ve İslâm'ın tebliğine muhalefette ön saflarda yer alan kişilerin genel itibarıyla Mutayyebûn'un ve Hilfu'l-fudûl'un karşısında yer alan kabilelerden çıkmış olması, İslâm öncesi dönemde meydana gelen kabileler arası gruplaşmaların ve rekabetlerin, İslâm dönemine yansıdığını ve aynı zamanda bu mücadelelerin İslâm aleyhine oluşan muhalefette önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.¹⁴

Asabiyet mücadelesinin Hz. Peygamber'in karşısında yer almada ve İslâm'ı kabul etmede menfi yönde önemli bir etken olduğunu Mahzûm kabilesine mensup olan Ebû Cehil'in şu sözleri ortaya koymaktadır: "Biz ve Abdümenafogulları, şan ve şeref konusunda birbirimizle yarıştık durduk. Onlar yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar çeşitli görevler üstlendiler, biz de üstlendik. Onlar verdi, iyilik etti biz de verdik ve iyilik ettik. Kulak kulağa giden yarış atı durumuna gelince onlar 'şimdi bizden kendisine vahiy gelen bir peygamber var' dediler. Biz bunun dengini nereden bulup çıkaracağız. Vallahi hiçbir zaman onu tasdik etmeyiz."¹⁵ Ebû Cehil'in bu sözlerine dikkat edildiğinde Hz. Peygamber'in gerçek Peygamber olup olmadığıyla ilgilenmediği, meseleyi asabiyetin perspektifinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Ebû Cehil ve onun gibi düşünenlere göre Peygamber'in söylediklerinden ziyade hangi kabileye mensup olduğu daha önemli bir husustur. İslâm öncesi Arap toplumunun şartları göz önünde bulundurulduğunda Ebû Cehil'in bu tavrı daha anlaşılır olmaktadır. Çünkü asabiyetin etkisiyle kendi kabilesinden olmayan birine itaat etmek o dönemde olduğu gibi İslâm'ın ilk yıllarında da kolay kabul edilebilir bir durum değildir. Mamafih Ebû Cehil, Hz. Peygamber'i inanılması ve tâbi olunması gereken bir resûl olarak görmemiş, kabilesine rakip olan Hâşimoğullarının toplum içerisindeki şânını yükseltecek, onlara şeref kazandıracak bir kabile mensubu olarak görmüştür.¹⁶ Ebû Cehil aynı zamanda burada Hâşimoğullarını rakip olarak gören ve kendisi gibi düşünen bütün kabile mensuplarının düşüncesini de dile getirmektedir.

Resulullah'ın tebliğini genel olarak asabiyet perspektifinden değerlendiren ve Hâşimoğullarını Cahiliye döneminden itibaren rakip olarak gören Kureyş'e mensup diğer kabileler, Mekke'de İslâm'ın yayılmasını engellemek için her türlü fırsatı değerlendirmişlerdir. Bu hususta öncelikle Hz. Peygamber'i

¹² Muhammed İbn İshâk, *Siyer-i İbn-i İshâk*, çev. M.Şafii Billik (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 206; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 230-231, 260-261, 290.

¹³ Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 89.

¹⁴ Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri*, 102; Ragıp Çelik, *İslâm'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslâm Tebliğine Etkileri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 127.

¹⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, 254; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 281.

¹⁶ Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 90.

himaye eden Ebû Talib'e bir heyet¹⁷ göndererek ona müracaat etmişler ve yeğenin dinlerini eleştirdiği, ilahlarına kötü söz söylediği ve kavimlerini parçaladığı suçlamasında bulunmuşlardır.¹⁸ İlk müracaatlarında istedikleri sonucu elde edememiş olan Kureyş'in ileri gelenleri Ebû Talib'e ikinci kez başvurarak birinci müracaatlarındaki taleplerini yinelemişler hatta yeğenini davranışından vazgeçir(e)mezse iki taraftan birisi yok oluncaya kadar onlarla savaşılabilecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Kureyş'in bu tavrı Ebû Talib'e ağır gelse de yeğenini onlarla baş başa bırakmaya ve ona olan yardımını esirgemeye gönlü razı olmamıştır.¹⁹ Kureyşliler, Ebû Talib'in Resulullah'ı himaye etme konusunda kararlı duruşundan vazgeçmediğini, kendilerine onu teslim etmeyeceğini anlayınca bir kez daha müracaat etmişler ve kavmin tekrardan bir araya gelmesi için Ebû Talib'e yeğeni karşılığında güzel, yiğit ve cesur olarak nitelendirdikleri İmara b. Velid'i evlatlık olarak alması teklifinde bulunmuşlardır. Kureyşlilerin bu teklifini Ebû Talib kesin bir dille reddetmiş, böyle bir değişimin âdil olmayacağını ifade etmiştir.²⁰ Ebû Talib, Kureyş'in isteğini yerine getirmeyince onlar Hâşimoğullarına karşı düşmanlıkta birleşmişlerdir.²¹ Bu bağlamda asabiyetin etkisiyle Kureyş'in, yeğenini davranışından vazgeçirmesi için sık sık Ebû Talib'e başvurduklarını ve amaçlarına ulaşabilmek için çeşitli yollar denediklerini görmekteyiz.

Mekke müşrikleri genel anlamda asabiyetin etkisiyle Ebû Talib'e başvuruda bulunurken bir yandan da tebliğde bulunan Hz. Peygamber'e ve onun tebliğine olumlu cevap veren Müslümanlara fiziki ve psikolojik olmak üzere çeşitli baskılar uygulamışlardır.²² Ebû Cehil, Ukbe b. Ebî Muayt, Ümeyye b. Halef, Velid b. Muğîre, Hakem b. Ebû'l Âs gibi şahıslar, Hz. Peygamber'e ve ilk Müslümanlara fiziksel ve psikolojik baskı uygulayanların başında gelmektedir.²³ Kureyş'in ileri gelenlerinden olan bu şahıslar, yalnızca kendi kabilelerine mensup Müslümanlara ve herhangi bir kabileye mensubiyeti bulunmayıp kabile korumasından mahrum olan zayıf kişilere baskı uygulamışlardır.²⁴ Asabiyetin diğer kabilelere ve şahıslara karşı koruyucu ve himaye edici gücü, Kureyş'in ileri gelenlerinin hemen herkese baskı ve şiddet uygulamasına imkan vermemiştir. Öz, Kureyş'in sadece belirli kişilere baskı ve şiddet uygulamasını şu şekilde ifade etmektedir: "Müşriklerin ele geçirdikleri herkese işkence yapmaları mümkün değildir. Çünkü kabilecilik buna müsaade etmezdi. O yüzden Müşrikler sadece kendi kabilelerinden veya kabile korumasından mahrum Müslümanlara eziyet edebiliyorlardı. Hatta bırakın özgür insanlara, başka kabilenin kölelerine bile eziyet edemezlerdi. Ancak sataşmak, hakaret etmek, alay etmek veya halkın ayak takımını onların üzerine sürmek gibi tacizleri kapsamadığını da kaydetmeliyiz. Zira Hz. Peygamber, sık sık bu türden saldırılara maruz kalmıştır."²⁵

Hâşimoğullarını rakip olarak gören kabilelerin Hz. Peygamber'e ve İslâm'ın tebliğine karşı tavırlarına dair genel bilgiler verildikten sonra -giriş bölümünde de kısaca değindiğimiz- Hâşimoğullarının

¹⁷ Kureyş heyetinde yer alan kişiler için bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, 206; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 239-240.

¹⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 206-207; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 240-241.

¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 241.

²⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, 212-213; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 242; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/255.

²¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 209.

²² Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 91.

²³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 265; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/254; Belâzürî, *Ensâb*, 1/160; Sami Kılınçlı, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslâm Davetine Yansımaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (01 Haziran 2012), 75.

²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 243, 265, 282-283.

²⁵ Şaban Öz, *Siyer Soruları* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 54.

tarihi rakibi olan Ümeyyeoğullarının ilk Müslümanlara karşı uygulamalarına da özel olarak yer vermek, asabiyetin Hz. Peygamber'in tebliğinde menfi yöndeki rolünü daha da belirgin hale getirecektir.

Hz. Peygamber'in tebliğe başladığı dönemde Mekke'de siyasi ve mali gücün birkaç kabileyle birlikte Ümeyyeoğullarının elinde bulunması, Hâşimoğullarını bu kabilelere nazaran biraz daha geri planda bırakmıştır. Böyle bir ortamda Ümeyyeoğulları -önceden beri süregelen rekabet ortamında- Hâşimoğullarına ticari ve siyasi alanda üstünlük sağladıklarına inanmışlar ve bu dönemde Resulullah'ın peygamberliğini ilan etmesi onları tedirgin etmiş, Hâşimoğullarının tekrardan eski konumlarına kavuşarak kendi üstünlüklerinin sarsılacağı endişesine kapılmalarına sebep olmuştur. Bu durum Ümeyyeoğullarını İslâm aleyhine oluşan muhalefette yer almaya sevk etmiştir.²⁶ Çünkü Ümeyyeoğulları Hz. Peygamber'in İslâm dininin mübelliği olmasından çok, rakipleri Hâşimoğullarının içerisinde çıkmış bir peygamber olarak görüyorlar, onun ne tebliğ ettiğinden çok hangi kabileye mensup olduğu hususunu dikkate alıyorlardı.²⁷ Bu sebeple Hz. Peygamber'e ve İslâm'a karşı oluşturulan muhalefetin ön sıralarında Ümeyyeoğulları yer almıştır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in risaletini, Kureyş içerisinde kendi konumlarını sarsacak bir tehlike olarak görmüşler ve İslâm'ın tebliğini engellemeye yönelik o dönemin şartlarının izin verdiği ölçüsünde yapılabilecek her şeyi yapmaya gayret etmişlerdir.

İslâmiyet'in tebliğinin ilk yıllarında Ebû Uhayha lakabıyla meşhur olan Said b. As²⁸, Ukbe b. Ebî Muayt²⁹, Utbe ve Şeybe b. Rebia³⁰, Ebû Süfyan³¹ Ümeyyelilerin reisleri konumunda ve Mekke'nin sözü dinlenen şahısları arasında yer almaktaydılar. İbn Sa'd'ın ve Belâzürî'nin verdiği bilgilerden hareketle Ümeyyelilerin ileri gelenlerinden olan bu kişilerin Hz. Peygamber'e ve İslâm'ın tebliğine karşı çıkmaları aynı oranda olmamıştır. Ukbe b. Ebî Muayt'ın düşmanlığı fiili saldırıya varacak kadar ileri seviyede olmuş, Ebû Süfyan ile Utbe ve Şeybe b. Rebia'nın düşmanlıkları ise Resulullah'a özel bir kin duyacak kadar aşırı derecede olmamış, diğer bazı Kureyş Müşriklerinin düşmanlıkları seviyesinde olmuştur.³² Hz. Peygamber'e düşmanlık besleyen ve İslâm'a tebliğinde ona muhalefet eden Ümeyyeliler arasında Harb b. Ümeyye'nin kızı ve aynı zamanda Ebû Leheb'in hanımı olan Ümmü Cemil'in ayrı bir yeri vardır.³³ Ümmü Cemil, Resulullah'a çeşitli eziyetler etmiş ve kocası ile kendisi hakkında Tebbet süresi nazil olmuştur.³⁴ Ümeyyeoğullarının Hz. Peygamber'e karşı muhalefetleri önce davasından vazgeçirmek şeklinde başlamış, sonra daha da sertleşerek şiddetli hale gelmiştir.

Netice itibariyle Arap zihin yapısında önemli bir yer edinmiş olup içerisinde menfi ve müspet özellikleri potansiyel olarak bir arada bulunduran asabiyet olgusu, Kureyşli bazı kabilelerin İslâm'ın tebliğine karşı muhalefet etmelerine sebep olmuştur. Köklü bir asabiyet anlayışının her yönüyle kuşat-

²⁶ Sariçam, *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri*, 102.

²⁷ Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 93.

²⁸ Belâzürî, *Ensâb*, 1/177.

²⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 203; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/254; Belâzürî, *Ensâb*, 1/184.

³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/254.

³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/254; Belâzürî, *Ensâb*, 1/160.

³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/254; Belâzürî, *Ensâb*, 1/160; Sariçam, *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri*, 101-118.

³³ Sariçam, *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri*, 111.

³⁴ Belâzürî, *Ensâb*, 1/158.

tığı böyle bir toplumsal yapı içerisinde tebliğin ilk anından itibaren Hz. Peygamber, Cahiliye asabiyetinin menfi yönleriyle mücadele etmiş, tesirlerini en aza indirmeye çalışmıştır. Her türlü eziyetlere ve baskılara rağmen İslâm'ın tebliğini başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir.

2. ASABİYETİN İSLÂM'IN TEBLİĞİNE MÜSPET ETKİSİ

Asabiyet olgusu, içerisinde menfi ve müspet özellikleri bir arada bulundurması sebebiyle İslâm'ın tebliğinde menfi yönde etkisi olduğu gibi müspet yönde de etkide bulunmuştur.³⁵ Bir başka ifade ile kabile asabiyeti İslâm'ın tebliğinde ve Müslümanların himaye edilmesinde olumlu yönde katkıda bulunmuştur. Kureyş'e mensup kabilelerin ekseriyeti Hz. Peygamber'in nübüvvetinin gerçek oluşunu dikkate almaksızın kendi kabilelerine mensup olmaması hasebiyle ona düşmanca tavırlar sergilemelerine karşılık Hâşimoğullarının da kendi kabilelerine mensup olması sebebiyle -hepsi İslâm dinini benimsemiş olmasa da- Hz. Peygamber'i himaye etmeleri, asabiyetin İslâm'ın tebliğinde müspet yönde etkide bulunduğunun göstergesidir.

Ebû Talib'in yeğenini himayede bulunması ve diğer kabilelere karşı Hâşimoğullarını -birkaç istisnası olmakla birlikte- topyekun onu korumaya teşvik etmesi Asabiyetin müspet yönde rol oynadığının en bariz örneğini oluşturmaktadır.³⁶ İslâm'ın tebliğinin ilk yıllarında Hâşimoğullarının reisi konumunda bulunan Ebû Talib, şahsen davete olumlu cevap vermese de hem yeğeni olması hem de onu çok sevmesi sebebiyle Hz. Peygamber'i daima desteklemiş,³⁷ hayatta olduğu sürece onu koruyacağına dair söz vermiştir.³⁸ Kureyşli kabileler yeğeninin davranışından vazgeçmesi ve himayesini ondan kaldırması için Ebû Talib'e birçok kez başvurmuşlar ancak Ebû Talib isteklerini yerine getirmemiş ve bu davranışlarıyla birlikte onların yapmış oldukları eziyetlerini eleştiren bir şiir söylemiştir.³⁹

Ebû Talib, söz verdiği üzere kararlı duruşundan vazgeçmeyerek Hz. Peygamber'i kabilesiyle birlikte himaye etmiş, hatta yeğeni için ona muhalefet edenlerle savaşmayı bile göze almıştır.⁴⁰ İbn Sa'd'ın aktarmış olduğu bilgiye göre; İslâm'ın tebliğine muhalif olan Kureyşli kabileler Ebû Talib'e başvurmuşlar, akabinde Hz. Peygamber ile görüşmüşler ve davasından vazgeçmesi yönündeki taleplerini iletmışlerdir. Ebû Talib'den ve Hz. Peygamber'den bekledikleri karşılığı alamayan Kureyşliler, Resulullah'a suikast yapmayı planlayarak onu öldürme şayiasını Mekke'de yaymışlardır. Bu olaydan sonra Resulullah, Kureyş'in verdiği tepkiler karşısında çok üzülmüş ve bir süre gözden kaybolmuştur. Ebû Talib, yeğeninden haber alamayınca Beni Hâşim'den ve Beni Muttalib'den bir grup genci toplayarak Kureyş'in ileri gelen müşriklerinin yanına göndermiş, yeğenine zarar vermiş olmaları durumunda onları öldürmelerini istemiştir.⁴¹ Anlaşılacağı üzere Ebû Talib, yeğenini korumak için savaş çıkması pahasına hiçbir şeyden imtina etmemiştir.

³⁵ Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 123.

³⁶ Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 96.

³⁷ Esra Atmaca, "Hz. Peygamber'in Tebliğine Tepkileri Bakımından Abdülmuttalib'in Çocukları -Asabiyet Bağlamında Bir Değerlendirme-", *Akademik Siyer Dergisi* 4 (30 Haziran 2021), 40.

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 225-226, 246; Belâzürî, *Ensâb*, 1/150.

³⁹ "Kavmi gördüm, aralarında hiçbir sevgi yok. Bütün bağ ve zincirleri koparmışlar, bize düşmanlık ve ezalarını açıkça ortaya koymuşlar..." Şiirin devamı için bkz. İbn İshak, *es-Sîre*, 215-216; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 246-253.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/256; Atmaca, "Hz. Peygamber'in Tebliğine Tepkileri Bakımından Abdülmuttalib'in Çocukları -Asabiyet Bağlamında Bir Değerlendirme-", 36.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/255-256.

Kureyş'in baskı ve eziyetlerine karşı yeğenin yanında yer alan Ebû Talib, kendi kabilesi olan Hâşimoğulları ile Muttaliboğullarının⁴² diğer fertlerini de Resulullah'ı korumaya çağırmıştır. Ebû Talib'in çağrısına bu iki kabilenin mensupları olumlu yanıt vermişlerdir.⁴³ Ebû Talib, bu şekilde bir tutum sergiledikleri için ve onların Hz. Peygamber'i himaye etmede sebat göstermeleri amacıyla Hâşimoğullarını ve Muttaliboğullarının eski şan ve şereflerini dile getiren, bu kabileler içerisinde Hz. Peygamber'in değer ve itibarını da ifade eden bir şiir söylemiştir.⁴⁴ Ayrıca Benî Hâşim ile Benî Muttalib'in hem Cahiliye döneminde hem de İslâmî dönemde daima bir olup dayanışma içerisinde oldukları, ayrılık yaşamadıkları da ifade edilmiştir.⁴⁵

Hâşimoğullarına mensup bütün fertlerin aynı minvalde hareket etmeyip Hz. Peygamber'in karşısında yer almayı tercih ederek ona çeşitli sorunlar çıkarttıklarına dair örnekler de bulunmaktadır. Bunun en bilineni Hz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb'in sergilemiş olduğu tutumdur. Ebû Leheb, Hâşimoğullarının tüm fertlerine yapılmış olan çağrıya olumlu yanıt vermemiş, Araplardaki akrabalık duygusuyla bağdaşmayan bir tavır sergileyerek kabilesinin ve Hz. Peygamber'in karşısında yer almayı tercih etmiştir.⁴⁶ Ebû Leheb'in bu tutumu hakkında çeşitli sebepler ileri sürülmüştür.⁴⁷ Görüldüğü üzere istisnai olarak bazı kabile mensuplarının asabiyete muhalif yönde hareket ettiğinin örnekleri de bulunmaktadır.⁴⁸

Hz. Peygamber'in bir diğer amcası olan Hz. Hamza'nın Müslüman olmasında asabiyetin etkisini görmek mümkündür. Hz. Hamza'nın İslâmiyet'i kabul etmesi, yeğeni Hz. Peygamber'e Ebû Cehil'in onu incitecek sözler söylediği haberini almasıyla aniden olmuştur.⁴⁹ Asabiyet kaynaklı kabile dayanışmasının etkisiyle ve yeğenini her durumda koruma iç güdüsüyle Hz. Hamza, anlık bir kararla Ebû Cehil'in karşısına çıkmış, yeğenine yapılanın hesabını sormuş ve İslâmiyet'i kabul ettiğini ilan etmiştir.⁵⁰ Câbiri, Hz. Hamza'nın Müslüman olmasını "Muhammedî davetin karşıtlarına 'kabilevi' meydan okuma" olarak nitelendirmiştir.⁵¹

SONUÇ

Arap kabile yapısının temelini oluşturan asabiyet, Cahiliye döneminde olduğu gibi nübüvvetin ilk yıllarında Mekke'de bulunan Kureyş kabilesi içerisinde de etkinliğini devam ettirmiş, İslâm dinin yayılmasında gerek menfi yönde gerekse de müspet yönde etkide bulunmuştur. Nitekim Cahiliye döneminden beri devam eden Ahlâf-Mutayyebûn bloklaşması ve Ümeyye-Hâşim mücadelesi, Kureyş'in

⁴² Beni Hâşim ile Beni Muttalib'in ittifakının başlangıcı için bkz. Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri*, 95-97; Hudaýr Abbas el-Cümeýlî, *Kureyş -İslâm Öncesi Arap Hayatına Etkisi-*, çev. Asım Sarıkaya (İstanbul: Endülüş, 2018), 86.

⁴³ İbn İshâk, *es-Sîre*, 207, 209, 216; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 243.

⁴⁴ Şiir için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 243-244.

⁴⁵ el-Cümeýlî, *Kureyş -İslâm Öncesi Arap Hayatına Etkisi-*, 86.

⁴⁶ Hz. Peygamber ile Ebû Leheb arasındaki münasebet için bkz. Abdulhalim Oflaz, "Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (15 Haziran 2020), 167-185.

⁴⁷ Sarıçam, Ebû Leheb'in bu tavrını Harb b. Ümeyye'nin kızı Ümmü Cemil ile evli olmasıyla açıklamıştır. Sarıçam, *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri*, 140; Apak ise kayınbiraderi Ebû Süfyan ile ticari ilişkilerinin iyi olması ile açıklamıştır. Adem Apak, "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler", *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (21 Ağustos 2021), 87; Hamidullah ise Belâzürî'den naklettiği Ebû Talib ile yaşanan bir olayla açıklamıştır. Muhammed Hamidullah, "Hz. Muhammed'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi", çev. İsmail Yakıt, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (30 Haziran 1986), 212.

⁴⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 207; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 243; Belâzürî, *Ensâb*, 1/166.

⁴⁹ Atmaca, "Hz. Peygamber'in Tebliğine Tepkileri Bakımından Abdülmuttalib'in Çocukları -Asabiyet Bağlamında Bir Değerlendirme-", 43.

⁵⁰ İbn İshak, *es-Sîre*, 233; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 262; Belâzürî, *Ensâb*, 2/741-742.

⁵¹ Câbiri, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 106.

İslâm karşısındaki konumlarında belirleyici unsurlardan birisi olmuştur. Nübüvvetin ilk yıllarında asabiyyetin etkisiyle kabilelerin İslâm karşısındaki konumlarını üç grup halinde tasnif edebiliriz. Bunlar; Hz. Peygamber'in İslâm'ın tebliğinde onu koruyanlar ve ona yardımcı olanlar, ona muhalefet edip tebliğini engellemeye çalışanlar ve tarafsız olup herhangi bir tepki vermeyenlerdir.

Asabiyyetin İslâm'ın tebliğine menfi etkisi kapsamında değerlendirebileceğimiz Hz. Peygamber'in önde gelen muhaliflerinin genellikle Mutayyebûn'un ve Hilf'ul fudûl'un karşısındaki kabilelerden çıkmış olması, Cahiliye döneminde teşekkül etmiş bulunan kabile gruplaşmalarının ve kabile rekabetlerinin nübüvvetin ilk yıllarına yansıdığını ve İslâm aleyhine oluşan muhalefette önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde kendi kabilelerinden olması ya da ittifak yapılan kabileye mensup olması sebebiyle Hz. Peygamber'in tebliğinde -iman etmemiş olsalar bile- onu himaye etmişler ve onu her durumda koruyacaklarına dair söz vermişlerdir.

Asabiyyet olgusunun tam tersi yönünde hareket edenlerin bulunması da bir vaki'dir. Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib, onun tebliğine açıkça olumlu bir cevap vermemiş olmasına rağmen her şartta onu koruyacağına dair söz vermiş, bir diğer amcası olan Ebû Leheb ise kabilesiyle birlikte hareket etmeyip Hz. Peygamber'e muhalefet edenlerin safında yer almıştır. Bu iki örnek, içerisinde hem müspet hem de menfi özellikleri aynı anda barındıran asabiyyetin İslâm'ın tebliği ve Hz. Peygamber'i himayesi hususunda özelliklerinden hangisinin ön plana çıkacağında insanların tercihinin etkili olduğunu da gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. ed. Hüseyin Kahraman. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Baskı., 2022.
- Apak, Adem. “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”. *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (21 Ağustos 2021).
- Atmaca, Esra. “Hz. Peygamber’in Tebliğine Tepkileri Bakımından Abdülmuttalib’in Çocukları -Asabiyet Bağlamında Bir Değerlendirme-”. *Akademik Siyer Dergisi* 4 (30 Haziran 2021), 32-57.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbu'l-Eşrâf*. ed. Adnan Demircan. çev. Mehmet Akbaş - Musa Yılmaz. 4 Cilt. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Birinci., 2020.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Siyasal Akli*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 2. Baskı., 2001.
- Cümeylî, Hudayr Abbas el-. *Kureyş -İslâm Öncesi Arap Hayatına Etkisi-*. çev. Asım Sarıkaya. İstanbul: Endülüs, 2018.
- Çelik, Ragıp. *İslâm'ın Asabiye Bakışı ve Asabiyetin İslâm Tebliğine Etkileri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. “Hz. Muhammed’in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi”. çev. İsmail Yakıt. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (30 Haziran 1986).
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakka vd. 1-2 Cilt. Beyrut, 2005.
- İbn İshâk, Muhammed. *Siyer-i İbn-i İshâk*. çev. M.Şafii Billik. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Baskı., 2012.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. ed. Adnan Demircan. çev. Musa Kazım Yılmaz. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.
- Kılınçlı, Sami. “İslâm Öncesi Arap Toplumunda Kabileler Arası Rekabetin İslam Davetine Yansımaları”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (01 Haziran 2012), 57-87.
- Oflaz, Abdulhalim. “Ebû Leheb ve Hz. Peygamber ile Olan Münasebetleri”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (15 Haziran 2020), 167-185.
- Öz, Şaban. *Siyer Soruları*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Sarıçam, İbrahim. *İslâm Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Hâşimi İlişkileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı., 2021.
- Watt, Montgomery. *Muhammed Mekke'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: KURAMER, 2. Baskı., 2020.

HABEŞİSTAN HİCRETİNE KADAR MÜSLÜMAN KADINLARIN DURUMLARI

Serap Toğuşlu*

GİRİŞ

İslâm'ın tebliğ sürecinin arzulanan hedefe ulaşması pek de kolay olmamıştır. Bilhassa Mekke dönemi ilk Müslümanlar açısından çok zorlu sınavların verildiği bir dönem olmuştur. Müşrikler, toplumun her kesiminden müntesibi olan müminlere karşı baskı, tehdit, sözlü ve fiilî saldırılar, dinden döndürme çabalarına varıncaya kadar çok çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bi'setin 5. ve 6. (M. 615-616) yıllarında gerçekleşen Habeşistan hicretlerini, Mekke'deki tahakküme dayalı bu düzene karşı yapılmış bir başkaldırı olarak anlamak yerinde olacaktır. İman edenlere uygulanan baskı ve şiddet en fazla toplumda köle ya da azatlı Müslüman veyahut da kabilesi zayıf olanlar üzerinde hissedilmekteydi. Eğer bu Müslüman bir kadın ise bu hâl daha zorlayıcı olmaktadır. Bu kadınlar zengin ve aristokrat ailelere mensup olduğu gibi zayıf ve yoksul, köle statüsünde olmak üzere toplumun her kesiminden bulunmaktaydı. Tebliğimiz Habeşistan Hicretine kadar bir dönemde İslâm'ı kabul eden kadınların Hz. Peygamber'in çağrısıyla nasıl tanıştıkları, nasıl cevap verdikleri, toplum içindeki konumları, akrabalık ilişkileri gibi çeşitli hususları ortaya koymak amaçlı yapılmış bir çalışmadır.

1. İSLÂMİYET'İN DOĞDUĞU ORTAMDA KADININ GENEL DURUMU

İslâm'ın Mekke dönemi denince akla ilk olarak İslâm inanç sisteminin teşekkül etmesi ve fert planındaki pratikler gelmektedir. İnanç sisteminde meydana gelen değişim ve dönüşümlerin hem fert hem de toplum bazında anlaşılabilmesi ise Kur'an vahyinin indiği toplumunun dini-sosyal yaşamı ve siyasi özelliklerinin gerektiği gibi anlaşılabilmesi ile mümkün görünmektedir.¹ Biz ise tebliğimizin çizmiş olduğu sınırlılıklar dolayısıyla o döneme geniş bir perspektiften değil o dönem kadının toplum içindeki sosyal, ekonomik ve kültürel durumu hakkında genel bilgiler çerçevesinde kalacağız.

Kendine özel anayasasıyla aristokrat site devleti Mekke'nin de² içinde bulunduğu Arap Yarımadasında İslâm'dan önceki inanç, fikir ve davranışlar, İslâmî devirde "Câhiliye" şeklinde adlandırılmaktadır. Bu dönem Müslüman bireylere ait kolektif bilinçte tamamen olumsuz bir anlam ihtiva etmektedir.³

* Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, stoguslu73@gmail.com

¹ Mustafa Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenmesi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 53.

² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 695-697.

³ Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 11.

O dönemi toptan zemmedici bir tavır takınmadan, kadının toplum içindekini yerini anlama noktasında bizim için en önemli olan kaynak Kur'an-ı Kerim'e başvuracağız. ⁴ Kur'an'da yer alan

“Onlardan birine kızı olduğu müjdelendiği zaman yüzü kapkara kesilir ve yutkunur. Kendisine verilen müjde yüzünden, milletten gizlenmeye çalışır; şimdi onu utana utana tutsun mu, yoksa onu top-rağa mı gömsün? Ne kötü hüküm veriyorlar.”⁵ “Demek O, yarattıkları arasından kızları kendisine alıp da oğulları size verdi öyle mi? Ama Rahman'a izafe ettiği bir kız çocuğu ile müjdelenince o kim-senin içi öfkeyle dolar ve yüzü simsiyah kesilir.”⁶

“Nefisler eşleştirildiği zaman ve diri diri toprağa gömülen kız çocuğuna hangi suçtan ötürü öldürül-düğü sorulduğu zaman ...”⁷

Âyetler, kız çocuğu doğduğu müjdelenen bir babanın utanç ve alay konusu olma noktasında halet-i ruhiyyesini özetlerken bir yandan da o döneme hâkim olan kız çocukları ve kadınların, erkeklere nazaran daha aşağı olan konumlarını bizlere tasvir etmektedir.⁸ İslâmiyet öncesi dönemde erkek egemen bedevi telakkisine göre kız çocukları erkek olarak dünyaya gelmedikleri için doğuştan kusurludurlar. Bu nedenle ailenin eksik, değersiz ve yüz kızartıcı ferdi olarak kabul edilen kızların öldürülmesinde de bir mahzur görmemişlerdir.⁹ Allah Resûlü İslâm'ı kabul eden kadınlardan biat alırken çocuklarını öldürmemelerini de şart koşturmuşur.¹⁰

Araplar nezdinde erkekler tartışma götürmez bir üstünlüğe sahiplerdi.¹¹ Akrabalık bağları erkekler vasıtasıyla kurulmakta olup bu yönüyle Arap ailesi ataerkil aile olarak kabul edilmektedir.¹² Arap toplumunda kadınlar başlıca iki sınıftan teşekkül etmekteydi. Hür kadınlar ve câriyeler. Bu sınıf arasında önemli farklılıklar bulunmaktaydı. Araplar nezdinde câriyesi ile dişi deveyi arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktaydı. Hatta genç ve güzel olanları sahipleri tarafında fuhşa zorlanarak kazanç kapısı olarak kullanılabilmekteydi. Hür kadınların vaziyeti ise câriye kadınlardan iyi olmakla beraber yine hukuken erkeklere denk bir statüde değillerdi.¹³ Mekke, Yesrib, Tâif gibi o dönemin gelişmiş şehirlerinde ileri gelen kabile kızları saygın bir konumda oldukları bilinmektedir.¹⁴ Bununla birlikte üç ve üçten fazla şerefli oğlu olan kadın “şerefli kadınlar” arasında sayılmaktaydı.¹⁵ Buna rağmen kadın ancak çocuk doğurduktan sonra aileye dâhil olabiliyordu. Araplar'da evlenmenin gayesi nesil elde etme idi.

⁴ Adnan Demircan, “Kur'an'ın Nüzûl Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine”, *Bir Bilim Olarak Siyer ve Kaynakları*, ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 118.

⁵ Nahl 16/58-59. Ömer Özsoy - İlhami Güler (ed.), *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2019), 136.

⁶ Zuhruf 43/17. Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, 315. İlgili âyet Bazergan'a göre vahyin 5. yılında indirilmiştir.

⁷ Tekvir 81/7-8. Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, 239. İlgili âyet Bazergan'a göre vahyin 1. Yılında indirilmiştir.

⁸ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 1/138.

⁹ Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 228.

¹⁰ Mümtehine 60/10.

¹¹ Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 59.

¹² Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, 226.

¹³ Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 121.

¹⁴ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, 226.

¹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichten Stater (Beyrut: Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, t.s), 455.

Kısır olmak hoş görülmemek bir yana uğursuzluk olarak addedilmiştir. Çocuk doğurmadan ölen kadının kocasına taziye dileklerinde bile bulunulmamaktaydı. “Kadınlarla istişare ediniz sonra da onlara muhalefet ediniz.”¹⁶ Arap atasözü o dönem kadının durumu özetler niteliktedir.

Hür kadınların bir kısmı şehirlerde yaşarken bir kısmı da çöl ve vahalarda göçebe bir şekilde yaşam sürmekteydi. Bedevi erkekler savaşlarda yağma ve talanla boğuşurken kadınlar da çadırda çocuklarıyla ilgilenmek, hayvanların sütünü sağmak, deve tüyünden kıyafet ve çadır örmek, hurma lifinden hasır yapmak gibi vazifelerle uğraşmaktaydı. Bunun yanında savaşta askerlere su taşımak, onları cesaretlendirici şiirler okumak, bu sırada yaralı varsa onları tedavi etmek onun görevleri arasındaydı. Ancak bu yaptığı görevler ona herhangi bir hak ve şeref sağlamamaktaydı.¹⁷ Zira o insan olması hasebiyle değer kazanmamaktaydı, ancak kocasına dokunduğu menfaati nispetinde itibar ve şeref kazanmaktaydı.¹⁸ Toplumun hor görülen bireyleri kabul edilirken, kendilerine hiçbir zaman sosyal-siyasi anlamda bir hak tanınmamıştır. Evlenme ve boşanma gibi ailenin kurulması noktasında büyük bir öneme sahip olan bu hukukî kurumlar düzenli ve ciddi bir müesseseye sahip değildi. Erkek istediği kadar kadınla evlenebilme hakkına sahipken, eşini boşama noktasında sû-i istimal edici uygulamalara sahipti.¹⁹ Bunlardan zihâr²⁰ ve îlâ²¹ gibi kadına zarar vermek amaçlı uygulamalar arasında bulunmaktaydı. Kadının mensubu olduğu ırkı, bedensel engelleri, derisinin rengi gibi nitelikleri sebebiyle o dönemde ayıplanıp, kınanır ve ağza alınmayacak müstehcen içerikli şiir ve ithamlara konu olabilmeydi.²² Kızlara, kadınlara ve çocuklara kalan mirastan pay verilmemekteydi. Yalnızca at binerek savaşan ve ganimet peşinde koşanlara mirastan almaya hakkı vardı. Bununla birlikte o dönemde kızına miras bırakan kimseler de bulunmaktaydı.²³

Hız. Muhammed (sav) ilk vahyin nüzûlüyle almış olduğu peygamberlik vazifesinin ifası sırasında kadınların irşadına önem vermiş, onların desteğini her an yanında hissetmiştir. O bir hadislerinde “Dünya geçici bir metadan ibarettir. Dünya metanın fayda veren en hayırlı varlığı sâliha kadındır.”²⁴ Buyurarak yaşadığı toplumda insan neslinin yarısını teşkil eden kadına değer vermiş, ezilip, horlanmasına karşı çıkmış, onlara gerekli ilgiyi göstererek hukukunun korunması noktasında gerekli çabayı göstermiştir.

2. İLK VAHİY VE RİSÂLET

¹⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm* (b.y: Dâru's-Sâkâ, 1422-2001), 8/209-225.

¹⁷ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, 121.

¹⁸ Necdet Çağıl, “İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın” (Kur’ân’ın Anlaşılması Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 2011), 201.

¹⁹ Mücteba Uğur, *Hiri Birinci Asırda İslâm Toplumu* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 19-22.

²⁰ Ahmet Yaman, “Zihâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 44/387. Zihâr câhiliye döneminde bir erkeğin, karısını veyahut karısının yüz, baş, sırt gibi vücut bölümlerini kendisi için evlenilmesi yasak olan bir kadına benzeterek haram kılmasıdır. O dönem bir boşama şekli olarak görülmektedir. “Sen bana annemin sırtı (zahri) gibisin” ifadesiyle kullanıldığından zihâr adını almıştır.

²¹ Hamdi Döndüren, “İlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000), 22/61-62. Erkeğin, yemin, adak veyahut da bir koşul öne sürmek suretiyle hanımıyla cinsel ilişkide bulunmayı kendisine haram kılması ifade eder.

²² Çağıl, “İslâm Öncesi Mekke Toplumu Kadını”, 213. Nitekim Hassân b. Sâbit bir şiirinde siyah tenli birisini annesini hedefe koyarak şöyle alay konusu yapmaktadır. “Senin annen Sudanlı bir siyahıdır ki, parmakları erkek çekirgeleri andırmaktadır.”

²³ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 325. Câhiliye’de oğluna iki pay, kızına da bir pay miras bırakan ilk kişi Zü'l-Mucâsîd el-Yeşkürî’dir.

²⁴ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.s), 2/1090 (No:1467).

Yukarda ana hatlarıyla Mekke devri câhiliye döneminde kadının sosyo-kültürel durumu hakkında bilgi vermeye çalıştık. Böyle bir sosyal çevrede risâlet ile görevlendirilmeden yaklaşık birkaç yıl kadar önce Hz. Muhammed (sav), Hira mağarasında toplumdan ayrılarak inzivaya çekilerek günlerini tefekkürle geçirmekteydi. Kırk yaşlarında iken Hira'da bulunduğu bir sırada Cebrail (as) vasıtasıyla Alak 96/1-5. âyetlerin nâzil olması ise yirmi üç yıl sürecektir bi'setin başlangıcı olmuştur.²⁵ İlahi mesajın genişleyen halkalar halinde evrensel bir boyuta ulaşması ise ciddi fedakârlık gerektiren bir inananlar zümresi ile imkân bulmuştur. Bu nedenle emek veren erkek, kadın, çocuk, hür, köle olmak üzere muhtelif yaş ve cinsiyetten ve toplumun her tabakasından bu insanlar her daim minnet ve şükran duygularıyla anılagelmiş, sergilemiş oldukları azim ve kararlılık ise kendilerinden sonra gelen nesiller için örnek teşkil etmiştir.²⁶ Nitekim kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim "*es-sâbikûne'l-evvelûn*"²⁷ kelimelerinde ifade bulan âyetinde Kur'an, muhacir ve ensardan ilk Müslüman olanların üstünlüğünü açık bir nas ile tespit ederken, kendilerinden sonra gelerek onlara güzellikle tabi olanları da bu kapsama dâhil etmiştir.²⁸ Bu yüce mevkiye, gösterilen ihlas ve samimiyetle ortak olunabileceğini bildirirken, kıyamete kadar gelecek ümmet-i Muhammed için bir beşaret niteliğindeki manifestonun açık ifadesidir, diyebiliriz.

Habeşistan hicretine kadar İslâmî tebliğin geçirdiği merhaleleri ana hatlarıyla vermek tebliğimizin gerektiği gibi anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır.

2.1. Yakın Çevreye Çağrı

Bu anlamda İslâm'ın Mekke şehrinde yayılması hususunda dikkate alınması gereken konulardan biri akrabalık ilişkileridir.²⁹ Bu organik bağın hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmakla birlikte bu süreçte müspet taraflarının ön planda olduğu kanaatindeyiz. Zira Hz. Peygamber getirdiği mesajı ilk olarak yakın akrabalarından yaymaya başlamıştır. İlk inanan ve ona indirileni ilk tasdik eden Müslüman Allah Resûlü'nün eşi Hz. Hatice (r.a) olmuştur.³⁰ Bu mesaja verdiği olumlu yanıt yanı sıra böyle bir tecrübeyi ilk defa yaşayan eşinin yaşadığı endişe ve korkuyu izale ederek onu sakinleştirmiş akabinde "Sen doğruyu söyleyen, emaneti koruyan ve sıla-i rahimde bulunan birisin."³¹ Sözleriyle kendisini kendisine anlatarak yaşadığı bu süreci anlamlandırmasında yardımcı olmuştur. Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de eşinin peygamberlik vazifesine inanmayan kadınların zikredilmesi yanı sıra³² Hz. Hatice'nin mali yönden eşine bağlı olmaması, onun İslâm'ı kabulünün herhangi bir zorlama ve baskı ile değil içsel

²⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebevîyye*, thk. İbrahim el-Ebyârî vd. (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, t.s), 1/233.

²⁶ Hüseyin Güneş, *İlk İman Eden Hanımlar*, ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 13.

²⁷ Tevbe 9/100. "*Muhâcirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.*"

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berduni - İbrahim Atfiş (Kahire: Dâru Kütübü'l-Mısriyye, 1964), 8/236-238. Nitekim Hz. Ömer Tevbe 9/100. âyeti okurken الأنصار kelimesini ref ile وَالَّذِينَ kelimesini de ensar kelimesinin sıfatı olarak vav'sız, "İslâm'a girişte öne geçen ilk muhacirlerle onlara güzelce tâbi olan ensar" anlamına gelecek şekilde okuduğu, bu duruma itiraz eden ve Kur'ân-ı Kerim'den farklı âyetleri delil getiren Ubey b. Ka'b'a verdiği cevap çok manidardır. "Biz yükseltildiğimiz bu yüce mevkiye, herhangi bir kimsenin ortak olabileceği fikrinde değildik."

²⁹ Rıza Savaş, "Mekke'de İslâmiyet'in Yayılmasına Akrabalık Açısından Bir Bakış", *İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi* 2/4 (2004), 35.

³⁰ Ömer Sabuncu, *Peygamber Evinin Hanımları Hz. Hatice Bint Huveylid* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 31.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410-1990), 1/153.

³² Tahrim 66/10.

bir eylem sonucu olduğunun birer göstergeleridir.³³ Ayrıca izdivaçları öncesinde birlikte yürüttükleri ticari seferler sırasındaki tavır ve davranışları beraberinde, izdivaçları sonrasında birlikte sürdürdükleri aile yaşamının onun üzerinde bıraktığı olumlu tesirler bu davete verdiği cevabın en önemli nedenleri arasında kabul edilebilir. İbn İshak (ö. 150/768), Hz. Hatice'nin Allah Resûlü'nün yanındaki konumuyla ilgili olarak "Hz. Hatice İslâm dininin samimi bir yardımcısı idi. Hz. Muhammed ona sığınır, onun yanında huzura kavuşurdu."³⁴ Şeklindeki sözleri bu durumu çok güzel ifade etmektedir. Peygamberliği- nin en zorlu dönemlerinden biri olan vahyin ilk on yılında yanında canıyla, malıyla destek olan eşi Hz. Hatice olmuştur.³⁵

Allah Resulü, Duhâ 93/1-11³⁶ ve Müddessir 74/1-5³⁷ âyetlerin nâzil olmasından itibaren yaklaşık olarak üç ya da dört yıl süren bir dönemde Hz. Hatice'den sonra ailesini peygamberliğini tasdike davet etmiştir.³⁸ Hz. Hatice'den sonra çağrıya kulak verenler Peygamber evinin kızları Zeynep, Rukiye ve Ümmü Külsûm ve Fâtıma olmuştur.³⁹ O sırada Hz. Fâtıma yaklaşık beş yaşlarında bir çocuktur.⁴⁰ Nübüvvetin kaynağında yetişen ve büyüyen bu süreçte de iyi ve kötü her daim babalarının yanında olan evlatlarının her biri bu zorlu sınavda paylarına düşeni almışlardır.

2.2. Gizli Davet Dönemi

İlk vahyin alınmasından sonraki süreç, gizli davet dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönemin üç-dört yıl sürdüğünü nakleden kaynaklar⁴¹ yanında bir yıl devam ettiğini rivayet edenler de mevcuttur.⁴² Bu dönemin isimlendirilmesinden hareketle davetin Mekkeli müşriklerden gizlendiği anlamı çıkarılmalıdır. İbadetlerin gizlice yapılırken, davetin Mekkeli müşrikler ortasında yapılmadığı manasını çıkarmak daha doğrudur.⁴³ Bu döneme Muhammed İbn Sa'd (ö. 230/845) ve Taberî'nin (ö. 310/923) belirttiği gibi hem gizli hem de açıktan davet dönemi diye adlandırmamız mümkün görünmektedir.⁴⁴ Bu dönemde Allah Resûlü'nün eşi Hz. Hatice ve kızlarından sonra himayesinde büyüttüğü amcası Ebû Tâlib'in oğlu Hz. Ali, azatlısı Zeyd b. Hârise ve Hz. Ebû Bekir İslâm'ı kabul etmişlerdir.⁴⁵ Hz. Peygamber

³³ Rıza Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 3/93.

³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshak, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 243; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ*, thk. Hâfız Azîz Bey v.d. (Beyrut: Kütübü's-Sekâfe, ts.), 1/240.

³⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415), 1/102.

³⁶ Bazergan'a göre vahyin 2. Yılında nazil olmuştur. Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, 797.

³⁷ Bazergan'a göre vahyin 2. Yılında nazil olmuştur. Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, 797.

³⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ*, 1/241-244; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zerkeli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417), 1/111.

³⁹ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2003), 1/153; Ömer Sabuncu, *Peygamberimiz'in Kızları*, ed. Adnan Demircan- Ömer Sabuncu (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 13.

⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/16. Hz. Fâtıma'nın bi'setten beş yıl önce doğduğu kaydedilmektedir.

⁴¹ İbn İshak, *es-Sîre*, 145; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/262; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/161.

⁴² Şaban Öz, *Farklı Siyer'i Okumak Bir Siyer Eleştirisinin Eleştirisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2017), 134. Şaban Öz, kaynaklarda yer alan nakiller özelinde bu dönemle ilgili bir tahminde bulunmanın güç olmakla birlikte ama bir yıl sürmüş olabileceğini ifade eder.

⁴³ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 111.

⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/156; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1407), 2/317,323.

⁴⁵ Mevlânâ Şiblî Nu'mânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü'n-Nebî)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 145.

bu dönemde kıldığı namazları ıssız vadilerde kılardı. Kuşluk namazını ise Kâbe’de rahatça eda edebilmektedir. Zira bu namaz Kureyşli müşriklerin inancında mevcuttu.⁴⁶

İslâm’ın Mekke döneminde ilk Müslümanların İslâm’ı kabul etmelerinde bir esas teşkil eden Dârülerkam’ın evini de bu minvalde zikretmek yerinde olacaktır. İlk Müslümanlardan Benî Mahzûm’dan Erkam b. Ebi’l-Erkam’a ait olan bu ev⁴⁷ Sahâbilerin Müslüman olmalarında bir milat kabul edilmiştir.⁴⁸ İlk dönem kaynaklarında doğrudan ya da dolaylı olarak bahsedilen bu ev, Müslümanların bir araya geldikleri, namaz kıldıkları, Mekke halkı ile ilgili meseleleri konuştukları ve Allah Resûlünden Kur’an âyetlerini öğrendikleri bir merkez üs vazifesini ifa etmiştir.⁴⁹ Bu dönem, Habeşistan’a ilk hicretten sonra vahyin 6. yılında gerçekleşen Hz. Ömer’in İslâm’ı kabul etmesine kadar sürmüştür.⁵⁰

2.3. Açıkta Davet

Nübüvvetin 4. yılında “(Ey Muhammed!) Artık sana buyrulana açıkça ortaya koy ve ortak koşanlara aldırma!”⁵¹ âyetiyle gizli davet dönemi sona ererken “En yakın olan kabileni uyar, inananlardan sana uyanlara kanadını indir. Sana baş kaldırırlarsa ‘Ben yaptıklarınızdan uzağım.’ de.”⁵² Âyetiyle açıktan davete kimlerden başlaması gerektiği salık verilmekteydi.⁵³ Hz. Peygamber bunun üzerine ilk olarak yakın akrabası olan Benî Abdulmuttalib, ardından da daha geniş bir grubu oluşturan Benî Hâşim’i İslâm’a davet etmişti. Böyle bir yöntem takip etmesi yaşadığı Mekke şehir devletinde zarurî bir durumdu. Zira Arap yarımadasının dayattığı iklim ve arazi şartlarının bir gereği olarak toplum kabileler halinde yaşamaktaydılar.⁵⁴ Bu kabile hayatında kişilerin hayatta kalmalarını sağlayan asabiyet bağı söz konusu idi. Bu bağ aynı nesepten olsun ya da olmasın kabile mensuplarının bir asılda birleştiklerine inanmaları neticesinde her türlü koşulda -haklı ya da haksız- birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevi güç ve tesanüt duygusudur.⁵⁵ İçinde yaşadığı toplumdan hiçbir zaman bîhaber olmayan Allah Resûlü, kabile asabiyetinin rüzgarını arkasına alarak bu yola koyulmanın İslâm daveti adına müspet bir etki yaratacağının bilincinde olarak tebliğe önce kendi kabilesinden başlamıştır. Nübüvvet sürecinin ilerleyişinde de kabile gruplaşmalarının ve asabiyetin olumlu katkılarının olduğu tartışılmaz bir gerçektir.⁵⁶ Hâşimoğullarının

⁴⁶ İbn İshak, *es-Sîre*, 138; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/113; Ebü’l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmûri (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, ts.), 1/657.

⁴⁷ Ebü’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, ed. Mehmet Azimli, çev. Yunus Vehbi Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 522,579. Safâ tepesinde bulunan bu eve Dâru’l-Hayzurân da denilmektedir.

⁴⁸ Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/176,194. Belâzürî’nin naklettiği rivayetten Dâru’l-Erkam İslâm’ın tebliği sürecinde bir devrin başlangıcı olarak kabul edilmiş olduğunu görmekteyiz. Öz, *Farklı Siyer’i Okumak Bir Siyer Eleştirisinin Eleştirisi*, 138.

⁴⁹ İbn İshak, *es-Sîre*, 181,183; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/343; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/176,194.

⁵⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/343; Mustafa Asım Köksal, “Dârülerkam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/520; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1*, 155-156. Mustafa Asım Köksal İslâm’a davette çok önemli bir yere sahip olan bu evi Hz. Peygamber’in bi’setin 1. Yılında geldiğini ifade eder.

⁵¹ Hicr 15/14. Vahyin 4. Yılında indirildiği kaydedilmektedir. Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur’an (Sistemik Kur’an Fihristi)*, 797.

⁵² Şuarâ 26/214-216. Vahyin 4. Yılında indirildiği kaydedilmektedir. Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur’an (Sistemik Kur’an Fihristi)*, 797.

⁵³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1*, 156.

⁵⁴ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, 30.

⁵⁵ Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 43.

⁵⁶ Asabiyetin İslâm davetindeki müspet ve menfi etkileri için bkz. Demircan, *Cahiliye Arapları*, 49-56; Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*, 96.

lideri Ebû Tâlib başta olmak üzere tamamı -Ebû Leheb dışında- inanmış olsun ya da olmasın Hz. Peygamber'in risâletine destek vermiş, Kureyş'in soylularının tehditlerine, eziyet ve işkencelerine karşı Hz. Muhammed'i (sav) korumuş, kol-kanat germişlerdir.⁵⁷

İnsanlık tarihini incelediğimiz takdirde tarihe yön veren devrimler, dinler ya da ideolojilerin genellikle erkekler tarafından yükseltildiği ve istenilen amaca ulaştığı vakidir. İslâm dini de Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in rehberliğinde başlarken Ebû Bekir, Ali, Zeyd, Ömer, Osman, Cafer gibi sahâbilerin verdikleri destekle amacına ulaşma yolunda mesafe katetmiştir.⁵⁸ İslâm'ın yayılmasında başta Hz. Hatice olmak üzere birçok sahâbe hanımın hizmetlerinin arka planda kaldığını müşahede etmekteyiz. Ancak o dönemin toplumsal yapısını incelediğimiz zaman kadınların umumiyetle erkeğe uyduğu, onun sorumluluğunda olduğu, kadının menfaatine olan hususlarda bile kadını temsil hakkına erkeğin sahip olduğunu ve bu durumun kendi içinde bir tutarlılığa sahip olduğu görülecektir. Derveze, vahyin 3. yılında nâzil olan Leheb sûresi özelinde Ebû Leheb'in karısının zikredilmesini ve Tevbe 9/67, Ahzâb 33/73 ve Fetih 48/6. âyetlerde de münafık erkekler ve münafık kadınlar, müşrik erkekler ve müşrik kadınların yer bulmasını ve kadınların müşrik erkeklerle birlikte dayanışma içinde oldukları hatta ön planda olduklarına yer verilmesinin kadınların sosyal hayatta ön planda olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebileceğine dikkat çeker.⁵⁹ Bu çıkarımı pek tutarlı bulmayan Necdet Çağıl, Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemîl'in davranışını o dönemin hâkim olan erkek egemenliğinin bir tezahürü olarak görmek gerektiğini, zira ona düşenin sadece kocasıyla aynı kaderi paylaşmaktan başka bir şey olmadığını ifade eder. Çağıl, konunun devamında Ümmü Cemîl'in kocası Ebû Leheb'e karşı çıkararak yeğeni Muhammed'e inanıp tıpkı Allah Resûlü'nün diğer amcası Ebû Tâlib'in hanımı Fâtıma bint Esed'in gösterdiği merhamet ve şefkati göstermiş olsaydı işte o takdirde aktif, söz sahibi bir kadın şahsiyetinden bahsedilebileceğini belirtir.⁶⁰ Bu tespitler ilk dönem Müslüman ve müşrik kadınlarının tavırlarını anlamlandırma noktasında ehemmiyet arz etmektedir.

Çalışma konumuz olan kadınların durumunu ele alırken çok çeşitli başlıklar altında incelemek imkân dâhilindeydi. Ancak o dönemin sosyal şartları ve kabile yapısını göz önünde bulundurarak hür ve müstaz'af (köle ya da mevâli) kadınların durumu şeklinde bir başlıklandırmayı uygun bulduk.

3. İLK MÜSLÜMANLARA YÖNELİK BASKI VE İŞKENCELER KARŞISINDA MÜSLÜMAN KADININ DURUMU

Kureyşli müşrikler, inananlara karşı münakaşa, mücadele, muhalefet, engelleme ve düşünsel anlamda meydan okumakla kalmamışlar, aralarında zulümde daha da ileri gidenler uygulayabildikleri güçleri oranında dinden geri çevirip inkâra sokmaya çalışmaktaydılar. "Resûlullah'a Kur'an âyetleri indirildikten sonra, onu ilk önce erkeklere daha sonra da kadınlara okurdu."⁶¹ rivayeti Hz. Peygamber'in ilk andan itibaren kadınları tebliğ sürecine dahil ettiğini göstermektedir. İnananları kadın ve erkeklerden müteşekkil ilk Müslüman topluluk, uygulanan baskı, işkence, yıldırma politikasında eşit derecede

⁵⁷ Ebû Tâlib'in yeğeni Muhammed'i Kureyş'e savunmak için şiirler okumuş, kardeşi Ebû Leheb'i gütmüş olduğu düşmanlık için Huzâa kabilesinden olan annesi Lübnâ bint Hâcir'e şikâyet etmiştir. Bu şiirler için bkz. İbn İshak, *es-Sîre*, 153-155.

⁵⁸ Güneş, *İlk İman Eden Hanımlar*, 10.

⁵⁹ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 1/139-140.

⁶⁰ Çağıl, "İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın", 203.

⁶¹ İbn İshak, *es-Sîre*, 147.

paylarına düşeni almışlardır. Erkekler işkenceye uğrayıp, sabredip mücadele ettiği gibi kadınlar da işkenceye uğramış, sabredip, sebat etmişlerdir. Bu insanlar arasında köle ve müstaz'af kadın ve erkekler yer aldığı gibi toplumun aristokrat sınıfından inananları da içine almıştır. Öncelikle elleri altında bulunanlara da işkence ve zulümle başlamışlardır. Onlar bu davranışlarıyla, köleler arasında teşekkül edecek ve yaygınlık kazanacak olası bir toplumsal hareketin önüne geçmek, davete karşı bir isteksizlik oluşturmak, bu oluşuma sempati ile bakanları vazgeçirmek ve yıldırım amacındaydılar.

İslâm'ın Mekke döneminde Müslümanların Mekkeli müşriklere karşı genellikle pasif direnişi tercih ettiğini yukarda ifade etmiştik. Mekkeli müşriklerin fiili saldırıları Mekke'deki eşraf liderlerinin çocuklarına da yapılmıştı. Hz. Ebû Bekir, Sa'd b. Ebî Vakkas, Zübeyr b. el-Avvâm, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf ailelerinin baskı ve yıldırma politikalarıyla baş başa kalmışlardır Hz. Osman olgun yaşta olmasına rağmen amcası tarafından elleri bağlanarak dövülmüş, Zübeyr b. el-Avvâm'ı amcası bir hasıra sarmalayarak boğucu bir gaz koklatmıştı, Sa'd b. Ebû Vakkâs ise Esedoğulları tarafından her türlü işkenceye uğramıştı.⁶²

Alak sûresi ilk beş âyetin nüzûl olmasından sonra genel olarak bi'setin ilk üç yılında indirilen ve İslâm'a davetin ilkelerini ihtiva eden ve Alak sûresi ilk beş âyetini takip eden âyetlerden önce inen, Leyl, A'lâ, Fecr, Asr, Şems, Zilzâl, Kâria sûrelerinde⁶³ yer alan; açları doyurmak, yoksul ve düşkünlere tasaddukta bulunmak ve zayıflara şefkat etmeye çağırdığını görüp sonra da Hz. Muhammed'e inananlar arasında bunları gerçekleştirenlerin olduğunu fark edince can damarlarının tehlikede olduğunu düşünerek bu çağrıya engel olmaya, toplumun her tabakasından bunu sürdürmeye devam etmişlerdir.⁶⁴

3.1. Müstaz' Af (Köle Ya Da Mevâlî) Kadınların Durumu

İslâm'ın Mekke döneminde Allah'ın elçisi açıktan daveti yaptıktan sonra toplumun her kesiminden inananlar olmuştur. Seleme b. Hişâm b. el-Muğîre, Ayyâş b. Ebî Rebîa', Velîd b. Velîd el-Muğîre gibi Kureys'in soylu ailelerine mensup olanlar yanında müstaz'af ashaptan Habbâb, Suheyb, Ammâr, Bilâl, Âmir b. Führeyre ve onların denginde Müslümanlar var olmuştur.⁶⁵ Eşraf aileler kendi kabilesinde bu dine inananlara baskı, yıldırma, sözlü tartışma yöntemiyle onları vaz geçirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde nâzil olan Kur'an âyetleri ve âyetlerde yer verilen kıssalar⁶⁶ yanında ilk döneme ışık tutan rivâyetler İslâm'ı ilk kabul edenler üzerinde baskı ve şiddetin en galiz şekilde yaşandığını bizlere aktarmaktadırlar. Müslümanların 1. ve 2. Habeşistan hicretini, Allah Resûlü'nün Tâif'e yolculuğunu ve nihayetinde Medine'ye hicreti doğuran etkenlerin başında Mekke dönemindeki baskı ve şiddet hareketi diyebiliriz.⁶⁷ Hicretlerin amacı ilk planda zulümden kurtulmak olmakla birlikte Hz. Peygamber'in uygulamış olduğu ve toplumda oluşan ikilemleri politik düzlemde çözüme kavuşturma noktasındaki teşebbüslerin ilk adımı olduğunu da belirtmek yanlış olmaz.⁶⁸

⁶² Mevlânâ Şibli Nu'mânî, *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 1/171-172.

⁶³ Bazergan'a göre Alâ ve Asr sûreleri vahyin 1. yılında, Leyl, Fecr ve Şems vahyin 2. yılında, Zilzâl ve Kâria ise vahyin 3. yılında nâzil olduğu kaydedilmektedir. Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, 797.

⁶⁴ Muhammed İzzet Derzeze, *Tefsîrül'l-Hadîs*, çev. Komisyon (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 1/64.

⁶⁵ Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/197.

⁶⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* (Kuramer Yayınları, 2017), 240-302.

⁶⁷ Derzeze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/129.

⁶⁸ Marshal G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. Kollektif (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 1/111.

Kur'an'ın indirildiği Arap toplumunda insanlar hür, köle ve mevâlî olarak üçe ayrılmakta olup, bu ayrım Hindistan'daki kast sistemine benzer bir durum arz etmektedir. Hürler kabilenin aslı üyesi olarak her türlü hak ve sorumluluğa sahiplerdir. Kabilede azat edilmiş câriye ve köleler ile onların evlatlarında müteşekkil insan grubuna mevâlî denilmekteydi. Hürler ve köleler arasında yer alan insanlardı. İtk, akd ve rahim mevlâsı şeklinde yöntemlerle özgürlüğe kavuşan köleler genellikle kölesi oldukları ailenin yanından ayrılmamaktaydılar. Bu husus genellikle onların menfaatine yönelik olmaktaydı. Arap toplumunun en alt tabakasında köleler mevcuttu. Hiçbir hakka sahip olmayan köleler üzerinde efendileri hibe etme, satma, dövme hatta öldürme hakkına sahiplerdi.⁶⁹ Kölelerin sosyal statü ve hukukî konumları efendileri tarafından her türlü baskıyı yapabilmelerine olanak tanımaktaydı.

Tüm insanların aynı anne ve babadan geldiğini, ten rengi, ırk, makam ve mevkiinin ehemmiyet taşımadığını, insan olma noktasında fertleri bir tarağın dişleri gibi eşit olduğunu ilan eden İslâm dini, sağladığı bu duygusal ve moral güçle toplumun her kesiminden kendisine karşılık buldu. Bu gruplardan birisi de köle ve câriyelerdir. Kur'an vahyinin indirilişinin ilk dönemlerinde Arap toplumunda, İslâm'ın ilk kadın şehidi olarak adını tarihe yazdırmış olan Sümeyye b. Hubbât bunlardan birisidir. Benî Mahzûm'un câriyesiydi. Aynı kabilenin hilf denilen anlaşma yoluyla himayelerinde bulunan Ammâr b. Yâsir'le evlendirilmişti. Hürriyetlerine kavuşmalarına rağmen kabilenin himayesinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Hz. Peygamber açıktan davet emriyle çıktığı tebliğ yolunda kısa bir zaman içinde özel bir inanış olmaktan çıkarak Mekke şehrini ikiye bölen bir durum haline geldiği sırada Sümeyye ve eşi Yâsir halkın arasında Müslüman olduklarını ilk izhar edenler arasında yer almaktaydılar. Mekke'deki her kabile yapısı içinde Müslüman olanlar azınlığı teşkil etmekle birlikte avantajsız bir konumda bulunmaktaydılar. Her kabile kendi içlerindeki Müslümanları sindirme politikası yürütürken başka bir kabilenin üyesine kan davaları ve kısas tehlikesi yüzünden kişisel saldırıda bulunamamaktaydı. İlk Müslümanların en zayıfları köleler ise maruz kaldıkları hakaret, tehdit ve işkencelere karşı koyacak bir kabileleri bulunmadığı için İslâm'ın en ateşli düşmanları tarafından taciz edilerek en çetin işkencelere uğramışlardır. Bu durum kabilesi ekonomik olarak baskı altındaki soylu ailelere mensup Müslümanların geneli için de geçerli bir durum arz ediyordu.⁷⁰ Hapsedilmek, aç ve susuz bırakılmak, fiziksel işkencelere uğratılmak, demirden zırhlar giydirilerek şehrin sıcak kumlarına yatırılarak bekletilmek suretiyle dinlerinden döndürülmeye zorlanmışlardır.⁷¹ Sümeyye ve kocası Ammâr yaşadıkları sıkıntılarla ilgili "Yâ Resûlullah! Biz hep böyle mi devam edeceğiz." şeklinde serzenişlerine Allah Resûlü, "Sabredin âli Yasir! Varacağınız yer cennettir."⁷² Sözleriyle moral ve motivasyon aşılammaktan başka bir şey yapamamıştır. İnanıklarında taviz vermemek adına önce Ammâr ardından da Sümeyye ve çocukları Abdullah Ebû Cehil tarafından şehit edilmişlerdir.⁷³

Allah Resûlü'ne ilk inanan insan Hz. Hatice'dir. Hz. Hatice yakın çevresinde bulunan akrabalarına da ilahi mesajın ulaştırılmasında köprü görevi görmüştür. Hz. Hatice'nin kız kardeşi Rukayka bint

⁶⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, 7/366-370.

⁷⁰ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, 1/110.

⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/176.

⁷² İbn İshak, *es-Sîre*, 192; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/320.

⁷³ Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/160.

Huveylid'in kızı Ümeyme bint Rukayka ve kızları da Mekke'de ilk Müslümanlar arasında yer almışlardır. Ümeyme'nin kızları en-Nehdiyye ve kızı müstaz'af⁷⁴ kesiminden olmaları baskı ve şiddeti derinden hissetmelerine neden olmuştur.⁷⁵ İşkenceye uğrayan şehitler inançlarına olan bağlılıkları, onun uğruna karşılaştıkları baskı ve yıldırma politikasına tahammülleri ve en nihayetinde de kendini adayışlarıyla emsalsiz örnek olmuşlardır. Bunlarda bir diğer hanım sahâbe, Lübeyne'dir. Lübeyne, Adıoğullarından Amr b. Müemmel'e ait bir köledir. Ancak en çok eziyeti kendisini yoruluncaya kadar döven ve o sırada İslâm'ı kabul etmemiş olan Ömer b. el-Hattâb'dır. Kureyş'in aristokrat sınıfından insanlar, kölelerin İslâm'a girmelerini küçümsüyor, onların doğru yolda olabileceklerine ihtimal dahi vermiyorlardı. Bir defasında Kâbe'nin civarında Lübeyne ve Zinnîre'ye öldüresiye dövülürken rastlayan Ebû Cehil, "Şu insanlara inanmayın! Şayet Muhammed doğru yol üzere olsaydı, şu insanlardan önce biz inanırdık. Zinnîre bu vaziyetteyken, bizden önce o mu doğru yolda olacak." Cümleleriyle sahip olduğu bakış açısını ortaya koymuştur. Zinnîre de Benî Mahzûm'un kölesiydi. Benî Mahzûm'dan Ömer b. el-Hattâb ve Ebû Cehil uyguladıkları şiddet ve işkence yüzünden gözlerini kaybetmişti. Lât ve Uzzâ'yı inkâr ettiği için gözlerini kaybettiği müşrikler tarafından alaya alarak yayılmaya başlayınca, o imanından taviz vermeden bu durumun göklerden gelen yüce yaratanın işi olduğunu ve iyileştirecek gücün ancak ondan gelebileceğini söyleyerek müşrikler karşısında dik durmuştur.⁷⁶ İlk başta Nehd b. Zeydoğullarına ait bir câriye iken daha sonra Abdüddâroğullarına ait bir kadına satılan ve ismi tam olarak bilinmediği için kendisi Nehdiyye olarak bilinen hanım sahâbe ve kızı da dini uğruna zulme uğrayan hanımlardandı. İlginçtir ki bu iki hanım yine kendileri gibi bir kadın olan efendilerinden baskı ve şiddet görmüşlerdir. Efendileri olan kadın, İslâm'a girmiş kişiler tarafından satın alınıp özgürleştirilmedikçe, eziyete devam edeceğini söylemiştir.⁷⁷ Ümmü Ubeyys, bi'setin ilk yıllarında Benî Zühre'nin elinde bulunan bir câriyeydi. Sahibi Esved b. Abdiyeğûs dininden döndürmek için işkence uygulamaktaydı. Hz. Ebû Bekir, Kureyşli müşriklerin eziyetleri altında inleyen zayıf ve köleleri yüksek miktarda para vererek satın almış ve özgürlüğüne kavuşturmuştur.⁷⁸ Yine Bilâl-i Habeşî'nin annesi Hamâme de oğlu gibi eziyet ve işkencelere maruz kalmış, Hz. Ebû Bekir tarafından satın alınarak özgürlüğüne kavuşturulmuştur. Kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'in Hamâme, Nehdiyye, Lübeyne, Zinnîre, Ümmü Ubeyys ve kızını büyük miktarda para vererek satın almış ve özgürlüğünü kazandırmıştır.⁷⁹ "Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan (ateşten) uzak tutulur. O öyle biridir ki, hiç kimsenin kendisi üzerinde karşılığını ödeyeceği bir hakkı olmadığı halde sırf yüce rabbinin rızasını kazanmak için yardım eder." Mealindeki Leyl sûresi 17-20. âyetlerin yedi köleyi azat eden Hz. Ebû Bekir hakkında nâzil olduğu kaynaklarda yer alır.⁸⁰

⁷⁴ Müstaz'af: Kur'ân-ı Kerim'de toplum içerisinde ezilen, hor görülen ya da kendilerini öyle hisseden veya sayılarının azlığı ve güçsüzlükleri -hastalık, yaşlılık, çocuk ve kadın olmak v.b- sebebiyle etkisiz kalan kimseler için kullanılan bir tabirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Müstaz'af", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/138-139.

⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/ 201.

⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/318; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/196.

⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/318; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/196.

⁷⁸ Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/196-197.

⁷⁹ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101-102.

⁸⁰ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şahâte (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1423), 4/424; Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûlü'l-Kur'an*, thk. Kemâl Bisyûnî Zeğûl (b.y: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411), 4/505.

Lübeyne, Nehdiyye, Ümmü Ebeys ve kızının tam olarak isimlerinin bilinmemesi ve kaynaklara yansımaması câriye kadınların toplum içindeki konumunu göstermesi açısından önemlidir.

Mekkî sûreler arasında yer alan birçok kıssa, müşrikleri gözdağı verip uyarırken aynı zamanda Allah'ın elçisi Hz. Muhammed ve müminler sabra teşvik, zorluklara karşı direnç, teselli ve cesaretlendirme amacına matuftur.⁸¹ İslâm'ın Mekke döneminde müminlere yönelik uygulanan baskı ve işkence diğer farklı sûrelerde bahsedildiği gibi erken bir dönemde vahyolunan Burûc sûresinde de⁸² konu edilmiştir. İlgili sûrenin 85/4-11. âyetlerinde geçen "Ashâb-ı Uhdûd"⁸³ kıssasına dair muhtelif görüşler olmakla birlikte, âlimler, sırf Allah'a inançları sebebiyle kâfir halklarına ya da hükümdarlarına karşı gelmeleri nedeniyle ateş dolu çukurlara atılan müminler grubunun "Ashâb-ı Uhdûd" diye isimlendirildiğinde fikir birliği etmektedirler. Bu kıssa o dönemde Kureyş tarafından bilinmekte olup Hz. Peygamber ve ona inananlar, ateşe atılan insanlar hatırlatılarak sabra teşvik etmek amacıyla indirilmiştir.⁸⁴ İzzet Derveze ise bu sûrenin nüzul vasatıyla ilgili ulaşılabilecek asıl anlam ve amaçlardan birinin de baskı ve işkencenin İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren var olduğuna ve davetin bu merhalesine işaret ettiğini belirtir.⁸⁵ Yine vahyin 3. yılında nâzil olduğu belirtilen Alak 96/6-19. âyetler de⁸⁶ İslâm'a davetin ilkeleri ve hedefleri bir bölümünü ihtiva eden Kur'an âyetlerinin indirilişinden ve Allah Resûlü'nün davetinde bir-iki adım ilerlemesinin ardından tenzil olunmuştur. Âyetlerin içerdiği o korkunç şiddet ve kuvvetten anlaşıldığına göre Allah'ın elçisi ve ona inanan az sayıda ashâbını desteklemek ve müşrik liderlere cevap vermek için indirilmiştir. Taberî'de geçen rivayete göre âyetlerde kastedilen Hz. Peygamberin nübüvvetinin en şiddetli düşmanlarından olan Ebû Cehil'dir. Rivayete göre Hz. Peygamber, namaz kılmak isterken Ebû Cehil ona engel olmak istemiş bunun üzerine Allah Resûlü, Ebû Cehil'i yaptıkları konusunda kınayıp, azarlayıp, tehdit edince altında kalmayan Ebû cehil de bu vadide en çok taraftarı olan kendisiyken, nasıl tehdit edebileceğinin hesabını sormuştur.⁸⁷

3.2. Hür Kadınların Durumu

Hz. Peygamber Şuarâ, 26/214. âyet nâzil olduktan sonra Hâşimoğulları ve Abdülmuttaliboğullarını toplayarak onları İslâm dinine davet etmiştir. Benî Hâşim ve Benî Muttalib'e hitap ettikten sonra

⁸¹ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 278.

⁸² Özsoy - Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, 797. Bazergan'a göre Burûc, 85/1-7,12-22. Âyetler bi'setin 1. Yılında; Burûc, 85/8-11. Âyetler bi'setin 6. Yılında vahyolunmuştur.

⁸³ Burûc 85/1-10. "Andolsun burçlarla dolu göğe, Vaad edilmiş güne, Tanıklık edene ve edilene ki, O çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır! Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı. Aziz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için, sırf bu sebeple onlara ağır işkence uyguladılar. Ama Allah her şeye şahittir. Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir."

⁸⁴ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberîstânî Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb Tefsîri'l-Kebîr* (Beirut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1420), 31/109.

⁸⁵ Derveze, *Tefsîri'l-Hadîs*, 1/317.

⁸⁶ Alak 96/6-19. "Hayır! Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar. Oysa (kuldaki) her şey yalnız rabbine aittir (O'na dönecektir). Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? Peki, düşündün mü (ey inkârcı), ya o kul doğru yolda ise? Yahut günahattan sakınmaya çağırıyorsa! Düşündün mü (ey resulüm), ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa! Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu o? Hayır hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp sürükleriz! O yalancı, günahkâr perçeminden! O hemen kurultayını çağırın. Biz de zebânileri çağıracağız! Sakın onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş."

⁸⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 24/526-527.

“Ey Muhammed’in kızı Fâtıma! Ey Resûlullah’ın halası Safiyye!” seslenmiş onları akrabalığın fayda etmeyeceği kıyamet günü için hazırlık yapmaya çağırmıştır.⁸⁸ Onun bu çağırısında bilhassa ismini andığı kabileler yanında en yakınlarından birisi kızı diğeri de halası iki hanımı seçmiş olması manidardır. Başka bir rivayette “*En yakın kabileni uyar...!*” âyeti geldikten sonra kavminin vereceği tepkiyi kestiremeyen Resûlullah’ın bir ay boyunca evden çıkmadığı ve bu durumdan endişelenen halalarının onun yanına giderek sağlığından endişe ettiklerini belirtmişler, vefat eden kardeşlerinin yerine koydukları yeğenleri nübüvvetle görevlendirildiğini ve bu konuda bazı akrabalarının tepkisinden korktuğunu söylemiştir. Bu durum karşısında halaları, kardeşleri Ebû Leheb hariç Abdülmuttaliboğullarını çağırmasını zira onun bu davete icabet etmeyeceğini söyleyerek ona destek olmuşlardır.⁸⁹ Halaları, kendi akrabaları tarafından yeğenleri Muhammed’in desteklenmesini ve bu zorlu süreçte onun yanında bulunmalarını yakınlarından istemişlerdir.

Halalarının hayatlarını incelediğimizde zorlu Mekke şartlarına rağmen toplumda sözü dinlenir hanımlar oldukları görülmektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber’in İslâm’a yetişen halaları Âtike, Safiyye, Ervâ ve Ümeyme’nin ve çocuklarının büyük bir bölümünün Hz. Peygamber’in Dârülerkam’dan çıkmadan önce Müslüman olduğu görülmektedir.⁹⁰ Abdülmuttalib kendisi saygın ailelere mensup kadınlarla evlendiği gibi kızlarını da şehrin ileri gelen aileleriyle evlendirmiştir. Halalarının İslâm’ın yayılışına verdikleri destek, onların çocuklarının çoğunluğu tarafından bi’setten hemen sonra Mekke’de erken dönemlerde İslâm’la tanışmalarına vesile olmuştur. Ubeydullah, Abdullah ve Ebû Ahmed b. Cahş’ın, Allah Resûlü Dârülerkam’da tebliğ faaliyetlerine girişmeden önce İslâm’ı kabul etmelerine paralel anneleri Ümeyme bint Abdülmuttalib ile kızkardeşleri Hamne, Habîbe, Zeyneb’in de bu sıralarda ya da daha sonra İslâm’ı kabul ettiği söylenebilir. Hâşimoğullarına uygulanan ambargonun kaldırılmasında rol alan kimselerin Benî Mahzûm’dan Ebû Ümeyye b. Muğîre ile evli olan Âtike bint Abdülmuttalib’in yakın çevresinden kimseler olduğunu görmekteyiz.⁹¹ Safiyye bint Abdülmuttalib, ilk evliliğini Ümeyyeoğullarından ikinci evliliğini ise Esedoğullarından yapmış, Allah resulü Dârülerkam’a girdikten sonra erken dönemde İslâm’a girmiş oğlu Zübeyr b. Avvâm ise İslâm’ı kabul eden ilk on kişi arasında yer almıştır.⁹² Ervâ bint Abdülmuttalib’in ise oğlu Tuleyb b. Umeyr’in teşviki ile İslâm’ı kabul etmiş, Tuleyb’in Ebû Cehil’in fiili sataşmalarına karşı dayısının oğlu Hz. Muhammed’i (sav) savunmuştur.⁹³ Söz konusu bu durum kadınlar vasıtasıyla kurulan akrabalık bağlarının -farklı nedenler yanı sıra İslâm’ın yayılmasında müspet etkilerinin olduğunun bir göstergesidir.⁹⁴ Rukayka bint Ebû Sayfî Benî Hâşim’den olup Allah Resûlü’nün baba tarafından akrabasıdır. Olgun bir yaşta olmasına rağmen davete müspet cevap vererek amcazadesi olan Hz. Muhammed’in yanında olmuştur.

Kadınların duygusallık yönünün erkeklere göre daha ön planda olması onların İslâm davetine sıcak bir yaklaşımda olmalarını sağlayan etkenlerden biri olmuştur. Bu durumu Hz. Ebû Bekir’in Habeşistan hicretinden vazgeçip döndüğünde, Kâbe’de değil evinde ibadet etmesi şartıyla İbnü’d-

⁸⁸ İbn İshak, *es-Sîre*, 147; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaûd - Âdil Mürşid (b.y: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 14/255; Müslim, *es-Sahîh*, 11/192.

⁸⁹ Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/118.

⁹⁰ Adnan Demircan, *Peygamberimizin Halaları* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 30.

⁹¹ İbn İshak, *es-Sîre*, 167.

⁹² İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/75; Belâzürî, *el-Ensâb*, 9/420.

⁹³ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/91; Belâzürî, *el-Ensâb*, 4/312.

⁹⁴ Serap Toğuşlu, *Peygamber Evinin Hanımları Zeyneb Bint Cahş* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 19-20.

Dügunne'nin himayesinde Mekke'ye geldiğini belirten rivayette görmekteyiz. Kâbe'de ibadetini yapmayan Hz. Ebû Bekir, çözüm olarak Benî Cumah'da (kendi kabilesinin olduğu muhît) evinin kapısının önüne yaptırmış olduğu mescitte⁹⁵ Kur'an okuyup, namaz kılmaya başlar. Bu sırada da hassas bir kalbe sahip olduğu için Kur'an okudukça duygusallaşarak da ağlamaktadır. Bu durum şehirde kadınların, gençlerin ve kölelerin kalplerinde İslâm dinine karşı bir kapı açmış olmalı ki İbnü'd-Dügunne'ye gelerek şikâyetinde bulunan Mekkeli Müşrikler "Ey İbnü'd-Dügunne! Bize zarar vermek için mi bu adamı şehre geri getirdin. Onun öyle acayip ve harika bir hali var ki çocuklarımız, kadınlarımız ve kölelerimizi yoldan çıkarmasından korkmaktayız."⁹⁶ Yine Taberî'nin (ö. 310/923) *et-Târih* adlı eserinde yer alan bir rivayet de şöyledir. "Ticarette uğraşan Ebû Süfyân b. Harb, ticaret için Şam topraklarında olduğu bir sırada Hz. Peygamber'in çağrısında haberdar olan Bizans Kralı Hırakl onu yanına çağırarak İslâmiyet'le alakalı sorular sormuş, sorularda birisi de "ona kimler tabi olmaktadır." sorusu olmuştur. Ebû Süfyân da "Muhammed'in dinine tabi olanlar, toplumda zayıflar, yoksullar, gençler ve kadınlardır."⁹⁷ şeklinde verdiği cevap ile İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât* adlı eserinde yer alan ve davetin gizli ve açık devam ettiği sürece cevap veren ilk inananların, "أَخْدَاتِ الرِّجَالِ وَضُعَفَاءِ النَّاسِ" erkeklerin genç olanları ile zayıf kimseler olduğunu belirten rivayeti, ilk müminlerin genel profilini çizmektedir.⁹⁸ Abdurrahman Kurt, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar" adlı makalesinde de ilk Müslümanların İslâm'ı kabul etme yaşlarını incelemiş, çoğunluğunu 31 yaş altında gençlerin oluşturduğu, 35 yaş üzerinde sadece üç kişinin olduğuna dair tespiti⁹⁹ yukarıda nakletmiş olduğumuz rivayetin gençlerle ilgili bölümüne açıklık getirir niteliktedir.

Erken dönemde Müslüman olan kadınların İslâm'a giriş tarihleri hakkında kaynaklarda net bir malumat yer almamaktadır. Rivâyetlerin genel muhteviyatından çoğunluğu yakın akrabalarından müteşekkil bu kadınların, İslâm'ın ilk yıllarında Müslüman oldukları sonucuna varmaktayız. Ancak kocalarıyla ya da erkek kardeşleri ile birlikte bazı kadınların da İslâm'ı kabullenmelerine rağmen bu durumun farklı nedenlerle kaydedilmemiş olabileceği düşünüldüğünde ilk dönemde Müslüman kadın sayısının sanılandan çok olduğu düşüncesindeyiz. "Habeşistan hicretine kadar Müslüman kadınların durumu" adlı tebliğimize konu olan kadınların durumları ile ilgili bilgi vermeden önce onların kaç kişi olduklarına dair kaynaklarımızda mevcut doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte farklı bir bağlamda zikredilen rivayetlerden malumat edinmeye çalışacağız. Hz. Peygamber'in tebliğinin Mekke döneminde eziyet ve işkenceler dayanılmaz bir boyuta geldiğinde bî'setin 5. yılında m. 615 yılında, Allah Resûlü, idarecisi farklı dinlere karşı hoşgörülü olan Habeşistan'a göç etmelerini emretti.¹⁰⁰ Hz. Ömer'in İslâm'ı kabulü de Allah Resûlü'nün ashabının Habeşistan'a yaptığı hicret sonrasında gerçekleşmiştir.¹⁰¹ Bu iki

⁹⁵ Ebû Bekir'in mescidi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Güner, "Asr-ı Saadette Camiler Mescidler ve Fonksiyonları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 3/218.

⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/373; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, thk. Mustafa Deyb el-Biğâ (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1407), 2/803; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/206; Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Ali Halebî, *İnsânü'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn* (Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1427), 1/427; Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı", 94.

⁹⁷ Taberî, *et-Târih*, 2/648; Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı", 94.

⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/156.

⁹⁹ "İlk Müslümanların sosyo-ekonomik vaziyetlerini gösteren tablo için bkz. Abdurrahman Kurt, "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 31.

¹⁰⁰ Adnan Demircan, *Nebevî Direniş Hicret* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 51; Mehmet Salih Arı, *Habeşistan Muhaciri Hanımlar* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 13-14.

¹⁰¹ İbn İshak, *es-Sîre*, 181; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/342.

olayın aynı dönemde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. İbn İshak ve Muhammed İbn Sa'd Hz. Ömer İslâm'ı 40 erkek ve 10 kadından sonra kabul ettiğini,¹⁰² başka bir rivayette ise 45 erkek ve 11 kadından sonra Müslüman olduğunu kaydetmiştir. Hz. Ömer, Dârülerkam'da İslâm'ı kabul eden son kişidir. Bundan sonra Allah Resûlü, buradan ayrılmış, alenen davet başlamıştır.¹⁰³ Hz. Ömer'in Müslüman olduğuna şahit olan Müslümanlar bu sırada tekbir getirmişler ve bu tekbir sesleri Dârülerkam'ın dışından işitilecek bir yükseklikte olduğu kaydedilmiştir.¹⁰⁴ Rivayette Hz. Ömer'in İslâm'ı kabulü sırasında Müslüman olan kadın sayısını 10 ya da 11 olarak belirtmiştir. Ancak tablo 1 ve 2'de gösterdiğimiz üzere 1. Habeşistan hicretine kadar Müslüman olan kadın sayısı tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte câriye kadınlar 8, hür kadınların yaklaşık 34'e yakın bir rakam olduğunu belirtebiliriz. Rıza Savaş, İbn İshak'da yer alan ve Müslüman olanların sayısını belirten yukardaki rivayete şöyle bir yorum getirmiştir. "İbn İshak'da yer alan rivayetin Hz. Ömer Müslüman olmaya karar vererek Dârülerkam'a geldiği zaman o mecliste bulunanların sayısını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Tekbir seslerinin evin arkasından duyulduğunu belirten râvi, bunu desteklemek için orada bulunanların sayısını vermiş olabilir." Rıza Savaş'ın tespitine biz de katılmaktayız ve bunu çalışmanın sonundaki tablolarda ortaya koymaya çalıştık.

Kadınların bu davete kulak vermelerine yakın akraba bağına sahip olmalarının yanı sıra onların psikolojik ya da ruhsal yapılarının erkeklere göre farklı olmasının etkisi olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰⁵ Zira kadınlarda var olan duygusal yoğunluk, onlarda var olan inanma ihtiyacını artmasına vesile olmaktadır. Acıma ve şefkat duygusu kadının güçlü yönlerinden birisidir. Sevginin karşılıksız hali olan şefkat duygusunun üstün bir değere sahip olması, dinlerdeki benzer hislerle örtüşmesi dikkate değer bir husustur.¹⁰⁶ Bu bağlamda Mekke site devletinde İslâm'ı kabul edenlerden bir bölümünün de köle ve câriyeler olması, onların uğradıkları haksız işkencelere şahit olan kadınların merhamet duygularını kabartarak bu yeni dine yakınlaştırdığını söylemek yanlış olmaz.

İslâm'a giren ilk Müslüman hanımların İslâm'a giriş şartlarına baktığımız zaman evlatlarının öncelikle bu dine girdikleri ardından annelerinin girdiğini müşahede etmekteyiz. Ümeyme bint Abdülmuttalib'ten önce oğulları Ubeydullah, Abdullah ve Ebû Ahmed b. Cahş İslâm'a girmiştir.¹⁰⁷ Ümeyme bint Abdülmuttalib'in çocukları Hz. Peygamber'i yakından tanıma imkânı içinde olduklarından erken bir dönemde İslâm'ı kabul etmiş, gerektiğinde de canları, mallarıyla bedel ödemesini bilmişlerdir.¹⁰⁸ Diğer bir halası Ervâ bint Abdülmuttalib ise oğlu Tuleyb b. Umeyr'in teşviki ile İslâm'ı kabul etmiştir.¹⁰⁹ Ümmü'l-Hayr Selmâ bint Sahr, oğlu Ebû Bekir Mekke'de insanları İslâm'a davet ettiği sırada Müslüman olduğu nakledilmektedir.¹¹⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) ilk inanan erkeklerden olan Hz. Ebû

¹⁰² İbn İshak, *es-Sîre*, 184; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/204.

¹⁰³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/203-204.

¹⁰⁴ İbn İshak, *es-Sîre*, 184; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/346.

¹⁰⁵ Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı", 94.

¹⁰⁶ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013), 330.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4/76.

¹⁰⁸ Demircan, *Peygamberimizin Halaları*, 47.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/91; Belâzürî, *el-Ensâb*, 4/312.

¹¹⁰ İbn Mende Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Müstahrec min Kütübi'n-nâs li't-Tezkire ve'l-Müstetraf min Ahvâli'n-Nâs li'l-Ma'rife*, thk. Âmir Hasan Sabri et-Temîmî (b.y: Vezâretü'l-Adl ve's-Şuûn, t.s), 2/560. Bununla ilgili kaynaklarda başka rivayetler de bulunmaktadır. Buna göre Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e annesinin İslâm'la şereflenmesi konusunda dua etmesi için ricada bulunduğu akabinde onun Müslüman olduğu da kaydedilmektedir. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419), 6/3460.

Bekir, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Ammâr b. Yâsir'in annelerinin Müslüman olduğu bilgisini kaydetmiştir.¹¹¹

Mekke'de Hür Müslüman kadınların durumu câriye kadınların şartlarından iyi olmakla birlikte Kureyş kabilelerinin baskı ve yıldırma politikasından nasiplerini almışlardır. Risâletle vazifelendirilen Allah'ın elçisi sadece kendisi değil aile efradı da Kureyş'in düşmanlıkları karşısında sıkıntılı günler geçirmişlerdir. Bir baba ve anne için hayatta en önemli şeylerden bir tanesi de evlatlarıdır. Kureyşli müşrikler de Hz. Peygamber'in kızları ile evli ya da evlenme niyeti olan ailelerin yanına giderek "Sizler Muhammed'in kızlarına talip olarak onu bu dertten kurtardınız. Kızlarını ona geri verin, vazgeçin."¹¹² diyerek insanlar üzerinde baskı kurmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla ilk önce Zeyneb'in kocası Ebü'l-Âs b. Rebî'nin yanına gittiler. Ona Muhammed'in kızı Zeyneb'den ayrılmasını ayrıldığı takdirde ona Kureyş'in en güzel kızlarını vereceklerini söylediler. Bu teklife Ebü'l-Âs "Hayır! Vallahi o eşlerin en hayırlısıdır." diye cevap vermiş bu cevabı duyan Allah Resûlü de bu erdemli davranışından dolayı damadı Ebü'l-Âs'dan övgüyle bahsetmiştir.¹¹³ Bi'setten önce evlilik çağına gelen Zeyneb, Hatice bint Huveylid'in kız kardeşi Hâle bint Huveylid'in oğlu Ebü'l-Âs b. Rebî ile evlenmişti.¹¹⁴ Vahyin nüzûlü üzerine bi'setten önce Allah Resûlü'nün kızlarından Rukiyye, babasının amcasının oğlu Utbe b. Ebû Leheb, Ümmü Külsûm de Uteybe b. Ebû Leheb ile nişanlıydılar.¹¹⁵ Allah'ın elçisi nübüvvetle görevlendirilip Tebbet sûresi "*Kurusun Ebû Leheb'in elleri kurusun*"¹¹⁶ âyetleri ile Ebû Leheb ailesi zemmedilince öfkesinden ne yapacağını bilmeyen Leheb ailece, Allah Resûlü ve ailesine düşman kesildiler. Ebû Leheb oğullarına, "Şayet onun kızını boşamazsanız bir daha sizinle bir araya gelmek nasip olmasın." demiş bunun üzerine oğulları da boşanmıştır.¹¹⁷ Ümmü Cemîl de eşinden geri kalmamış, kızların dinlerini değiştirdiklerini ve bu yüzden boşamaları gerektiği konusunda oğullarına baskı yaptığı kaynaklarda yer almaktadır.¹¹⁸ Uteybe'nin boşamak için Allah'ın elçisinin yanına geldiği, boşadıktan sonra dinine küfrettiği ve "Sizleri sevmiyorum, siz de beni sevmeyin" deyip Hz. Peygamber'in gömleğini yırttığı nakledilmektedir. Hem kızının hem de kendisinin yaşadığı bu duruma çok üzülen Allah'ın elçisi, üzücü bu durum karşısında bir köpeği ona musallat etmesi için Allah'a dua etmiştir.¹¹⁹ Nübüvvetin daha ilk yıllarında Allah'ın Resûlü ve çekirdek ailesinin uğradığı bu kötü davranış, m. 616-619 yılları arasında Hâşimoğullarına uygulanan ve sosyal tecrit diye adlandırabileceğimiz boykota¹²⁰ benzer bir durum arz etmektedir.

İslâm tarih kaynaklarında Allah Resûlü'nün en küçük kızı Hz. Fâtıma'nın çocukluk ve gençlik günlerine ait detaylı bilgiler mevcut değildir. Onunla ilgili yer alan bilgilerden birisi babasının Kâbe'de

¹¹¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, 6/3490.

¹¹² Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-Tâhire ve'l-Mutahhara*, thk. Saîd el-Mubârek Hasan (Kuveyt: Dâru's-Selâfiyye, ts.), 45.

¹¹³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/652; Taberî, *et-Târîh*, 2/468; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî (b.y: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1408-1988), 3/379.

¹¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/651; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/379.

¹¹⁵ Sabuncu, *Peygamberimiz'in Kızları*, 40.

¹¹⁶ Leheb 111/1.

¹¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/29-30; Taberî, *et-Târîh*, 11/594.

¹¹⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, thk. Âdil Ahmet Abdülmevcut (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414), 11/33.

¹¹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, thk. Abdülmü'ti Kal'acı (b.y: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1408), 3/339.

¹²⁰ İbn İshak, *es-Sîre*, 156; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/375-380.

Makâm-ı İbrahim’de namaz kılariken yaşadıkları ile ilgilidir. Ebû Cehil, Makâm-ı İbrahim’de namazda secde halindeki Allah’ın elçisinin iki kürek kemiklerinin üstüne yeni doğum yapmış bir devenin kalan atıklarını ayak takımından bir kişiye koydurdu. Sonra da bu duruma kahkaha ile gülerek dalga geçtiler. Yerinden doğrulamayan Hz. Peygamber’e o sırada çok küçük olan kızı Hz. Fâtıma yetişerek temizledi sonra da bunu yapanlara karşı hakaret etti. Hz. Peygamber de namazı bitirince yerinden doğrulduktan sonra hem küçük kızı hem de kendisinin çaresizliği karşısında ellerini havaya kaldırarak bu işi yapan; “Amr b. Hişâm, Şeybe b. Rebîa, Utbe b. Rebîa, Umâre b. Velîd, Velîd b. Utbe, Ümeyye b. Halef, Ukbe b. Ebî Muayt’ı sana havale ediyorum” diye beddua etmiştir.¹²¹

Eşi ya da oğlu ilk planda İslâm’ı kabul etmemesine rağmen erken dönemde Müslüman olan kadınlar da yok değildir. Bunlardan birisi Allah Resûlü’nün yakın çevresinden amcası Abbas b. Abdülmuttalib’in eşi Ümmü’l-Fazl Lübâbetü’l-Kübrâ’dır. Hz. Hatice’den sonra İslâm’ı kabul eden ilk hanım olduğu kaydedilmektedir. Hz. Peygamber’in yengesinin evine gittiği ve zaman zaman öğle uykusuna orada yattığı rivayet edilmektedir.¹²² Kocası Abbas b. Abdülmuttalib’in ise Mekke’nin fethinden sonra İslâm’ı kabul ettiği genel kabul görmekle birlikte yanlarında bulunan köleleri Ebû Râfi’, Kureys’in kendisine muhalefet etmesinden çekindiği için Müslümanlığını gizlediğini bizlere aktarmaktadır.¹²³

Hz. Muhammed’in (sav) çağrısı tüm toplumu kuşatan mesajlar içermektedir. Erkek-kadın ayrımı yapmaksızın tüm insanlığı muhatap alan İslâm, iman ve ibadet temelli sosyo-ekonomik konularda mesul tutmuştur. Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat etme, iyiliği emredip kötülüklerden nehyetme, erkeklerle dayanışma içinde olma gibi sorumluluklar yüklerken çok az ya da belli başlı birkaç özel durum haricinde aralarında bir ayırmda bulunmamıştır.¹²⁴ Kendilerine bir şahsiyet bilinci içinde muamele eden bu din, kadınlar cephesinde büyük bir karşılık bulmuştur. Kur’an’ın mübelliğinin yanı sıra Allah Resûlü de bunun hayata geçirilmesi noktasında büyük bir özveride bulunmuştur. Meryem, Nisâ, Mücadele (Mücadile) ve Mümtehine (Mumtahane) olmak üzere dört sûreyi kadın isimleriyle adlandırarak o dönemin Cahiliye anlayışına inat, kadının insani, sosyal ve hukuksal açılımlarını yoğun biçimde gündeme taşımıştır.¹²⁵

Tablo 1: Habeşistan Hicretine Kadar Müslüman Olan Hür Kadınlar

Kabileleri	İsimleri	İslâm’ı Kabul Etmesinde Rolü Olan Akrabası	
Esed	Hatice bint Huveylid ¹²⁶	Hz. Muhammed (sav)(eşi)	1
	Ümmü Kays bint Mihsan ¹²⁷	Ukkâşe b. Mihsân (kardeşi)	
Hâşim	Rukiyye bint Muhammed ¹²⁸	Hz. Muhammed (sav)(babası)	8
	Ümmü Külsûm bint Muhammed ¹²⁹	Hz. Muhammed (sav)(babası)	

¹²¹ İbn İshak, *es-Sîre*, 211; Sabuncu, *Peygamberimiz’in Kızları*, 66.

¹²² İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/217.

¹²³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/646; İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/7; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/77.

¹²⁴ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, 1/143.

¹²⁵ Çağlı, “İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın”, 221.

¹²⁶ İbn İshak, *es-Sîre*, 139; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/240; İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/11; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/112; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî İbn Abdülber, *el-İstî’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Abdülmevcud (b.y: Dâru’l- Kütübü’l-İlmiyye, 1415), 4/379.

¹²⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/192.

¹²⁸ İbn İshak, *es-Sîre*, 223; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü’t-Tâhire*, 45.

¹²⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 8/30; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü’t-Tâhire*, 45; İbn Abdülber, *el-İstî’âb*, 4/506.

	Fâtıma bint Muhammed ¹³⁰	Hz. Muhammed (sav)(babası)	
	Zeyneb bint Muhammed ¹³¹	Hz. Muhammed (sav)(babası)	
	Erva bint Abdülmuttalib ¹³²	Tuleyb b. Umeyr (oğlu)	
	Ümeyme bint Abdülmuttalib ¹³³	Abdullah b. Caşş (oğlu)	
	Safiyye bint Abdülmuttalib ¹³⁴	Hz. Muhammed (sav (yeğeni)	
	Rukayka bint Ebû Sayfî	Hz. Muhammed (sav) (Erkek kardeşi Abdülmuttalib'in torunu)	
Temîm	Esmâ bint Selâme ¹³⁵	Ayyâş b. Rebîa (eşi)	1
Âmir b. Lüey	Sevde bint Zem'a ¹³⁶	Sekrân b. Amr (eşi)	5
	Fâtıma bint el-Mücellil ¹³⁷	Hâtıb b. el-Hâris (eşi)	
	Sehle bint Süheyl ¹³⁸	Âmir b. Rebîa el-Anzî (eşi)	
	Ümmü Külsûm bint Süheyl	Ebû Seb're b. Ebû Rühm (eşi, Berre bint Abdülmuttalib'in oğludur.)	
	Amre bint Sa'dî ¹³⁹	Mâlik b. Zem'a	
Mahzûm	Ümmü Seleme ¹⁴⁰	Ebû Seleme el-Mahzûmî (eşi)	1
Ümeyye	Ümmü Habîbe ¹⁴¹	Ubeydullah b. Caşş (eşi)	1
Esed b. Hu-zeyme (Ümeyye-oğullarının müt-tefiki)	Zeyneb bint Caşş ¹⁴² Hamne bint Caşş ¹⁴³ Ümmü Habîb bint Caşş ¹⁴⁴	Abdullah b. Caşş (kardeşleri)	3
Has'am	Esmâ bint Umeyys ¹⁴⁵	Cafer b. Ebî Tâlib (eşi)	2
	Selmâ bint Umeyys ¹⁴⁶	Hamza b. Abdülmuttalib (eşi)	
Âmir b. Sa'saa	Ümmü'l-Fazl (Lübâbe bint Hâris) ¹⁴⁷	Hatice bint Huveylid	1
Adî	Fâtıma bint Hattab ¹⁴⁸	Said b. Zeyd (eşi)	3
	Leyla bint Ebû Hasme ¹⁴⁹	Âmir b. Rebîa (eşi)	
	Şifâ bint Abdullah ¹⁵⁰		
Sehm	Remle bint Ebî Avf ¹⁵¹	Muttalib b. Ezher (eşi)	1
Teym	Ümmü'l-Hayr Selma bint Sahr ¹⁵²	Hz. Ebû Bekir (oğlu)	2

¹³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/16-18; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/559; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-Tâhire*, 45; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 4/447.

¹³¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/652; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/25; Taberî, *et-Târîh*; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/397; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-Tâhire*, 45.

¹³² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/91;8/35; Ebû'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed er-Rufâi - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 7/6.

¹³³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/257; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/65.

¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/34; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/559;4/284.

¹³⁵ İbn İshak, *es-Sîre*, 143; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/256.

¹³⁶ İbn İshak, *es-Sîre*, 225.

¹³⁷ İbn İshak, *es-Sîre*, 143; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/258. İbn İshak'da Fâtıma bint Muhaccil olarak geçerken, İbn Hişâm'da Fâtıma bint Mücellil olara yer alır.

¹³⁸ İbn İshak, *es-Sîre*, 223; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/322; Taberî, *et-Târîh*, 2/331.

¹³⁹ İbn İshak, *es-Sîre*, 225; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/329; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 3/407.

¹⁴⁰ İbn İshak, *es-Sîre*, 176,213; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/322,326; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/69.

¹⁴¹ İbn İshak, *es-Sîre*, 259; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/223,324; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/76-77.

¹⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/65.

¹⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/65.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/65.

¹⁴⁵ İbn İshak, *es-Sîre*, 143,222; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/323; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/219.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/223.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/217; Taberî, *et-Târîh*, 2/461.

¹⁴⁸ İbn İshak, *es-Sîre*, 143; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/254,343; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/209; Belâzürî, *el-Ensâb*, 10/286.

¹⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 223; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/223; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/217-218.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/210.

¹⁵¹ İbn İshak, *es-Sîre*, 143,225; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/325; Belâzürî, *el-Ensâb*, 1/204; 10/40.

¹⁵² Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Müstahrec*, 2/560.

	Esmâ bint Ebû Bekir ¹⁵³	Hz. Ebû Bekir (babası)	
Kinâne (Teymoğullarının müttefiki)	Ümmü Rûmân	Hz. Ebû Bekir (eşi)	1
Huzâa	Hümeyne (Ümeyne) bint Halef ¹⁵⁴	Hâlid b. Saîd (eşi)	1
Ezd (Abdüddâr'ın müttefiki)	Fükeyhe bint el-Yesâr ¹⁵⁵	Hattâb b. el-Hâris (eşi)	3
	Bereke bint el-Yesâr ¹⁵⁶	Hattâb b. el-Hâris el-Cumahî (eşi)	
	Berre bint Ebû Ticrât ¹⁵⁷		
			34

Tablo 2: Habeşistan Hicretine Kadar Müslüman Olan Câriyeler

Kabileleri	İsimleri	
Mahzûm	Sümeyye bint Hubbât	1
Adî b. Ka'b	Câriye (Lübeyne)	2
	Zinnîre	
Nehd b. Zeyd	Nehdiyye ve kızı	2
Abdüşems	Ümmü Ubeys	1
Cumah	Hamâme	1
Hâşim	Ümmü Eymen	1
		8

¹⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/196; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/7.

¹⁵⁴ İbn İshak, *es-Sîre*, 144; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/259.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/194.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/194.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/194.

KAYNAKÇA

- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi 1*. 4 cilt Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 10. baskı., 2003.
- Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. baskı., 2016.
- Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. baskı., 2017.
- Arı, Mehmet Salih. *Habeşistan Muhaciri Hanımlar*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Aydın, Mustafa. *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. baskı., 2001.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. baskı., 2010.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zerkeli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. baskı., 1417.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Delâ'ilü'n-Nübüve*. thk. Abdülmü'tî Kal'acî. 7 Cilt. b.y: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1. baskı., 1408.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Mustafa Deyb el-Biğâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 3. baskı., 1407.
- Cevad Ali. *el-Mufasssal fi Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*. 20 cilt Cilt. b.y: Dâru's-Sâkâ, 4. baskı., 1422-2001.
- Çağl, Necdet. "İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın". İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, 2011.
- Demircan, Adnan. *Cahiliye Arapları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. baskı., 2015.
- Demircan, Adnan. "Kur'an'ın Nüzûl Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine". *Bir Bilim Olarak Siyer ve Kaynakları*. ed. Adnan Demircan. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. baskı., 2014.
- Demircan, Adnan. *Nebevî Direniş Hicret*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. baskı., 2017.
- Demircan, Adnan. *Peygamberimizin Halaları*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 2 cilt Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. baskı., 2012.
- Derveze, Muhammed İzzet. *Tefsîrü'l-Hadîs*. çev. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Döndüren, Hamdi. "Îlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed. *ez-Zürriyyetü't-Tâhire ve'l-Mutahhara*. thk. Saîd el-Mubârek Hasan. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1. baskı., ts.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1. baskı., 1419.

- Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed, İbn Mende. *el-Müstahrec min Küttübi'n-nâs li't-Tezkire ve'l-Müstetrağ min Ahoâli'n-Nâs li'l-Ma'rife*. thk. Âmir Hasan Sabri et-Temîmî. 3 cilt Cilt. b.y: Vezâretü'l-Adl ve'ş-Şuûn, t.s.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-. *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*. ed. Mehmet Azimli. çev. Yunus Vehbi Yavuz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1.baskı., 2017.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Ta-beristânî. *Mefâtihu'l-Gayb Tefsîrü'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 3. baskı., 1420.
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Günaltay, Şemsettin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. baskı., 2016.
- Güner, Ahmed. "Asr-ı Saadette Camiler Mescidler ve Fonksiyonları". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Güneş, Hüseyin. *İlk İman Eden Hanımlar*. ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Halebî, Ebü'l-Ferec Nürüddîn Alî. *İnsânü'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Kü-tübü'l-İlmiyye, 8. baskı., 1427.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Hodgson, Marshal G. S. *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. çev. Kollektif. 3 cilt Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed Muavvız - Âdil Abdülmevcud. 4 Cilt. b.y: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. baskı., 1415.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. thk. Eliza Lichten Stater. Beyrut: Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde, t.s.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaûd - Âdil Mürşid. b.y: Müessesetü'r-Risâle, 1. baskı., ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hu-lefâ*. thk. Hâfız Azîz Bey v.d. 2 Cilt. Beyrut: Kütübü's-Sekâfe, 2. baskı., ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. İbrahim el-Ebyâri vd. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 3. Ba-sım, t.s.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1. baskı., 1978.
- İbn Kayyim El-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dı-maşkî el-Hanbelî. *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 27. baskı., 1415.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şirî. b.y: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1. baskı., 1408-1988.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. baskı., 1410-1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târih*. thk. Ömer Abdusselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1. baskı., ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed er-Rufâî - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı., ts.
- Köksal, Mustafa Asım. "Dârülerkam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kurt, Abdurrahman. "Demografik Değişkenler Açısından İlk Müslümanlar". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 27-41.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Berduni - İbrahim Atfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru Kütübü'l-Misriyye, 1964.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şahâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1. baskı., 1423.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi' u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, t.s.
- Öz, Şaban. *Farklı Siyer'i Okumak Bir Siyer Eleştirisinin Eleştirisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2017.
- Özsoy, Ömer - İlhami Güler (ed.). *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*. İstanbul: Fecr Yayınları, 22. baskı., 2019.
- Öztürk, Mustafa. *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 7. baskı., 2019.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*. Kuramer Yayınları, 2. bsskı., 2017.
- Sabuncu, Ömer. *Peygamber Evinin Hanımları Hz. Hatice Bint Huveylid*. İstanbul: Siyer Yayınları, 6. baskı., 2022.
- Sabuncu, Ömer. *Peygamberimiz'in Kızları*. ed. Adnan Demircan - Ömer Sabuncu. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Savaş, Rıza. "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*. ed. Vecdi Ak-yüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Savaş, Rıza. "Mekke'de İslâmiyet'in Yayılmasına Akrabalık Açısından Bir Bakış". *İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi* 2/4 (2004), 35-52.

- Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*. thk. Âdil Ahmet Abdülmevcut. 12 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414.
- Şiblî Nu'mânî, Mevlânâ. *Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü'n-Nebî)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. baskı., 2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y: Müessesetü'r-Risâle, 1. baskı., 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1. baskı., 1407.
- Tarhan, Nevzat. *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 73. baskı., 2013.
- Toğuşlu, Serap. *Peygamber Evinin Hanımları Zeyneb Bint Cahş*. İstanbul: Siyer Yayınları, 6. baskı., 2022.
- Topaloğlu, Bekir. "Müstaz'af". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uğur, Mücteba. *Hiri Birinci Asırda İslâm Toplumu*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *Esbâbü'n-Nüzûlü'l-Kur'an*. thk. Kemâl Bisyûnî Zeğûl. b.y: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411.
- Yaman, Ahmet. "Zihâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

NÜBÜVVETİN BAŞLANGICINDAN HABEŞİSTAN HİCRETİNE KADAR HZ. PEYGAMBER'E ATFEDİLEN MUCİZELER

Ruveyda Adıyaman*

GİRİŞ

İnsanoğlu doğası gereği inandığı şeyleri uhrevi ve olağanüstü olaylarla temellendirmek ister. Her ne kadar beşeriyete önem verse dahi insanüstü özellik içeren eylemler görmeyi umar ve bunun için beklentiye girer. Kur'an'ı Kerim' de bunun örneklerini görmek mümkündür. Enam suresi 109. ayette *"Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah'a andıçtiler. De ki: Mucizeler ancak Allah katındandır. Ama mucize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"*¹ buyrulmaktadır. Kur'an'ı Kerim' de birçok peygambere mucize verildiği bildirilmiştir. Tevbe suresi 70. ayette konu ile alakalı olarak şöyle buyrulmuştur:

*"Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi ulaşmadı mı? Peygamberi onlara apaçık mucizeler getirmişti. Demek ki, Allah onlara zulmedecek değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmetmekte idiler."*²

Resulullah'a mucize verildiği konusu ise tartışmalıdır. Vahyin ilerleyen sürecinde Mekkeli Müşrikler, bazı peygamber hikâyelerine vakıf olmaya başlayınca bu durumu kendi lehlerine çevirmek için Hz. Peygamber'den devamlı olarak mucize talep etmeye başlamışlardır.³ Bununla birlikte Hz. Peygamber'in herkes gibi bir insan olması bazı muhalifler için inkâr sebebi olmuştur zira ondan herkesin görebileceği tabiatüstü olaylar (mucize) göstermesini istemişlerdir.⁴ Allah Müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın mucize isteklerini her defasında reddederek dikkatleri Kur'an'a çekmiştir.⁵ Rad suresi 12. Ayette

*"Belki de sen (müşriklerin) Ona (gökten) bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi! Demelerinden ötürü sana vahyolunan ayetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır. (İyi bil ki) sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir"*⁶

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, ruveydaadymn@gmail.com.

¹ En'am 6 / 109.

² Tevbe 9 / 70.

³ Şaban Öz, *Kur'an'ın Peygamberi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 75.

⁴ W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de* (İstanbul: Kuramer, 2020), 173.

⁵ Ali Bakkal, "Kur'an'da Geçmiş Peygamberlere Atfedilen Mucizelerin Olağanüstülük Özelliği Açısından Tahlili", *Diyanet İlmî Dergi* 57/3 (2021), 753.

⁶ Rad 13 / 12.

denilmektedir. Mucizeler Allah'ın iradesi ile tecelli eder ve peygamberler her istediğinde meydana gelmez. Müşrikler Hz. Peygamber'den mucize istedikleri zaman Hz. Peygamber mucize getirmenin ancak Allah'ın takdiri ile olacağını kendinin buna gücünün yetmeyeceğini ifade etmiştir.⁷

Bakara suresi 164. ayette Allah şöyle buyurmaktadır:

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca geli-şinde, insanlara yarar şeylerle denizde akıp giden gemide, Allah'ın yukarıdan bir su indirip de onunla yeri ölümünden sonra diriltmesinde, diriltip de üzerinde dep-renen hayvanları yaymasında, rüzgârları değiştirmesinde, gök ile yer arasında emre hazır olan bulutta şüphesiz akıllı olan bir topluluk için elbette Allah'ın birliği-ne deliller vardır.”

Elmalı Hamdi Yazır bu ayetin tefsirini yaparken ayetin nüzul sebebinin zikrettikten sonra göklerin ve yerin yaratılışının ayrıca diğer yaratılış olaylarının Müşriklerin o talep ettiği mucizelerden daha büyük ve daha faydalı olduğunu belirterek mucize konusunda Kur'an'ın insanların düşünce dünyasını ne kadar güzel terbiye ettiğini vurgulamaktadır.⁸

Hz. Peygamber'in en büyük mucizesinin Kur'an olduğu kabul edilmiştir. Ancak Kur'an Hz. Peygamber'in kendi iradesi ve müdahalesi ile zuhur etmediği için onun mucizesi olduğunu söylemek genel kabulü tartışmaya açmaktadır.⁹

Bir hadisenin mucize olması için belli şartları taşıması gereklidir. Bunlar maddeler halinde sıralanacak olursa eğer; 1- Bir peygamberin elinden zuhur etmesi. 2- Olağanüstü olması. 3- Sıradanlaşmaması. 4- Meydan okuması. 5- Açık (herkesin gözü önünde) olması gerekir.¹⁰

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarına ve hadis merviyatına bakıldığı zaman Hz. Peygamber'e atfedilen birçok mucize rivayetleri bulunmaktadır. Ancak bu rivayetler zaman içerisinde giderek artmış ve devasa bir literatür haline gelmiştir. Bu durumun sebebi, özellikle Müslümanların diğer peygamberler ile Hz. Muhammed'i (sas) kıyaslamaya tabi tutmaları sonucu mucize arayışına girmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.¹¹ Üretilen mucize haberleri klasik dönem İslam tarihi kaynaklarını ve hadis merviyatını da son derece etkilemiştir. Bununla birlikte sonraki dönem eserlerine de kaynaklık etmişlerdir.

1. İSLAM TARİHİ KAYNAKLARINDA HZ. PEYGAMBER'E ATFEDİLEN MUCİZE RİVAYETLERİ

Geçmiş tarihlerde ortaya atılan peygamber tasavvurları mitolojik veya menkıbevi peygamber tasavvuru bir başka ifadeyle aşırı yüceltici olmakla birlikte modern çağda sıradanlaşmış indirgemeci peygamber tasavvurları ağırlıklı olarak kendini göstermektedir.¹² Bu da ifrat ve tefrit olarak ifade edilen iki uç noktada peygamberi isteğe bağlı olarak şekillendirmek demektir. Kur'an'da anlatılan Hz. Pey-

⁷ Sedat Fidanoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet Ve Mu'cize Gerçeği* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Ana Bilim Dalı, 2014), 1.

⁸ Elmalı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsiri* (İstanbul: Çelik Yayınları, 2018), 1/565-566.

⁹ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları Ve Müellifleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları (İslam Tarihi) Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2006), 79.

¹⁰ Şaban Öz, *Siyer Soruları* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 75.

¹¹ Şaban Öz, *Hz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzu Haberlerin Tarihi Değeri* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 130.

¹² Şükran Adıgüzel, *İlk Vahiy* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 45-46.

gamber tasavvuru ile kaynaklarda zikredilen peygamber algısı arasında hiç kuşkusuz göz ardı edilemeyecek ölçüde fark bulunmaktadır. Kur'an devamlı olarak Hz. Peygamber'in herkes gibi bir insan olduğunu,¹³ mucizesinin olmadığını,¹⁴ ancak uyarıcı olduğunu,¹⁵ kendinden bir şey söylemediğini¹⁶ vurgulamasına rağmen Müslümanlar bunu görmezden gelerek Hz. Peygamber'i mucizelere bürümüş ve bu şekilde insanlara anlatmışlardır. Şunu belirtmeliyiz ki bir peygamberin mucizesinin olması ebetteki onun model olma vasfına zarar vermeyecektir zira Kur'an'a baktığımızda birçok Peygamber'in mucizesinin olduğunu görmekteyiz.¹⁷ Burada izah etmeye çalıştığımız husus Kur'an'ın bu konuda ne söylemiş olduğudur. Az önce de zikrettiğimiz gibi Kur'an Hz. Peygamber'in mucizesinin olmadığını açıkça ifade etmektedir.

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında mucize rivayetlerinin sınırlı sayıda olduğunu tespit etmekteyiz. İbn İshâk ve İbn Hişâm'ın eserlerinde bu durum açıkça kendini göstermektedir. İbn İshâk'ın es-Sire'sinde "اعلام النبوة" (nübüvvet alametleri) başlığı altında zikrettiği rivayet sayısı on dokuzdur. İbn İshâk'tan nakil yapan İbn Hişâm'ın eserinde de içerik olarak benzer rivayetler tespit etmekteyiz. Ayrıca bu rivayetler belli konuları muhteva etmektedir. Bunlar genel itibarıyla; Resulullah'a ağaçların, taşların selam vermesi ya da Resulullah'ın ağacı çağırması ile ağacın yerinden çıkıp Resulullah'ın yanına gelmesi veya yiyecek ve içeceklerin bereketlenmesi ile alakalı konulardır. Aşağıda zikredeceğimiz rivayetler ilk dönem İslam tarihi kaynaklarındaki mucize rivayetlerinin birkaç örneğini teşkil etmektedir.

İbn İshâk'ta geçen bir rivayette

" ... Yeğla b. Merre babasından rivayetle dedi ki; Resulullah ile birlikte seferdeydim. Orada şaşırtıcı bir şey gördüm. Varacağımız yere geldik, Resulullah bana dedi ki: İki tane küçük hurma ağacına yönel ve de ki: Şüphesiz Allah'ın elçisi sizin birleşmenizi söylüyor. Böylece o ikisine yöneldim ve Resulullah'ın dediğini söyledim. Onun ikisi de kökünden söküldü ardından her ikisi birbirine geçti ve bir araya geldi. Resulullah o ikisinin arkasında ihtiyacını giderdi. Sonra tekrardan bana dedi ki: Git o ikisine de ki: İkinizde yerinize dönün. Böylece o ikisinin yanına geldim Resulullah'ın dediğini söyledim. Ardından ikisi de yerine gitti".¹⁸

Yine İbn İshâk'ta geçen başka bir rivayette:

"Hasan'dan rivayetle dedi ki: Resulullah (sas) Mekke'de bulunan bir dağ yoluna (patika, kayalık) çıktı. Kavminin onu yalanlamasından ötürü Allah tarafından içine bir gam girdi. Böylece kendi kendine dedi ki: Rabbim bana kendisiyle teskin olacağım bir şey göster ve bendeki bu gamı gider. Allah ona bu ağacın dallarından dilediğini çağır diye vahyetti. O da ardından bir dal çağırdı böylece dal yerinden çıktı. Sonra Resulullah gelene kadar orada kendine hendekten yol açtı. Resulullah ona dedi ki: Yerine dön! Böylece dal tekrardan geldiği gibi yerine döndü. Hemen ardından Resulullah Allah'a hamd etti ve kendisini iyi hissetti. Müşrikler " Babaların ve dedelerin yanlış yolda mıydı ey Muhammed!" dediğinde Allah şu ayeti indirdi. "Ey cahiller! Bana Allah'tan başka birilerine mi kulluk etmemi teklif

¹³ Enbiya 21/ 7-8; Kehf 18 / 110.

¹⁴ İsrâ 17/ 59; Furkan 25 / 7-10.

¹⁵ Bakara 2/ 119.

¹⁶ Hakka 69/ 44-47.

¹⁷ Şaban Öz, *Siyer'e Giriş* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 67.

¹⁸ İbn İshâk, *es-Sire*, 277.

ediyorsunuz?”. Hemen akabinde de “Şükredenlerden ol” diye buyurdu. (Zümer suresi 64-66)¹⁹

İbn Hişâm’ın aktardığı bir rivayette

“ Resulullah peygamber olduğu zamanda bir gün hacetini gidermek için evlerin olduğu yerlerden uzaklaştı ve Mekke’nin dağ yollarında bir vadide hacetini giderdi. Rastladığı her ağaç, taş “selam sana ey Allah’ın elçisi ” diyordu. Etrafına, sağına, soluna, arkasına baktığında ağaç ve taştan başka bir şey görmüyordu...”²⁰

İbn Hişâm’ da geçen başka bir rivayette, Rükane el-Muttalib’in durumu ve onun Hz. Peygamber (sas) ile güreşmesi olayı zikredilmiştir.

“ –Babam İshak b. Yesar bana haber verdi ki: Rükane b. Abd-i Yezid b. Haşim b. Abdulmutalib b. Abd-i Menaf Kureyş’in en şiddetlisi idi. Bir gün Mekke’nin bazı dağ yollarında yalnız kaldı. Resulullah (sas) ile aralarında şöyle bir konuşma gerçekleşti:

-Ey Rükane! Allah’tan korkmayacak mısın ve benim seni çağırdığım şeyi kabul etmeyecek misin?

-Ben şayet senin hak olduğunu bilseydim sana tabii olurum.

-Eğer seni güreşte yıkarsam benim söylediğimin hak olduğunu kabul eder misin?

-Evet.

-O zaman kalk, seninle güreşelim,

Bunun üzerine Rükane Resulullah’a doğru güreşmeye kalktı. Resulullah (sas) Onu yakalayıncaya yere yatırdı. O bir şey yapmaya güç yetiremedi. Sonra dedi ki:

-Ey Muhammed bir daha!

Böylece Resulullah döndü bir daha güreşti ve Onu yıktı. Bunun üzerine şöyle dedi:

-Ey Muhammed, vallahi bu acayip bir şey, sen beni nasıl yıkıyorsun?

Resulullah (sas) dedi ki:

-İstersen sana bundan daha şaşkıncu bir şeyi gösterebilirim eğer Allah’tan korkar ve benim emrime uyarsan! Dedi ki:

-O nedir? Resulullah (sas):

-Senin için bu ağacı çağırdığımda bana geldiğini göreceksin, dedi. O:

-Onu çağır, dedi.

Böylece Resulullah ağacı çağırdı. Ağaç geldi ve Resulullah (sas)’in önünde durdu. Dedi ki:

-Bu sefer ağaca: Yerine geri dön, de.

Resulullah (sas) ağaca:

-Geri dön dedi.

¹⁹ İbn İshâk, *es-Sire*, 279.

²⁰ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1 / 264-265.

O da geri döndü. Bunun üzerine Rükane kavmine gitti ve dedi ki:

-Ey Abdülmenaf! Bütün yer halkıyla, arkadaşınızla sihir yarışına giriniz, vallahi ondan daha sihirciyi asla görmedim. Sonra onlara gördüğü ve yaptığı şeyleri anlattı.²¹

İbn Sad' da geçen bir rivayette ise

"Affan b. Müslim o da Hammad b. Seleme'den o da Ali b. Zeyd'den o da Ebu Zeyd'den haber verdi. Şüphesiz Resulullah hüznü ve karamsar bir halde haccediordu. Dedi ki: "Allah'ım bana bugün bir ayet (mucize) göster. Kavimimden o mucizeden sonra beni yalanlaması umrumda değil. Şehrin dağ yolunun yanında bir ağaç vardı. Ona seslendi. Böylelikle ona ulaşana kadar yeri yarıp geldi. Ve onu selamladı. Sonra ona emretti ve döndü. Resulullah dedi ki: Kavimimden beni yalanlayan kimseyi bundan sonra umursamıyorum.²²

Sınırlı sayıdaki bu mucize rivayetleri tarihi süreçte yerini sadece o konuyu ihtiva eden müstakil eserlere bırakmıştır. Genellikle dördüncü tabakanın ürünü olan bu eserlerin yazarları birinci ve ikinci asır tabakanın bulamadığı anlatıları bulmak istemişler ki yazılan delail ve hasais kitapları bunun en bariz örneğini teşkil etmektedir.²³ Çalışmamızda faydalandığımız Delailü'n-nübüvve eserinde geçen birkaç rivayeti de çalışmamızın kapsamına dâhil olduğu için burada zikredeceğiz.

"Cabir b. Semure'nin bildirdiğine göre Resulullah (sas) şöyle buyurmuştur. "Ben Mekke'de bulunan bir taş biliyorum. Bu taş ben peygamber olmadan önce bana selam verirdi. Ben o taşı şimdi de tanırım." Müslim, Sahih'de Ebu Bekr b. Ebi Şeybe kanalıyla Yahya b. Ebi Bekr'den rivayet etmiştir.²⁴

Başka bir rivayette ise

"Enes b. Malik der ki: Mekke ahalisi, Allah Resülü 'nü (sas) kana boyamışken Cibril kendisine geldi ve: "-Neyin var?" diye sordu. Resulullah (sas): "Şunlar beni kana boyadı ve şöyle söyle yaptı" buyurdu. Cibril: "Sana bir mucize göstermemi ister misin? Deyince, Allah Resülü (sas): "Evet (isterim)" karşılığını verdi. Cibril: "Şu ağacı yanına çağır" deyince, Allah Resülü (sas) ağacı yanına çağırdı ve ağaç yürüyerek Resulullah'ın (sas) önüne kadar geldi. Cibril: "Ona yerine dönmesini söyle" deyince, Resulullah: "Yerine dön" buyurdu. Bunun üzerine ağaç yerine döndü ve Resulullah (sas): "Bu benim için yeterlidir" buyurdu.²⁵

Kaynaklarda geçen ve bizimde burada zikrettiğimiz rivayetlerin sıhhat durumuna baktığımız zaman şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bir haberin hangi kaynaktan geçtiğinin hiçbir önemi olmadan Kur'an'a aykırı olması o haberin sıhhatini tartışmaya açacak konumdadır.²⁶ O halde ölçü en başta Kur'an'ı esas almak olacaktır. Zira Kur'an'ın Hz. Peygamber'in hayatına dair verdiği bilgiler şüphe barındırmamakla birlikte onun hayatının en sahih kaynağı olma özelliğine sahiptir.

2. HADİS KAYNAKLARINDA HZ. PEYGAMBER'E ATFEDİLEN MUCİZE RİVAYETLERİ

²¹ İbn Hişâm, *es-Sire*, II/41-42.

²² İbn Sa'd Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatu'l-Kübra*, I/143.

²³ Fatıma Ünsal, "Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mucizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3/1 (2020), 110.

²⁴ Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhaki, *Delailü'n- Nübüvve* (İstanbul: Ocak Yayınları, 2017), 1/489.

²⁵ Beyhaki, *Delailü'n- Nübüvve*, 1/491.

²⁶ Şaban Öz, *Siyer Usulü* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 91.

Siyer ilmi açısından hadisler Hz. Peygamber'in doğumunu, nübüvvetini, vahyin nüzulünü, savaşlarını anlatan ve siyere dair önemli bilgiler veren kaynak olma özelliğine sahiptir.²⁷ Tarihi açıdan hadisin önemi ise, Kur'an'la birlikte iki önemli kaynak olması dışında İslam'ın ilk asırlarında dini veya gayri dini haberlerin rivayet pozisyonuna ulaşmış olmasından ileri gelmektedir.²⁸ Hadis merviyyatına da baktığımız zaman mucize haberleri bir hayli kabarık durumdadır. Hz. Peygamber âdete her adımda mucizeler gösteren, her attığı adımda kendisine dağların, taşların selam verdiği bir peygamberdir. Aktaracağımız birkaç hadis rivayeti durumu açıkça göstermektedir.

"Cabir İbn Semure şöyle dedi. Resulullah (sas): Ben Mekke'de muhakkak bir taş tanıyorum ki, o taş ben peygamber gönderilmeden evvel bana selam verirdi. Hiç şüphesiz ki ben şimdi de o taş muhakkak tanımaktayım" buyurdu.²⁹

"Ali b. Ebi Talib (r.a)'den rivayete göre, şöyle demiştir: "Mekke'de Peygamber ile beraberdim, Mekke çevresinde bazı bölgeleri gezmeye çıkmıştık. Karşımıza çıkan her bir dağ ve ağaç, selam sana ey Allah'ın Rasülü!" diyordu. Tirmizi: Bu hadis garibtir.³⁰

"İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyete göre, şöyle demiştir: Bir bedevî Rasûlullah (sas)'e geldi ve "Senin peygamber olduğunu ne ile bileceğim?" dedi. Rasûlullah (sas): "Şu hurmanın salkımını çağırırsam o benim peygamber olduğuma şehâdet eder" dedi ve çağırdı. Hurma salkımı ağaçtan inmeye başlayarak Peygamber (sas)'in yanına gelip dayandı. Sonra Peygamber (sas), dön buyurdu. Hurma salkımı da dönüp ağaçtaki yerini aldı. Bedevi de Müslüman oldu." Tirmizi: Bu hadis hasen garib sahihtir.³¹

Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin yanı sıra Kur'an'da Allah'ın Hz. Peygamber'e yönelttiği uyarılar bu tür rivayetlerin abartılı ve sonraki dönemlerde uydurulduğunun göstergesidir.³² Örneğin kör bir kişiye karşı yüzünü ekşittiği için azarlanması,³³ Onun da hata yapabilen bir insan olduğunu izah eder mahiyettedir.

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etme çabası, Müslümanların diğer kültürlerin nebileri ile Peygamber'i yarıştırmaya hırslı, Kur'an'ın zikrettiği peygamber tasavvurundan Hz. Peygamber'i bir hayli uzaklaştırmıştır. Özellikle Ehl-i Kitap'tan bazı kişilerin İslam'a girmesi ve eski birikimlerini İslam'a taşıması da bu tür rivayetlerin artmasına zemin hazırlamıştır. İslam âlimleri özellikle de hadisçiler haberlerin sıhhat konusunda çok titiz davranıp sened ve metin tenkidi yaparak uydurma haberlerin önüne geçmeye çalışmışlardır. Biz burada âlimlerin büyüklüğünü ve ilmîni tartışmadan ifade etmeliyiz ki bir haberin ya da bir rivayetin "A" kaynağında geçmesi o bilgiyi kat'i bilgi haline getirmez. Zira burada tartışmasız kabul edeceğimiz tek kitap Kur'an'ı Kerim'dir. Şunu da belirtmek gerekir ki tarihi bir metin uydurma, hadis metni uydurmaktan daha zordur, çünkü tarihi metin için olay örgüsü, zaman ve mekân gibi unsurların uyumu önem arz ederken, hadis metni için sened zinciri ve "Resulullah dedi ki" ifadesi yazılması kâfidir.³⁴

²⁷ Öz, *Siyer'e Giriş*, 90.

²⁸ M. Fuad Sezgin, "İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", *İslam Tetkikleri Enst. Dergisi* II (1957), 19; Öz, *Siyer'e Giriş*, 90.

²⁹ Müslim, *Sahih, fezail*, 2 (2277).

³⁰ Tirmizi, *Sünen, Menakıb*, 6, (3626).

³¹ Tirmizi, *Sünen, Menakıb*, 6, (3628).

³² Asma Afsaruddin, *İlk Müslümanlar Tarih ve Bellek* (İstanbul: Tutu kitap, Nefes Yayıncılık, 2014), 41.

³³ Abese 80 / 1-10.

³⁴ Şaban Öz, *Ebu Hüreyre -Bir Otoritenin İnşası-* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2021), 89.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in hayatı onun vefatından sonra farklı sebeplerden ötürü Müslümanlar tarafından hem araştırılmış hem de sonraki nesillere aktarılmıştır. Hiç kuşkusuz bunun en önemli sebebi Müslümanların Hız. Peygamber'in hayatını sonraki kuşaklara aktarıp onun model olma vasfını muhafaza etmekten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Hakkında bu kadar araştırma yapılan Hız. Peygamber'in hayatında da birçok konu üzerinde ihtilaf oluşmuş ve Müslümanlar arasında bu ihtilafli konular tartışılmaya devam etmiştir. Bu tartışılan konulardan biri de mucizesinin olup olmadığıdır. Mucizeler Allah'ın iradesi ile gerçekleşen ve bir peygamber elinden zuhur eden olağanüstü hallerdir. Kur'an'da birçok peygambere mucize verildiği bildirilmektedir. Özellikle insanların kendilerine gönderilen peygamberlerden mucize talebi her dönemde görülmektedir. Zira insanoglu fitratı gereği soyuttan ziyade somut şeyler görmeyi temenni etmektedir. Hız. Peygamber'den Müşrikler de mucize talep etmişlerdir. Ancak Allah her defasında bu isteği geri çevirmiş, dikkatleri Kur'an'a, yaratılışa ve kâinata çekmiştir.

Klasik dönem İslam tarihi ve hadis kaynaklarına bakıldığında başlangıçta belli bir hacme sahip sınırlı sayıdaki mucize rivayetleri zamanla katlanarak artmış ve devasa bir literatür haline gelmiştir. Bu hızlı artışta rivayetlere daha ihtiyatlı bakılması gerektiğini göstermektedir. Tarihi süreçte artan bu rivayetlerin sebebinin Müslümanların Hız. Peygamber'i yüceltme arzusundan dolayı olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Kur'an'da geçen diğer peygamberlere verilen mucizeler göz önünde tutulduğunda Hız. Peygamber'in hayatında olağanüstülüklerin bulunmaması sonraki dönem Müslümanlar için mucize arayışına girmelerinde önemli bir rol oynamıştır diyebiliriz. Öyle ki nübüvveti ispat çabaları Müslümanları bu konu üzerine yoğunlaşmaya sevk etmiş ardından da delail ve şemail türü eserlerin yazılmasını da beraberinde getirmiştir. Mamafih ilk dönemdeki ağaç, taş gibi cansız varlıklarla sınırlı olan mucize rivayetleri sonraki dönemlerde içerik olarak genişlemiş ve farklı varyantlarla aktarılamaya başlanmıştır. Bu sebeple de Kur'an'ın bizlere anlattığı peygamber tasavvuru sonradan üretilen rivayetlerin gölgesinde kalmış, mucizevi yönü ön plana çıkarılarak peygamber insanlara anlatılmıştır. Elbette ki bir peygamberin mucizesinin olup olmaması onun model olma vasfına zarar vermeyecektir. Ancak ölçüyü kaçırmama ve doğru bilgiye ulaşabilme adına rivayetlere ihtiyatlı bakmak elzemdir. Zira söz konusu Hız. Peygamber olduğu için onu (sas) tanımının yolu sahih bilgilerden geçmektedir.

Şunu belirtmeliyiz ki Hız. Peygamber Kur'an'a aykırı hiçbir tutum sergilememiş, yaşamı boyunca Kur'an'ı odak noktası yapmış ve Kur'an'ı hem yaşamış hem de yaşatmak için uğraşmıştır. Bundan sebep Kur'an'ın anlattığı peygamber tasavvuru ile hareket etmek Hız. Peygamber'i doğru anlama noktasında daha sağlıklı olacaktır. Çünkü Kur'an, onun (sas) hayatına dair en sahih bilgi veren kaynak hükmündedir. Temel ölçü olarak tepeye Kur'an'ı koyup Kur'an merkezli bakış açısı ile rivayetlere ve tarihi metinlere bakmak hiç kuşkusuz Müslümanlar için en doğru yol olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Kur'an'ı Kerim Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı.

Adıgüzel, Şükran. *İlk Vahiy*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.

Afsaruddin, Asma. *İlk Müslümanlar Tarih ve Bellek*. 1. Baskı. çev: Deniz Kaynak. İstanbul: Tuti kitap, Nefes Yayıncılık, 2014.

Bakkal, Ali. "Kur'an'da Geçmiş Peygamberlere Atfedilen Mucizelerin Olağanüstülük Özelliği Açısından Tahlili". *Diyanet İlmî Dergi* 57, sy 3 (2021): 753.

Beyhaki, Ahmed b. el- Hüseyin. *Delailü'n- Nübüvve*. 1. Baskı. V c. İstanbul: Ocak Yayınları, 2017.

Fidanoğlu, Sedat. "Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet Ve Mu'cize Gerçeği". Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Ana Bilim Dalı, 2014.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik b. Eyyub el-Himyeri (218/833). *es-Siretu'n-Nebeviyye*. IV c. thk: Ömer Abdüsselam Tedmiri. Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-Arabi, 1410/1990.

İbn İshak, Muhamed b. İshak b. Yesar (151/768). *Siretü İbn İshak (Kitabu's-Siyer ve'l-Meğazi)*. thk: Süheyl Zekkar. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1398/1978.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Müni ez-Zühri (230/845). *et-Tabakatu'l-Kebir*. I-IX c. thk: Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1421.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac. *Sahih-i Müslim Muhtasarı*. 1. bs. 1 c. çev: Hanifi Akın. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2008.

Öz, Şaban. *Ebu Hüreyre -Bir Otoritenin İnşası-*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2021.

Öz, Şaban. *Hiz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzu Haberlerin Tarihi Değeri*. 2. Baskı. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.

Öz, Şaban. "İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Ana Bilim Dalı, 2006.

Öz, Şaban. *Kur'an'ın Peygamberi*. 2. bs. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.

Öz, Şaban. *Siyer'e Giriş*. 4. bs. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.

Öz, Şaban. *Siyer Soruları*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.

Öz, Şaban. *Siyer Usulü*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.

Sezgin, M. Fuad. "İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti". *İslam Tetkikleri Enst. Dergisi*, sy 11 (1957): 19.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*. 3 c. çev: Abdullah Parlıyan. Konya: Konya Kitapçılık, 2011.

Ünsal, Fatıma. "Hasâis ve Delâil Edebiyatında Hz. Peygamber'e Atfedilen Hissî Mûcizelerin Kur'an Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 3, sy 1 (2020): 105-140.

Watt, W. Montgomery. *Hız. Muhammed Mekke'de*. 2.Baskı. ev: Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer, 2020.

Yazır, Elmalı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsiri*. C. 1. 10 c. İstanbul: elik Yayınları, 2018.

İBN HİŞÂM'IN *ES-SİRETÜ'N NEBEVİYYE* ESERİNDE MEKKE DÖNEMİ HADİS RİVAYETLERİ (HABEŞİSTAN HİCRETİNE KADAR)

Meryem Yıldız*

GİRİŞ

Hadis ve Siyer ilimlerinin amaç ve yöntemleri birbirinden farklı olsa da ele aldıkları ana şahsiyetin Hz. Peygamber olması bakımından yakın ilişki içindedirler. Hz. Peygamber'in sözlerinin, hayatına dâhil olması açısından¹ hadisler, siyer metinleri içinde yer bulmuştur. Hadislerin, siyer metinleri içinde yer alması, vürûd oldukları olayları kronolojik sırasına uygun² ve bağlamından kopmadan anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Zikredilen rivayetin kapsam geçerliliğini siyer metinlerinden tespit edip şayet hadis, hüküm ifade eden bir hadis ise hükmün muhataplarının tanınıp doğru çıkarımlarda bulunulmasına katkı sağlamaktadır.³ Zaman ve mekân çerçevesini bildiğimiz hadislerin, manasını doğru ve tutarlı bir şekilde idrak etmemiz kolaylaşacaktır.⁴

Siyer müelliflerinin, siyer rivayetleri içinde hadis rivayetleri kullanımlarının usul ve yöntemlerini bilmemiz, bahsi geçen hadisi doğru konumlandırmamız açısından önem arz etmektedir.⁵ İbn Hişâm'ın da siyer müelliflerinin ilklerinden olması, hadisleri hangi kıstasa göre seçtiği ve eserine nasıl yerleştirdiği, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. İbn Hişâm'ın siyer rivayet metodu ile hadis rivayet metodu arasında farklılık olup olmaması, siyer müelliflerinin rivayetlere yaklaşımına da ışık tutmaktadır.

İbn Hişâm'ın *es-Siretû'n Nebeviye* adlı eserinde 'Habeşistan Hicreti' bölümüne kadar zikredilen ve Mekke'de vürûd olmuş hadisler, çalışmamızın kapsamını oluşturmaktadır.

1. *ES-SİRETÜ'N NEBEVİYYE'DE* VE HADİS KAYNAKLARINDA BULUNAN ORTAK HADİS RİVAYETLERİ

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, zmerem.yldzz@gmail.com

¹ Şaban Öz, *Siyer Usulü* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 20.

² Öz Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2006), 42; Fuat İstemi, "Hadis ve Siyer İlimlerinin Metodolojik Benzerlikleri ve Farklılıkları", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 145-151.

³ Hacı Ataş, "Bedir Gazvesi Kapsamında Ortak Hadis ve Siyer Rivayetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 65 (2018), 632-649; Serkan Demir, "Hadis Metinlerinin Yorumlanmasında Siyer Bilgilerinin Kullanılması", *İslam ve Yorum* 2 (2017), 589-607.

⁴ Necmettin Şeker, "Hadislerin Anlaşılmasında Tarihi Bağlamın Rolü", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/2 (2018), 7-24.

⁵ Öz Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 42.

1.1. Amr bin Luhay Hakkındaki Rivayet

İbn Hişâm'ın Rivayeti: İbn İshak dedi ki: Bana Abdullah bin Ebî Bekr bin Muhammed bin Amr b. Hazm, babasından şöyle dediğini anlattı: Bana anlatıldığına göre Resulullah (sas), "Amr bin Luhay'ı cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm ve benimle onun arasındakine onun hakkında sordum, O da, helak olduklarını söyledi." dedi.

İbn İshak dedi ki: Bana Muhammed bin İbrahim bin Hâris et-Teymî anlattı, Ebû Sâlih es-Sammân anlattı, o da Ebû Hureyre'den dinledi. – İbn Hişâm dedi ki: Ebû Hureyre'nin adı Abdullah ibn Âmir'dir, onun ismine: Abdurrahman bin Sahr diyenler de olmuştur. Resulullah (sas)'dan Esem bin el-Cevn el-Huzâ'î'ye, "Ey Eksem, Amr bin Luhay bin Kam'a bin Hindîf'ı cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm, ona senden daha çok benzeyen bir adam görmedim." dedi. Eksem, "Ey Allah'ın Elçisi, onun benzemesi bana zarar verebilir mi?" diye sordu. Resulullah, "Hayır, sen mü'minsin o kâfirdir, O İsmail'in (dinin)den ayrılanların ilkidir. Putları dikti, bâhire, sâibe, vâsiyle ve ham'ı o icat etti." dedi.⁶

Hadis Rivayetleri:⁷ Bana Said anlattı, o da Muhammed bin Amr'dan, Ebî Seleme'den anlattı, Ebî Hureyre dedi ki: Resulullah (sas), "Bana cehennem gösterildi, orada Amr bin Luhay bin Kam'a'yı gördüm, o İbrahim'in sözünden ayrılanların ilkidir, sâibeyi icat etti, Eksem bin Ebî'l Cevn'e benzediğini gördüm." dedi. Eksem, "Ey Allah'ın Elçisi, benzemesi bana zarar verir mi?" diye sordu. Resulullah, "Hayır, sen mü'minsin o ise kâfirdir." dedi.⁸

1.2. Hılfu'l Fudûl Hakkındaki Rivayet

İbn Hişâm'ın Rivayeti: İbn İshak, bana Muhammed bin Zeyd bin el-Muhacir bin Gunfûz et-Teymî'den ulaştı, o da Talha bin Abdullah bin Avf ez-Zühri'den işitti, dedi. "Abdullah bin Cüd'an'ın evinde öyle bir anlaşmaya şahit oldum ki bana kırmızı develerden daha sevimlidir. Eğer İslam'da da ona çağırılsaydım mutlaka icabet ederdim."⁹

Hadis Rivayetleri:¹⁰ Muhammed bin Ömer anlattı, dedi ki: Sufyan, Abdurrahman bin Ebî Bekr'den (Allah ikisinden de razı olsun) bize anlattı, Resulullah (sas), "Cahiliyede İbn Cüd'an'ın evinde bir anlaşmaya şahit oldum. Eğer bugün ona çağırılsam tekrar icabet ederdim. Yakınına ayrımcılığı reddeder ve zalime karşı mazluma ses olurdu." dedi.¹¹

1.3. Hz. Peygamber'in Kendini Tarif Etmesi ve Böyle Bir Soruya Cevap Vermesi

İbn Hişâm'ın Rivayeti: İbn İshak dedi ki: Bana Sevr bin Yezîd, bir ilim adamından anlattı, sanırım o Hâlid bin Mâ'dan el-Kelâ'î'dir: Resulullah (sas) ahabından bazı kişiler, "Ey Allah'ın Elçisi, bize kendini

⁶ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye* (BEYRUT, 1440), 1/85.

⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985), 174; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed bin İsmail, *Sahîhi Buhârî* (Dımaşk: Daru'l İbn Kesir, 1993), 4624; Abd bin Humejd, Ebû Muhammed Abd b. Humejd b. Nasr el-Kissî, *el Müntehâb min Müsned* (Kahire: Mektebetu's Süne, 1408), 144; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsned'ül Bezzâr* (Medine: Mektebetu'l Ulûm ve'l-Hakîm, 1988), 384.

⁸ Ebû'l-Velid Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî, *Hadîsi Hişâm bin Ammâr*, ed. Abdullah bin Vekil eş-Şeyh (Suudi Arabistan: Daru İşbiliyye, 1419), 211.

⁹ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/133.

¹⁰ Ezrakî, Ebû'l Velid Muhammed bin Abdullah bin Ahmed bin Muhammed bin Velid bin Akabe bin el-Ezrâk el- Ğassanî el-Mekkî el-Ma'rûf, *Ahbâru Mekke*, ed. Raşit Salih el-Muhlîs (BEYRUT: Daru'l Endülüs, ts.), 3/316.

¹¹ Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed bin İshak bin Abbas, *Ahbâru Mekke* (mekke: mektebetu'l Esdi, 1424), 3/320.

anlatır mısınız?” dediler. Resulullah, “evet” dedi. “Ben babam İbrahim’in duası, kardeşim İsa’nın müjdesiyim. Annem bana hamile iken kendisinden Şam saraylarını aydınlatan bir nur çıktığını gördü. Sâ’d bin Bekr oğullarında emzirildim. Ben ve kardeşim evimizin arkasında çobanlık yapıyorduk. Elinde kar dolu altın bir leğen ile beyaz kıyafetli iki adam geldi. Sonra beni alıp karnımı açtılar, kalbimi çıkarıp yardılar ve içinden siyah bir pıhtı attılar. Sonra kalbimi ve göğsümü temizleninceye kadar kar ile yıkadılar. Sonra biri arkadaşına dedi ki: halkından on kişi ile onu tart, beni onlarla tarttılar ve ben ağır geldim. Sonra, onu halkından yüz kişi ile tart, dedi. Tarttı ve ben ağır geldim. Sonra, onu bin kişi ile tart, dedi. Tarttı ve ben ağır geldim. Sonra, vallahi tüm halkı ile tartsan yine de ağır gelecek, dedi.”¹²

İbn Hişâm Rivayeti: İbn İshak, Resulullah (sas) ashabına şöyle söyledi, dedi, “Sizden Arapçayı en güzel konuşanınız benim, Kureyşliyim ve Sâ’d bin Bekroğullarında emzirildim.”¹³

Hadis Rivayetleri:¹⁴ Ebû’l Yemen el-Hakem bin Nâfi bize anlattı, Ebû Bekir’den anlattı, Said bin Suveyd den, el-Irbâd bin Sâriyah es-Sülemî’den anlattı, Resulullah (sas)’ı şöyle söylerken duydum: “Âdem balçık halindeyken Allah katında Ümmü’l Kitapta nebilerin sonuncusuydum. Size haber veriyorum, ben, babam İbrahim’in duası, İsa’nın kavmine verdiği müjde, annem’in rüyasıyım. Annem, kendisinden bir nur çıktığını ve o nurun Şam saraylarını aydınlattığını görmüştü.”¹⁵

1.4. İlk Vahiy Hakkında Rivayet

İbn Hişâm’ın Rivayeti: İbn İshak dedi ki: Vehb bin Keysân anlattı, dedi ki: Ubeyd şöyle dedi: ...Resulullah (sas) dedi ki: Cebrail geldi, ben uyuyordum, içinde kitap olan ipek bir sepet getirdi. ‘Oku’ dedi, ben de, ‘okumayı bilmem’ dedim. Beni öyle bir sıktı ki öleceğimi zannettim. Sonra beni bıraktı. Ve ‘Oku’ dedi. Ben de ‘Okumayı bilmem.’ dedim. Ve beni öyle bir sıktı ki öleceğimi zannettim. Sonra bıraktı. Sonra ‘Oku’ dedi. Ben de ‘Ne okuyayım?’ dedim. Bunu demem bir daha beni öyle sıkılmaması içindi...”¹⁶

Hadis Rivayetleri:¹⁷ Ma’mer bana anlattı, dedi ki; Zührî bize anlattı, Urve bana Âişe’den anlattı: “... Melek ilk geldiğinde Resulullah Hîra’da idi. O’na: Oku, dedi. Resulullah (sas): Ben okuyan biri değilim, dedi. Melek onu tuttu, şiddetle sıktı ve bıraktı. Ve, Oku, dedi. ‘Ben okuyan biri değilim.’ dedim. Tuttu ve nefesim kesilene kadar, üç kere sıktı, sonra bıraktı. Dedi ki: Oku, Yaratan Rabbinin adıyla oku (Alak suresinin 5. ayetine kadar)...”¹⁸

¹² Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/159.

¹³ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/160.

¹⁴ et-Tayalisi Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsned-i Ebû Davud* (Mısır: Daru Hicr, 1419), 458; Ali bin Ca’d bin Abdulcevheri el-Bağdadi, *Müsnedi İbn Ca’d*, ed. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nadir, 1410), 492; Ebû Zeyd, Amr bin Şeybe bin Ubeyde bin Rida en-Nemiri el-Basri, *Tarihî’l Medine Li İbn Şeybe*, ts., 636; Haris bin Ebî Usame, *Müsnedi’l Haris* (Medine: Merkezi’l Hizmet, 1413), 867; İbn Ebî Asım, *Ehadis ve’l Müsenna*, ed. Basım Faysal Ahmed el-Cevabira (Riyad: Daru er-Raye, 1411), 29; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basri, *Müsned’ül Bezzar*, 135; 6:12; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basri, *Müsned’ül Bezzar*, 12.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 379.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/217.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 43:112; Ezraki, Ebû Velid Muhammed bin Abdullah bin Ahmed bin Muhammed bin Velid bin Akabe bin el-Ezrak el-Ğassani el-Mekki el-Ma’ruf, *Ahbaru Mekke*, 2:204; Haris bin Ebî Usame, *Müsnedi’l Haris*, 2:867; Said bin Mansur, *Sünen-i Said bin Mansur* (Riyad, 1433), 8:388; İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah bin Muhammed, *Musannef* (Riyad, 1436), 16:478; İshak bin Rahuye, *Müsned* (Medine: mektebetü’l iman, 1412), 2: 314; Ebû Hüseyin Müslim bin Haccac bin Müslim el-Kuşeyri en-Neysaburi, *Sahihi Müslim*, 1:97; Fakihî, Ebû Abdullah Muhammed bin İshak bin Abbas, *Ahbaru Mekke*, 4:9-10.

¹⁸ Abdurrezzak bin Hemmam, *Musannef*, 5:321.

1.6. Hatice'ye Cennette Köşk Müjdesi

İbn Hişâm Rivayeti: İbn İshak'tan: Bana Hişâm bin Urve, babası Urve bin Zübeyr'den, Abdullah bin Cafer bin Ebî Tâlib (ra)'den anlattı. Dedi ki: Resulullah (sas), "İçinde gürültü ve yorgunluk olmayan, inciden bir ev ile Hatice'yi müjdelemekle emrolundum." dedi.¹⁹

Hadis Rivayetleri²⁰: Yakup anlattı, babam bize İbn İshak'tan anlattı, Hişâm bin Urve bin Zübeyr, babası Urve'den, Abdullah bin Cafer bin Ebî Talib'den anlattı, dedi ki: Resulullah (sas), "İçinde gürültü ve yorgunluk olmayan inciden bir ev ile Hatice'yi müjdelemekle emrolundum." dedi.²¹

1.7. Ebû Bekir bin Ebî Kuhâfe

İbn Hişâm'ın Rivayeti: İbn İshak dedi ki: Bana ulaştığına göre Resulullah (sas), "İslam'a davet ettiğim herkes biraz durakladı ve tereddütle baktı; ancak Ebî Bekir bin Ebî Kuhâfe böyle yapmadı. Ona söylediğim zaman hiç tereddüt etmedi." dedi.²²

Hadis Rivayeti: Nebi (as), Ebû Bekir hakkında şöyle söyledi: İslam'ı sunduğum hiç kimse yok ki duraklamış olmasın, ancak Ebû Bekir bunun dışındadır. O, duraksamadı.²³

1.8. İnzâr Görevi

İbn Hişâm Rivayeti: İbn İshak, bana Yahya bin Urve bin Zübeyr, babası Urve bin Zübeyr'den anlattı, Abdullah bin Amr bin As, Resulullah, "Ey Kureyş halkı, beni duyuyor musunuz! Canım elinde olan Allah'a andolsun ki size boğazlanma getirdim." dedi.²⁴

Hadis Rivayetleri:²⁵ Yakup, bana babam, İbn İshak'tan anlattı, dedi. Yahya bin Urve bin Zübeyr, babası Urve'den, Abdullah bin Amr bin Âs, Resulullah, "Ey Kureyş halkı, beni dinleyin! Muhammed'in canını elinde tutana andolsun ki size boğazlanma getirdim." dedi.²⁶

1.9. Tebliğ Görevi

İbn Hişâm Rivayeti: İbn İshak dedi ki, bana Yezid bin Ziyad, Muhammed bin Ka'b el-Kurâzî'den şöyle dediğini anlattı: Bana Utbe bin Rebîa'dan anlatıldı, (Utbe'nin teklifleri) dinliyordu. Resulullah, "Beni dinle." dedi, Utbe de "Anlat." dedi. "Rahman Rahim Allah'ın adıyla" (Fussilet suresini beşinci ayete kadar okudu.) Resulullah (sas) ona okumaya devam etti, Utbe bunları dinleyip sustu, daha iyi

¹⁹ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/221.

²⁰ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kureşî el-Humeydî, *Müsned el-Humeydî* (Dımaşk: Daru'l Siga, 1996), 571; Ebû Zeke-riyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî, *El-Cüz'üs-Sani min Hadisi Yahya bin Maîn* (Riyad: Mektebetü'r Rüşt, 1419), 247; Ahmed bin Hanbel, *Sahabenin Fazîleti* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1431), 853; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed bin İsmail, *Sahîhi Buhârî*, 636; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Musannef*, 129; İshak bin Râhûye, *Müsned*, 330; Tirmizî, Muhammed bin İsa, *Sünen* (Mısır, 1395), 702; Ebû Hüseyin Müslim bin Haccac bin Müslim el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîhi Müslim*, 133; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *Sünen* (Daru İhya el-Kütüb, ts.), 643; Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) et-Temîmî, *Avalî el-Haris bin Ebî Usâme*, 1411, 45; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsned'ül Bezzâr*, 271.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 283.

²² Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/230.

²³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah bin Müslim, *Ğaribu'l Hadis* (Bağdad: Matbau'l Anî, 1397), 3/526.

²⁴ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/260.

²⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsned'ül Bezzâr*, 456.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/610.

dinlemek için ellerini arkasına koydu ve yaslandı. Resulullah (sas) secde ayetine kadar okudu ve secde etti, sonra “Ey Ebû Velîd, duyacağımı duydu. Bundan sonrasını sen bilirsin.” dedi.²⁷

Hadis Rivayetleri:²⁸ Resulullah (sas), “Rahman Rahim Allah’ın adıyla...” (Fussilet suresi 13. Ayete kadar okudu.) dedi. Utbe, “Yeter, yeter” dedi.²⁹

İbn Hişâm’daki ve hadis eserlerindeki rivayetlerde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Utbe bin Ebî Rebia’ya Hz. Peygamber’in Fussilet suresini okuyarak tebliğ yapması ise rivayetlerin ortak noktası. Siyer rivayetlerinin Tefsir ilmine kaynaklık etmesi ve bu ilmin gelişmesinde önemli rol alması³⁰ gerçeğinin yanında, siyer rivayetleri içinde yer alan hadislerin de Tefsir ilmine kaynaklık etmesi söz konusudur. Bu anlamda çalışmamız kapsamında yer alan iki rivayet daha bulunmaktadır fakat konumuzun Tefsir ilmine kaynaklık eden rivayetler olmaması sebebiyle bu rivayetleri çalışmamıza almadık.³¹

1.10. Yâsir Ailesi

İbn Hişâm Rivayeti: Bana ulaştığına göre Resulullah (sas), “Ey Yâsir ailesi sabredin, size vâ’d edilen yer cennettir.” dedi.³²

Hadis rivayetleri:³³ Osman, size ondan (Ammâr’dan) bahsetmeyeyim mi? dedi, Resulullah (sas) ile buluştum, el ele tutuşarak ve beraber Batha’da yürüyerek Ammâr’ın anne ve babasının yanına kadar geldik. Ebû Ammâr, “Ya Resulullah, halimiz böyledir.” dedi. Nebi (sas), “Sabredin.” dedi, sonra “Allah’ım Yâsir ailesini bağışla, ben de bağışladım.” dedi.³⁴

1.11. Habeşistan’a Hicret

İbn Hişâm Rivayeti: Resulullah (sas) onlara, “Habeş toprağına gitseniz, orada kimseye zulmetmeyen bir kral vardır. Orası güvenilir bir yerdir. Allah sizi içinde bulunduğunuz durumdan çıkarıncaya kadar (kalırdınız).” dedi.³⁵

Hadis Rivayetleri:³⁶ Abdurrezzak Ma’mer’den, Zührî’nin hadisinde Urve’den anlattı, Müslümanlar çoğaldığı ve imanları açığa çıktığında kureyş’in inkâr eden müşrikleri, kendi kabilelerinden iman edenlere işkence yapıyor ve onları hapsediyorlardı, onların dinlerinden dönmelerini istiyorlardı. Bize, Resulullah (sas)’ın iman edenlere “Yeryüzünde dağılın.” dediği ulaştı. Nereye gidelim Ey Allah’ın Elçisi? dediler. “Oraya” dedi, eliyle Habeş topraklarını işaret ediyordu.³⁷

²⁷ Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/263.

²⁸ Abd bin Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, *el Müntehâb min Müsned*, 337; Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *Musannef*, 361.

²⁹ Abd bin Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî, *el Müntehâb min Müsned*, 2:187.

³⁰ Yasin Yılmaz, “Tefsir- Siyer ilişkisi”, *KahramanMaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2013), 100-127.

³¹ Bahsi geçen rivayetler: İbn Hişâm, *es-Siretu’n-Nebeviyye*, 1: 265/ 1:272.

³² Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/284.

³³ Ebû Bekir Abdullah bin Muhammed bin Ubeyd bin Sufyan bin Kays el-Bağdadi el-Emvî e-Kuraşî el-Ma’ruf, *Sabır ve Sevap Üzerine*, ed. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Beyrut- Lübnan: Daru ibn Hazm, 1418), 42.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 493-352; EbûZeyd, Amr bin Şeybe bin Ubeyde bin Rida en-Nemirî el-Basri, *Tarihi’l Medine Li İbn Şeybe*, 1098.

³⁵ Ebû Muhammed Abdülmelik bin Hişâm bin Eyyûb el-Himyârî, *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/286.

³⁶ Abdurrezzak bin Hemmâm, *Musannef*, 6/54-84; 5/428; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/213.

³⁷ Abdurrezzak bin Hemmâm, *Musannef*, 1403, 5:384.

2. ES-SİRET’TE BULUNUP HADİS KAYNAKLARINDA BULUNMAYAN HADİS Rİ-VAYETLERİ

2.1. Küçüklüğünde Korunması

İbn Hişâm’ın Rivayeti: Resulullah (sas) bana anlatıldığına göre, Allah’ın onu çocukluğunda ve cahiliye döneminde koruması hakkında şöyle demiştir, “Kendimi çocuk oyunlarından birinde taş taşı-ken görüyorum, hepimiz elbisemizin üzerinde taş taşımak için elbisemizi omzumuzaya koymuştuk. Ben de onlarla beraber gidip gelirken görmediğim biri bana vurdu ve canımı acıttı. Sonra, izarını bağla, dedi. Onu aldım ve bağladım. Sonra omzumda taş taşımaya başladım. Arkadaşlarımdan arasından izarı üze-rinde olan (sadece) bendim.”³⁸

Hz. Peygamber’in Küçüklüğünde Cebrail tarafından korunduğunu ifade eden bu hadis için İbn Hişâm sened zikretmemektedir.

2.2. Ficar Savaşları

İbn Hişâm’ın Rivayeti: O savaşı gördüğünde küçüktü. Bazı günlerde Resulullah (sas) amcaları ile beraber savaşa katıldı. Resulullah (sas), “Amcalarıma ok topluyordum, attıkları zaman düşmanların oklarını amcalarıma getiriyordum.” dedi.³⁹

İbn Hişâm bu hadisi Resulullah’ın küçüklüğünde korunması bahsinden hemen sonra zikretmek-tedir.

2.3. Hatice’ye Cebrail’in Selamı

İbn Hişâm Rivayeti: İbn Hişâm, bana güvendiğim birinden ulaştı, dedi. Cebrail (as) Resulullah (sas)'a geldi ve “Hatice’ye Rabbinden selam söyle.” dedi. Resulullah (sas): “Ya Hatice, bu Cebrail, sana Rabbinden selam söylüyor.” dedi, Hatice, “Allah Selam’dır, selam ondadır. Cebrail’e de selam olsun.” dedi.⁴⁰

2.4. Ebû Talib’e Tebliğ

İbn İshak dedi ki, bir ilim adamı şöyle anlattı: Resulullah (sas) namaz kılmak için Mekke dağla-rına çıkardı, Ali bin Ebû Talib’te onunla beraber çıktı. O da babası Ebû Talib’ten, diğer amcalarından ve kavminden gizleniyordu. Orada namaz kılıyorlar, akşam evlerine dönüyorlardı. Allah’ın dilediği kadar bu devam etti. Bir gün ikisi namaz kılariken Ebû Talib onlara rastladı, Resulullah (sas)'a, “Yeğenim, iba-detini yaptığını gördüğüm bu din nedir?” dedi. Resulullah, “Ey Amca! Bu Allah’ın ve meleklerinin di-nidir, resulünün dinidir, atamız İbrahim’in dinidir.” dedi veya buna benzer bir şey söyledi. “Allah beni bununla kullarına elçi olarak gönderdi. Ey Amca sen, iyiliğini istediğim ve hidayete davet ettiğim en baştaki kimsesin. Buna icabet etmen ve bana yardımcı olman gerekir.” dedi.⁴¹

2.5. Nuaym’ın Nahmi

³⁸ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/174.

³⁹ Ebû Muhammed Abdülmelik bin Hişâmbin Eyyüb el-Himyerî, *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/175.

⁴⁰ Ebû Muhammed Abdülmelik bin Hişâmbin Eyyüb el-Himyerî, *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/221.

⁴¹ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu’n- Nebeviyye*, 1/225.

İbn Hişâm Rivayeti: İbn Hişâm dedi ki: O Nuaym bin Abdullah bin Esîd bin Abdiavf bin Abîd bin Uveyc bin Adiy bin Ka'b bin Lüey'dir. Ona Nahhâm denilmesi Resulullah (sas)'ın: "Ant olsun ki onun cennette nahm'ini duydum." demesindedir.⁴²

2.6. Resulullah'ın Kavminin Tekliflerine Yanıtı

İbn İshak dedi ki: Bana Yakub bin Ukbe bin Muğire bin Ahnes anlattı, ona da başkası anlatmış: Resulullah (sas), "Ey Amca, Allah'a yemin ederim ki bu emri terk etmem için güneşi sağıma, ayı soluma koysalar, Allah onu ortaya çıkarana veya ölünceye kadar bu yolu bırakmam." dedi.⁴³

Hiz. Peygamber'e kavminden gelen tekliflerle alakalı pek çok rivayet hadis ve siyer kaynaklarında bulunmaktadır. Fakat İbn Hişâm'ın uzun bir olay metniyle naklettiği rivayetin hadis kitaplarında benzerine ulaşamadık.

3. İBN HİŞÂM'IN HADİS RİVAYET METODU

3.1. Hadis Rivayetlerinde Sened Kullanımı

İbn Hişâm, çalışmamız kapsamındaki on sekiz hadis rivayetinden sekizinde sened kullanmış on rivayette sened kullanmamıştır. Sened kullanmadığı rivayetlerden beşinin, çeşitli hadis kaynaklarında manen veya lafzen nakledilmiş muadili bulunurken dört rivayetin, manen veya lafzen nakledilmiş bir muadili bulunmamaktadır. Sened kullanmadan naklettiği hadis rivayetlerinden biri olan Hiz. Hatice'ye Cebrail'in selam getirmesi⁴⁴ rivayeti ise hadis kaynaklarında Hiz. Âişe hakkında⁴⁵ nakledilmektedir.

İbn Hişâm, kimi zaman senedlerde râvilerin isimlerini zikretmeksizin "bir ilim adamından anlattı"⁴⁶ "bir ilim adamı anlattı"⁴⁷ "bana güvendiğim birinden ulaştı"⁴⁸ "ona da başkası anlatmış"⁴⁹ gibi ifadeler kullanmaktadır. Hiz. Peygamber'in Ebû Talib'e tebliği hakkındaki rivayette de "Bir ilim adamı anlattı." ifadesini kullanmaktadır.⁵⁰ Hadis kaynaklarında bir benzerini bulamadığımız hadiseye, Hiz. Peygamber ve Ebû Talib dışında yalnızca Hiz. Ali'nin şahit olması ise dikkat çekici bir noktalardan biridir.

3.2. Hadis Metinlerinin Nakli

İbn Hişâm, hadis rivayetini nakletmeden önce, olayın tarihi zeminini, haberin içeriğini, söylenme sebebini, söylendiği ortamı aktarmış, olayları kendi bütünlüğü içinde değerlendirmiş ve sunmuştur.⁵¹

⁴² Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/235.

⁴³ Ebû Muhammed Abdülmelik bin Hişâmbin Eyyüb el-Himyeri, *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/241.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdülmelik bin Hişâmbin Eyyüb el-Himyeri, *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/221.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985), 40/326; İshak bin Rahuye, *Müsned* (Medine: mektebetü'l iman, 1412), 2/488; Buhari, Ebû Abdullah Muhammed bin İsmail, *Sahihi Buhari* (Dımaşk: Daru'l İbn Kesir, 1993), 3/1374, 5/2291, 5/2307; Tirmizi, Muhammed bin İsa, *Süneni Tirmizi* (mısır, 1395), 5/55; Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed bin Şuayb bin Ali, *Süneni Nesai* (Kahire: Mektebetü'l Ticaretü'l Kübra, 1348), 7/69.

⁴⁶ İbn Hişâm *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/159.

⁴⁷ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/225.

⁴⁸ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/221.

⁴⁹ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/241.

⁵⁰ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/225.

⁵¹ Öz Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 42.

İbn Hişâm'ın naklettiği bazı hadis rivayetlerinin, hadis eserlerinde daha uzun veya muhteva açısından daha geniş olduğunu görmekteyiz. İbn Hişâm'ın hadis rivayet ederken, aslı uzun veya muhtevası geniş olan hadis metinlerini konu ile alakalı kısımlarından kısaltarak vermiş olması mümkündür.⁵² Benzer şekilde, hadis kaynaklarında ayrı ayrı nakledilmiş rivayetleri eserine alırken, tek bir hadis rivayetiymiş gibi bütün bir metin olarak naklettiği de olmuştur.⁵³ Ayrıca İbn Hişâm'ın, siyer metinlerinde anlaşılmayan kelimeleri açıklaması, üslubu,⁵⁴ hadis rivayetlerini de kapsamaktadır⁵⁵.

SONUÇ

İbn Hişâm *es-Siretu'n Nebeviyye* eserinde, hadis rivayetlerini naklederken olayları veya şahısları kendi bütünlüğünde değerlendirmekte ve rivayetleri olay merkezli nakledebildiği gibi şahıs merkezli olarak da nakledebilmektedir. Bu yaklaşımından dolayı kimi yerlerde sened zikretmemiştir. Sened zikretmemesine rağmen naklettiği hadis rivayetlerinin birçoğu hadis kaynaklarında yer almaktadır. İbn Hişâm'ın naklettiği ve çalışmamız kapsamında yer alan on sekiz hadis rivayetinden on ikisi klasik hadis kaynaklarında da bulunmaktadır. Hadis kaynaklarında bulunmayan altı rivayetten ikisi, Hz. Peygamberin, küçüklüğünde Allah tarafından korunduğunu anlattığı rivayetlerdir. Rivayetlerden biri, Hz. Peygamber'in eşleri hakkındadır ve klasik hadis kaynaklarındaki olay metni ile İbn Hişâm'ın rivayeti aynı olmasına rağmen hangi eşi hakkında vürûd olduğu konusunda rivayetler ayrılmaktadır. Hz. Peygamberin ashâbı hakkında naklettiği üç hadis rivayetinin tamamında sened bulunmamaktadır.

İbn Hişâm'ın, hadis rivayetlerini, siyer rivayetleri içinde nakletmesi, mezkûr rivayetin daha anlaşılır olmasını sağlamış, hadisin sınırlarını bilmemize kolaylık oluşturmuş ve yapılacak tespitlerin daha tutarlı olunmasının önünü açmıştır.

İbn Hişâm'ın, İbn İshak'tan naklettiği hadis rivayetlerinden bazıları birebir aynı sened zinciri ile hadis kaynaklarında da yer alabilmektedir.⁵⁶ Özellikle hadis rivayetinde mutedilliği ile tanınan Ahmed bin Hanbel, Müsned isimli eserinde, İbn Hişâm'ın kaynağı olan İbn İshak'ın rivayetlerine yer vermiştir. Bazı rivayetlerde Sened zincirleri aynı olmasına rağmen rivayetler arasında mana değişikliği oluşturmayacak lafzi farklılıklar da bulunabilmektedir.

⁵² Ebû Muhammed Abdülmelik bin Hişâmbin Eyyub el-Himyari, *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/160, 1/230, 1/284.

⁵³ Ebû Muhammed Abdülmelik bin Hişâmbin Eyyub el-Himyari, *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/85, 1/159.

⁵⁴ Öz Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 435.

⁵⁵ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/217.

⁵⁶ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/221; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 283; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hisâm b. vd., *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1/260; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/610.

KAYNAKÇA

- Abd bin Humejd, Ebû Muhammed Abd b. Humejd b. Nasr el-Kissî. *el Müntehâb min Müsned*. Kahire: Mektebetu's Sünne, 1408.
- Abdurrezzak bin Hemmâm. *Musannef*. ed. Habîbu'r Rahman el-Azamî. 12 Cilt. Beyrut: Tevzi' El-Mektebetu'l İslami, 2. Basım, 1403.
- Abdurrezzak bin Hemmâm. *Musannef*. 10 Cilt. Daru't-Ta'sil, 2. Basım, 1442.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.
- Ahmed bin Hanbel. *Sahabenin Fazîleti*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1431.
- Ali bin Câ'd bin Abdulcevherî el-Bağdâdî. *Müsnedi İbn Câ'd*. ed. Âmir Ahmed Haydar. Beyrût: Müessesetü Nadir, 1410.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed bin İsmail. *Sahîhi Buhârî*. 7 Cilt. Dımaşk: Daru'l İbn Kesir, 1993.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. 2 Cilt. Daru İhya el-Kütüb, ts.
- Ebû Bekir Abdullah bin Muhammed bin Ubeyd bin Sufyân bin Kays el-Bağdâdî el-Emvî el-Kuraşî el-Ma'ruf. *Sabır ve Sevap Üzerine*. ed. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Beyrut- Lübnan: Daru ibn Hazm, 1418.
- Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Humejdî. *Müsned el-Humejdî*. 2 Cilt. Dımaşk: Daru'l Siga, 1996.
- Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Musannef*. 25 Cilt. Riyad, 1436.
- Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî. *Müsned'ül Bezzâr*. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l Ulûm ve'l-Hakîm, 1988.
- Ebû Hüseyin Müslim bin Haccac bin Müslim el-Kuşeyrî en-Neysabûrî. *Sahîhi Müslim*. 8 Cilt. Türkiye: Daru'l Tabaa'l İmâra, 1334.
- Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hisâm b. vd. *es-Siretu'n- Nebeviyye*. 4 Cilt. BEYRUT, 5. Basım, 1440.
- Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) et-Temîmî. *Avalî el-Harîs bin Ebî Usâme*, 1411.
- Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî el-Bağdâdî. *El-Cüz'üs-Sani min Hadisi Yahya bin Main*. Riyad: Mektebetü'r Rüşt, 1419.
- Ebû Zeyd, Amr bin Şeybe bin Ubeyde bin Rida en-Nemîrî el-Basrî. *Tarihi'l Medîne Li İbn Şeybe*, ts.
- Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî. *Hadîsi Hişâm bin Ammâr*. ed. Abdullah bin Vekil eş-Şeyh. Suudi Arabistan: Daru İşbiliyye, 1419.
- et-Tayalisi Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *Müsned-i Ebû Dâvud*. 4 Cilt. Mısır: Daru Hicr, 1419.

- Ezrakî, Ebû'l Velid Muhammed bin Abdullah bin Ahmed bin Muhammed bin Velid bin Akabe bin el-Ezrak el- Ğassanî el-Mekkî el-Ma'rûf. *Ahbâru Mekke*. ed. Raşit Salih el-Muhlîs. BEYRUT: Daru'l Endülüs, ts.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed bin İshak bin Abbas. *Ahbâru Mekke*. 6 Cilt. mekke: mektebetu'l Esdi, 4. Basım, 1424.
- Fuat İstemi. "Hadis ve Siyer İlimlerinin Metodolojik Benzerlikleri ve Farklılıkları". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 3 (2018), 145-151.
- Hacı Ataş. "Bedir Gazvesi Kapsamında Ortak Hadis ve Siyer Rivayetleri". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 65 (2018), 632-649.
- Hâris bin Ebî Usâme. *Müsnedu'l Hâris*. 2 Cilt. Medine: Merkezu'l Hizmet, 1413.
- İbn Ebî Asım. *Ehâdis ve'l Müsennâ*. ed. Basım Faysal Ahmed el-Cevabira. 6 Cilt. Riyad: Daru er-Raye, 1411.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah bin Müslim. *Ğaribu'l Hadis*. Bağdad: Matbau'l Anî, 1397.
- İshak bin Râhûye. *Müsned*. 5 Cilt. Medine: mektebetu'l iman, 1412.
- Necmettin Şeker. "Hadislerin Anlaşılmasında Tarihi Bağlamın Rolü". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 16/2 (2018), 7-24.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed bin Şuayb bin Ali. *Sünen*. 8 Cilt. Kahire: Mektebetû'l Ticaretû'l Kübrâ, 1348.
- Öz Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Ana Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, 2006.
- Saîd bin Mansûr. *Sünen*. 3 Cilt. Riyad, 1433.
- Serkan Demir. "Hadis Metinlerinin Yorumlanmasında Siyer Bilgilerinin Kullanılması". *İslam ve Yorum* 2 (2017), 589-607.
- Şaban Öz. *Siyer Usulü*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Tirmizî, Muhammed bin İsa. *Sünen*. 5 Cilt. Mısır, 2. Basım, 1395.
- Yasin Yılmaz. "Tefsir- Siyer ilişkisi". *KahramanMaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2013), 100-127.